

VYSOKÁ ŠKOLA BÁŇSKÁ – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA

EKONOMICKÁ FAKULTA

KATEDRA NÁRODOHOSPODÁŘSKÁ

Vliv Duesenberryho hypotézy relativního příjmu na výslednou spotřební funkci

An Influence of Duesenberry's Relative Income Hypothesis on the Resulting
Consumption Function

Student: Bc. Ondřej Badura

Vedoucí diplomové práce: Ing. Tomáš Wroblowský, Ph.D.

Ostrava 2015

VŠB - Technická univerzita Ostrava
Ekonomická fakulta
Katedra národohospodářská

Zadání diplomové práce

Student:

Bc. Ondřej Badura

Studijní program:

N6202 Hospodářská politika a správa

Studijní obor:

6202T027 Národní hospodářství

Téma:

Vliv Duesenberryho hypotézy relativního příjmu na výslednou spotřební funkci

An Influence of Duesenberry's Relative Income Hypothesis on the Resulting Consumption Function

Zásady pro vypracování:

1. Úvod
2. Standardní teorie spotřeby vs. Duesenberryho model
3. Vývoj názorů na teorii relativního příjmu
4. Platnost Duesenberryho hypotézy ve vyspělém světě
5. Závěr

Seznam použité literatury

Seznam zkratk

Prohlášení o použití výsledků diplomové práce

Seznam příloh

Přílohy

Seznam doporučené odborné literatury:

COHN, Steven Mark. *Reintroducing Macroeconomics: A Critical Approach*. New York: Routledge, 2006. ISBN: 978-0765614506.

MASON, Roger. The Social Significance of Consumption: James Duesenberry's Contribution to Consumer Theory. *Journal of Economic Issues*. 2000, Vol. 34, No. 3. ISSN 0021-3624.

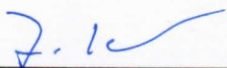
PIETRYKOWSKI, Bruce. *The Political Economy of Consumer Behavior: Contesting Consumption*. New York: Routledge, 2009. ISBN 978-0-415-77312-6.

Formální náležitosti a rozsah diplomové práce stanoví pokyny pro vypracování zveřejněné na webových stránkách fakulty.

Vedoucí diplomové práce: **Ing. Tomáš Wroblowský, Ph.D.**

Datum zadání: 21.11.2014

Datum odevzdání: 25.04.2015

doc. Ing. Zuzana Kučerová, Ph.D.
vedoucí katedry

prof. Dr. Ing. Dana Dluhošová
děkanka fakulty

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem celou práci, včetně všech příloh, vypracoval samostatně.

V Ostravě dne 23. 4. 2015

Ondřej Badura

Poděkování

Rád bych poděkoval Ing. Tomáši Wroblowskému, Ph.D. za odborné vedení této diplomové práce, řadu cenných připomínek, ale především za vstřícný přístup k netradičním myšlenkám a postupům.

Obsah

1	Úvod.....	5
2	Teorie spotřeby	7
2.1	Úvod do světa spotřebitele	7
2.2	Mikroekonomie spotřeby.....	13
2.3	Makroekonomie spotřeby	22
2.3.1	Keynesova teorie spotřeby	24
2.3.2	Model mezičasové volby.....	27
2.3.3	Teorie životního cyklu	29
2.3.4	Teorie permanentního důchodu.....	31
3	Hypotéza relativního důchodu	35
3.1	Pozadí vzniku teorie	36
3.2	Nástup Duesenberryho hypotézy	40
3.2.1	Zrod nové teorie	40
3.2.2	Principy nového přístupu	41
3.2.3	Další implikace.....	44
3.2.4	Interdependentní pojetí užitku.....	50
3.3	Vliv Duesenberryho hypotézy a potvrzení její validity.....	51
3.4	Proč byla hypotéza relativního příjmu podceněna?.....	54
4	Platnost Duesenberryho hypotézy v podmínkách ČR	57
4.1	Vstupní data a použitá metodika	57
4.2	Analýza dat	59
4.2.1	Analýza vývoje <i>APC</i> napříč příjmovými kategoriemi	59
4.2.2	Analýza vývoje <i>MPC</i> napříč příjmovými kategoriemi	62
4.2.3	Analýza příjmové a spotřební nerovnosti.....	65
4.3	Vyhodnocení.....	69

5	Nová teorie spotřeby	74
5.1	Základní principy	75
5.2	Hospodářsko-politické implikace	78
6	Závěr.....	81
	Seznam použité literatury.....	83
	Prohlášení o využití výsledků diplomové práce	
	Přílohy	

1 Úvod

Spotřeba představuje v mnoha ohledech klíčový determinant ekonomického myšlení, ne ani tak pro svůj nesmírný praktický význam, jakožto spíše proto, že de facto reprezentuje podstatu ekonomie samotné, podstatu problematiky nekonečných potřeb a omezených zdrojů. Jak z pohledu mikroekonomie, z které konzumní hypotézy vždy nutně vychází, tak v rámci makroekonomického přístupu se široce přijímaná teorie spotřeby ekonomie hlavního proudu zdá být velmi dobře formulována a propracována a jako taková zůstává prakticky nepozměněna již téměř 60 let. Jedná se však o teoretickou koncepci již zcela přesnou a úplnou? Nemohl i zde být jeden z významných determinantů obecné spotřební funkce vynechán? Právě tyto otázky jsou pro nás výchozím bodem, motivem pro vznik této práce.

Již od padesátých let 20. století převládá v odborných ekonomických kruzích přístup teorie permanentního důchodu a hypotézy životního cyklu. Tento mainstreamový pohled na základní ekonomické zákony determinující spotřebu domácností je v odborných ekonomických textech zaveden v takové míře, že odlišné přístupy prakticky nejsou vidět. Neznamená to však, že by alternativní hypotézy konzumního chování nadále nevznikaly. Kritických pohledů na standardní teorii spotřeby nalezneme mnoho, avšak často se jedná pouze o řešení úzce zaměřené problematiky, o střípky z mozaiky komplexní alternativní teorie, která však jako celek zůstává rozdrobena napříč nespočtem odborných studií. A pokud už takováto ucelená teorie přeci jen vznikla, byla z různých důvodů ignorována. A to je přesně případ také Duesenberryho hypotézy relativního příjmu, spotřební koncepce, založené na interdependentním pojetí užitku, která má potenciál teoretickou cestou zpochybnit úplnou platnost konzumní teorie ekonomie hlavního proudu a v konečném důsledku a především významně obohatit základní předpis obecně přijímané spotřební funkce.

Cílem této práce je popsat principy teorie relativního příjmu, empiricky ověřit její platnost v prostředí ekonomiky, jež prošla celkovou ekonomickou transformací, ale především oživit myšlenku na zahrnutí Duesenberryho modelu do konečné podoby správné a úplné teorie spotřeby domácností.

Klíčovými determinanty spotřebitelova rozhodování dle přístupu mainstreamové ekonomie jsou důchod a cena. Hypotéza relativního příjmu však poukazuje na fakt, že pokud je spotřebitel ovlivněn také konzumními návyky svého okolí, tak potom důchod samotný musí být vnímán dvojím způsobem: absolutně a relativně. A to je přesně to, a čem je celá tato

práce. Ukázat a dokázat, že Duesenberryho myšlenky byly krokem správným směrem a ať už byly ignorovány z jakéhokoli důvodu, byly opomíjeny neprávem.

Ve třetí kapitole budou poprvé podrobněji rozebrány základní principy a pilíře, na kterých stojí hypotéza relativního příjmu, a také mnohé implikace, které tato ekonomicko-psychologická konstrukce přináší, načež naváže empirický oddíl ověřující její platnost, respektive validitu jejích základních předpokladů. Smyslem této analýzy však není demonstrovat komplexní a úplnou platnost Duesenberryho modelu, nýbrž pouze rozšířit její už tak mnohokrát testovanou validitu o empirická data z hospodářského prostředí, ve kterém tato hypotéza bývá ověřována jen výjimečně. Tak jako tak bude tato analýza představovat spíše vedlejší záležitost, zajímavou odbočku v naší cestě za poznáním. Hlavní cíl a smysl celé této práce spočívá až v kapitole páté, kde bude nastíněna cesta, jakou by myšlenka interdependentního pojetí užitku mohla být interpretována v rámci soudobé spotřební teorie ekonomie hlavního proudu, v oddíle kde bude načrtnuta možná podoba syntézy teorie permanentního důchodu a hypotézy relativního příjmu. Začneme však od začátku, od podrobného popisu obecných zákonitostí řídících spotřebitelovu mysl, od teoretického výkladu, který nás k tomuto cíli zavede.

2 Teorie spotřeby

Co je to vlastně spotřeba? Proč člověk spotřebovává? Jak spotřebovává? Na první pohled zcela banální a jednoduché otázky, které by s trochou nadsázky odpovědělo i malé dítě. Pokud je však otázka spotřeby takto triviální záležitostí, proč pak věnovat další nekonečné úsilí jejímu zkoumání? Jde o princip! Pro člověka, který se s vědou a zkoumáním okolního světa nestřetává prvně, totiž nemůže být překvapením, že právě tyto primitivní principy, které rozluští i člověk, který se sotva kdy mohl setkat s výkladem Johna Maynarda Keynesa či Adama Smitha, stojí za velkými vědními disciplínami a teoriemi. Jak pravil již svého času Albert Einstein: *„Má-li být fyzikální teorie správná, musí být její základní principy tak jednoduché, aby je pochopilo i malé dítě.“* A není důvod, aby tomu v ekonomické praxi bylo jinak. Samozřejmě v této kapitole nezabředneme jen do těchto prvotních otázek, které nás měly pouze navnadit a nalákat k zevrubnějšímu studiu ekonomické podstaty spotřeby, nýbrž postupem času nahlédneme až hluboko do nitra spotřebitelovy duše.

V tomto oddíle tak bude postupně nastíněna problematika chování spotřebitele na trhu z pohledu jednotlivce stejně tak, jako i elementy makroekonomického přístupu k celkové spotřebě domácností. Základní principy a pilíře, na kterých stojí moderní, široce přijímaná teorie spotřeby, budou prezentovány posléze. Následující text je tudíž koncipován jakožto teoretický úvodník do tématu, který čtenáři skrze současné ekonomické povědomí předloží podklady nezbytné k pochopení kapitol následujících, především pak závěrů a myšlenek, jež z nich budou vyvozeny.

2.1 Úvod do světa spotřebitele

Aby mohl člověk žít, musí spotřebovávat. Každý z nás je tak spotřebitelem a každý z nás vynakládá na svou osobní spotřebu značnou část svých zdrojů. Proporcionální podíl toho, kolik každý ze svých příjmů utratí k okamžitému prospěchu, je různý, což jak se později dozvíme, bude pro tuto práci zcela zásadní. Avšak nepřebíhejme a podívejme se nejdříve, co to spotřeba vůbec je.

Význam a definice spotřeby

Jak již bylo řečeno, každý spotřebovává zboží a služby. Musí. Ne každý si však uvědomuje v jaké míře je na spotřebě závislý a při opačné úvaze, do jaké míry je pak ekonomika determinována jeho spotřebitelských chováním. Již Keynesova originální teorie striktně trvala na důsledném rozdělení disponibilního příjmu na spotřebu a úspory. Při pohledu na

jednotlivce je pak úvaha nad významem konzumu poměrně jednoduchá. Jak velkou část svého dodatečného důchodu utratí jednotlivec okamžitě a kolik uspoří? Tento tzv. mezní sklon ke spotřebě pro jednotlivce pak může posloužit i jako ukazatel, charakterizující význam a důležitost spotřeby samotné pro jeho ekonomický život. Což ale teprve spotřeba všech jednotlivců, tedy ekonomiky jako celku. Zde, bohužel z ryze praktických důvodů, takto přesné hodnoty nezískáme. Musíme se zde uchýlit k nepřesným a vydatně zkresleným komponentům HDP. Přesto a přes všechny nedostatky, které ukazatel hrubého domácího produktu skýtá, je nyní pro naše potřeby poměrně dostačujícím nástrojem. Stačí, když se podíváme na jednoduchou skladbu nově vyprodukované hodnoty zboží a služeb podle výdajů v ekonomice a zjistíme, že v drtivé většině vyspělých ekonomik tvoří spotřeba domácností¹ zdaleka nejvýznamnější podmnnožinu HDP. Mnohdy i znatelně převyšuje nadpoloviční podíl, jak dokládá například i tabulka 2.1. Je tak více než zřejmé, že spotřeba, respektive poznání o tom, co ke spotřebě vede a na základě čeho lidé zboží a služby nakupují, bude pro všechny relevantní ekonomiky klíčové.

Tabulka 2.1: Podíl spotřeby domácností na HDP vybraných evropských zemí

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Belgie	49,9%	49,6%	49,0%	48,4%	48,8%	50,3%	50,4%	49,9%	50,2%	50,2%
ČR	50,7%	49,1%	47,6%	47,0%	47,1%	49,2%	48,6%	47,7%	47,3%	47,8%
Dánsko	44,8%	45,4%	45,0%	45,5%	46,0%	46,8%	46,4%	45,9%	46,4%	46,6%
Německo	56,8%	56,6%	55,4%	53,6%	53,3%	56,5%	54,6%	53,9%	54,1%	54,5%
Estonsko	51,8%	51,8%	52,9%	53,4%	53,5%	53,0%	50,9%	48,1%	48,3%	49,3%
Francie	52,0%	52,5%	52,5%	52,5%	52,6%	54,3%	54,2%	53,3%	52,9%	52,8%
Itálie	58,7%	58,9%	58,6%	58,4%	58,4%	60,8%	60,5%	60,1%	59,1%	58,5%
Polsko	61,8%	61,0%	60,1%	59,6%	60,8%	61,3%	60,6%	59,6%	59,1%	58,7%
Rumunsko	54,3%	57,4%	60,0%	64,1%	63,3%	61,0%	62,1%	62,1%	62,1%	60,8%
Švédsko	43,5%	43,5%	42,7%	42,9%	43,3%	45,8%	45,0%	44,6%	45,1%	45,5%
UK	61,8%	61,9%	61,4%	61,5%	61,4%	62,1%	61,2%	60,1%	60,6%	60,7%
Norsko	35,2%	35,8%	36,8%	37,7%	38,2%	38,8%	40,1%	40,6%	40,9%	41,5%
Švýcarsko	55,4%	54,6%	53,2%	52,3%	51,8%	53,6%	52,9%	52,4%	53,3%	53,4%

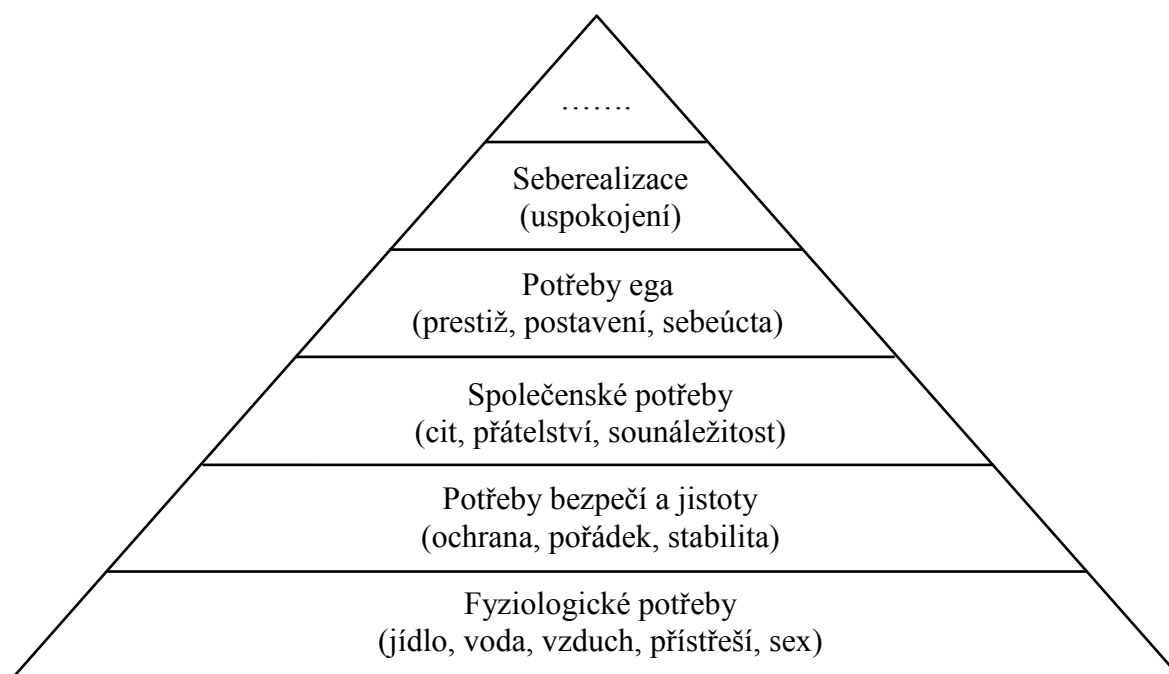
Zdroj: Eurostat (2015), vlastní výpočty

Při pídění se po odpovědi na otázku základního motivu spotřeby často narazíme na pojem spotřebitelského (nákupního) chování. To Schiffman a Kunuk (2004, s. 14) popisují jako: „...*chování, kterým se spotřebitelé projevují při hledání, nakupování, užívání, hodnocení a nakládání s výrobky a službami, od nichž očekávají uspokojení svých potřeb.*“ Tato definice,

¹ V této práci se budeme zabývat pouze spotřebou domácností. Nikoliv spotřebou vlády či neziskových institucí a už vůbec ne spotřebou firem, která se například do HDP ani nezapočítává.

ač nerefereje přímo o spotřebě samotné, nýbrž o spotřebitelském chování, je svou podstatou našemu problému velmi blízko. Uspokojení potřeb – to je totiž odpověď, kterou hledáme, to je důvod, proč člověk spotřebovává, proč musí spotřebovávat. Lidé mají potřeby a ty se snaží uspokojit. Velmi jednoduchá představa, na které však stojí prakticky celá ekonomie. Již v samém principu se přeci jedná o vědu, řešící nikdy nekončící dilema dané neomezenými potřebami a omezenými zdroji. Vše, co děláme, děláme právě proto, abychom teď nebo někdy v budoucnu mohli naše tužby uspokojit. A právě spotřeba je potom tím procesem, využívajícím naše zdroje k uspokojení potřeb. To jest stručná, ale zato velmi přesná a výstižná definice spotřeby, která nás v různých formách bude provázet po zbytek této práce.

Obrázek 2.1: Maslowova hierarchie potřeb

Zdroj: Schiffman a Kunuk (2004), vlastní zpracování

Současné podmínky trhu

Avšak přesto mějme na paměti, že spotřeba je pojmem daleko obecnějším. Jak uvádí Bárta a Bártová (2009), je zaprvé třeba tuto tematiku odlišovat od prostého výzkumu trhu, jenž soustředí svůj akcent především na komoditu, od spotřeby a chování spotřebitele jako člověka v jeho ekonomické, sociální, a psychologické identitě a individualitě. Především v dnešní době, jak poznamenává Schiffman a Kunuk (2004), v době, kdy tzv. digitální revoluce radikálně proměnila prostředí, v němž se spotřebitel pohybuje. Cíle malých firem, řemeslníků a obchodníků před padesáti lety byly vesměs stejné jako záměry dnešních velkých korporací: získat zákazníky, udržet si jich co nejvíc a především pak ty nejlepší z nich, prodat jim více

výrobků a vytvořit zisk. Základní principy a cíle tak zůstaly vesměs zachovány, co se však proměnilo, je prostředí trhu a to jak na straně poptávky (spotřebitele), tak z pohledu nabídky (prodejce). Dnešní podnikatelské prostředí je tak především charakteristické vytvářením užších vztahů právě mezi prodejci a jejich zákazníky. Stručně lze shrnout do těchto bodů:

- spotřebitelé mají větší moc než kdykoli předtím,
- spotřebitelé mají přístup k více informacím než kdykoli předtím,
- obchodníci nabízejí více služeb a výrobků než kdykoli předtím,
- výměna mezi obchodníky a zákazníky je stále více interaktivní a okamžitá,
- podnikatelé mohou rychleji a snadněji shromažďovat více informací o spotřebitelích,
- stále větší roli v propojování zákazníků a prodejců hraje internet.

Především pak poslední bod je pro dnešní spotřebitelské prostředí bodem klíčovým. Lze totiž podotknout, že vzhledem k faktu, že virtuální konkurence opomíjí vzdálenosti a zisky vyplývající z polohy a směřuje tak spotřebitele především k co nejnižším cenám, je online konkurence stále více podobná konkurenci dokonalé. Stejně jako v mikroekonomickém modelu dokonalé konkurence, i zde mezi sebou budou prodejci soutěžit především a pouze cenou a mnohé další odlišující charakteristické rysy, jako například silná obchodní značka a pověst, ztratí na důležitosti. A jak známo, na charakteristikách dokonale konkurenčních trhů vydělá v konečném důsledku právě a především spotřebitel.

Jak již bylo zmíněno, my všichni jsme spotřebiteli a svou aktivitou v oblasti nákupního chování hrajeme rozhodující roli v udržování zdravé a výkonné ekonomiky. Dnešní digitální a internetové prostředí podstatně usnadňuje střet nabídky a poptávky, avšak nijak neumocňuje jejich makroekonomický vliv. Ten zůstává stejný jako dříve, má pouze jinou mikroekonomickou strukturu.

Základní dělení

Pro další potřeby této práce si rovněž definujeme rozdělení oblastí, v nichž se dnešní spotřebitel ekonomicky projevuje. Bárta a Bártová (2009) identifikují toto základní dělení:

- a) Národohospodářská rovina – je oblastí ryze makroekonomickou. V tomto globálním pohledu tak pracujeme s informacemi typu průměrné spotřeby, příjmů, úspor,

zaměstnanosti, sociální skladby atd. Sledujeme zde dlouhodobé trendy, často v kontextu mezinárodní komparace, jak na výdajové, tak příjmové stránce národního hospodářství.

- b) Rovina domácností – kde domácnost figuruje jako základní hospodařící jednotka, probíhají v ní procesy kumulace a následného rozdělování individuálních příjmů, stejně tak, jako samotné uspokojování potřeb. Na úrovni domácností nejvíce vyniká sociální obraz spotřeby a problematika společenské (především pak příjmové diferenciací).
- c) Rovina individuální – ve které dominují psychologické, motivační a rozhodovací procesy jednotlivců. Analyzuje se zde chování spotřebitele vzhledem k jednotlivým produktům, značkám atd. Jedná se o oblast výsadně mikroekonomickou.

„Pro stromy neviděli les, a proto zabloudili.“ My zabloudit nechceme, tudíž si nevystačíme pouze s mikroekonomickým pojetím spotřeby (rovina domácností a rovina individuální), ale budeme mít vždy na paměti i dopady na globální charakteristiky ekonomiky jako celku. Teprve poté můžeme prozívat z „mikroekonomické slepoty“ a stanout před „lesem“ domácností a jednotlivců s hlavou jasnou a prázdnou. Všechny tři zmíněné přístupy proto budou v dalším textu využívány a rozmanitě kombinovány. V následujících kapitolách, především pak v přístupu, který nám otevře Duesenberryho pohled na problematiku spotřeby, však bude hrát první housle především rovina domácností.

Uvedme ještě jedno poněkud odlišné rozdělení spotřebitelských subjektů dle Schiffmana a Kunuka (2004):

- a) Osobní spotřebitel – nakupuje zboží a služby pro svou vlastní potřebu, domácnost nebo jako dary jiným koncovým uživatelům. Vždy je zde tedy výrobek zakoupen pro finální využití jednotlivci, tedy již zmíněnými koncovými uživateli.
- b) Organizační spotřebitel – představuje ziskové i neziskové organizace, vládní úřady a všemožné instituce veřejného sektoru. Tyto ekonomické subjekty pak nakupují statky pro svou vlastní činnost. V případě firem se jedná o již zmíněnou mezispotřebu².

Firmy, organizace, instituce jakožto spotřebitelsky aktivní subjekty, jsou významnými hráči, i když kolikrát spíše zprostředkovateli, na poli agregátní spotřeby a jejich organizační konzum

² Mezispotřeba reprezentuje výdaje, které firma vynaloží, aby dále mohla poskytovat zboží a služby. Není tak finální produkcí sama o sobě a z pochopitelných důvodů její hodnota nemůže být započtena do HDP.

je jedním z důležitých aspektů udržování makroekonomické rovnováhy. Co však jejich spotřeba nepředstavuje, to je námět této práce. V následujícím textu se tak budeme zabývat výhradně uspokojováním potřeb jednotlivců a domácnosti, kterou reprezentují tzv. výdaje na konečnou spotřebu domácností, jak již bylo konstatováno v souvislosti s tabulkou 2.1.

Behaviorální aspekt

Existuje však ještě jeden velký rozdíl mezi organizačním a koncovým uživatelem, jenž je zároveň i hlavním důvodem, proč se zde mezipotřebou vzhledem k cíli práce dále zabývat nemůžeme. Když se v 60. letech minulého století formoval moderní náhled na nákupní chování³, jak uvádí Schiffman a Kunuk (2004), jednalo se o prakticky nový studijní obor a muselo se tak v mnohém vyjít z jiných, již rozvinutých vědních oborů. Těmi byly například psychologie, sociologie, společenská psychologie, antropologie⁴ a samozřejmě také ekonomie. Pro pozorného čtenáře je zde důležitějším poznatkem, než že se jednalo o učebnicovou ukázkou interdisciplinárního přístupu, fakt, že v nově se formující teorii spotřebitelského chování už nemohla hrát roli jen „pouhá“ racionalita maximalizující zisky a užitek, ale také psychologická stránka člověka (emoce, nálady, impulsivní jednání) a vliv jeho okolí. To je také důvod, proč organizačního spotřebitele musíme z našich dalších úvah o konečné podobě spotřební funkce (domácností) vyloučit, protože na úrovni firem a organizací je tento psychologický prvek redukován na minimum. Dopad psychologického aspektu chování člověka při jeho ekonomickém rozhodování na výslednou podobu jeho funkčního konzumního předpisu však pro nás zůstane záležitostí zcela klíčovou.

.....

Seznámili jsme se s významem konzumního chování, důvodem, proč člověk spotřebovává zboží a služby a s tím, jak tuto problematiku ekonomicky uchopit a definovat. Nedávná digitální a internetová revoluce v mnohém změnila prostředí, v němž se dnešní spotřebitel pohybuje, avšak principy zůstaly stejné. Tím nejdůležitějším pro nás v tuto chvíli může být nesmírný vliv psychiky člověka a iracionality vůbec v nákupním chování. A jak již napovídá samotný název práce, můžeme jen předpokládat, že tento behaviorální stín, který se

³ V tomto konkrétním případě hovoříme spíše o marketingovém pojetí konzumního chování (čistě ekonomické přístupy budou popsány v následující kapitole). To však pro potřeby této práce není žádným problémem. Naopak, v dalším textu uvidíme, že psychologický prvek bude hrát ve formování nové spotřební funkce ještě velkou roli.

⁴ Rozdíl mezi společenskou psychologií a antropologií je v tom, že prvně jmenovaný vědní obor se zabývá pořád pouze jednotlivcem, ale v rámci skupiny, kdežto antropologie, přesněji řečeno kulturní antropologie zkoumá skupinu jako takovou s důrazem na jednotlivce, čímž se opět odlišuje od sociologie.

rozprostřel nad dosud čistě racionální povahou ekonomického rozhodování spotřebitele, nás už v této studii neopustí. I když přeci jenom opustí a to hned v následující kapitole, protože po tomto lehce psychologicky či marketingově laděném úvodu nelze nezmínit tradiční ekonomické pojetí spotřeby. Začneme od spodu, mikroekonomickým pohledem.

2.2 Mikroekonomie spotřeby

Jak již bylo zmíněno a zdůrazněno, při důkladné analýze spotřebitelova chování a rozhodování se nevyhneme iracionálním aspektům lidské mysli. Ano, spotřeba je – musí být ovlivněna na první pohled nelogickými a rozumem těžko uchopitelnými motivy. Není to dobře ani špatně. I kdybychom se zde stavěli do pozice normativní ekonomie, jakože je text této práce laděn v opačném duchu, nelze usuzovat normativní či snad dokonce etické závěry o základních charakteristikách reality, byť se zde jedná o sociální vědu⁵. O to větší ironií pak zůstává, že právě v oblasti, kde se iracionální chování nejvíce projevuje, tedy v mikroekonomii, zůstává hlavní proud myšlení založen téměř výhradně na předpokladu racionálního rozhodování spotřebitele s cílem maximalizovat užitek. Přesto je tento výklad základem, na kterém budeme dále stavět, proto ho z tohoto textu nelze vynechat.

Není cílem následujících odstavců poučit čtenáře o komplexní a úplné povaze klasického mikroekonomického pojetí spotřeby. A ani nemůže být, vzhledem k faktu, že na takovýto výklad by nestačilo ani 100 stran. Vybereme a stručně představíme zde proto pouze některé prvky a pasáže mikrosvěta spotřeby a to především ty, na něž pak v následujících kapitolách navážeme a jež budeme potřebovat pro vyřešení problému vzniklých na makroúrovni⁶.

Otázka volby a její náklady

Jak jsme již uvedli, každý z nás je spotřebitelem a každý z nás zažívá každodenně střet svých potencionálně neomezených potřeb s nutně omezenými zdroji. Neustále tak musíme činit rozhodnutí (třebaže někdy podvědomě) o tom, které potřeby svými limitovanými příjmy uspokojit a které ne. Kdybychom měli zdrojů nekonečně mnoho, mohli bychom tak uspokojit všechny naše bezmezně velké tužby. Je to tudíž právě konečný charakter zdrojů, který nás

⁵ Sociální či psychologické vědy jsou pro člověka způsobem, jak poznat sám sebe. Liší se tím ale v principu zákonitosti lidského chování například od fyzikálních vzorců determinujících „chování“ elementárních částic? Mnohý ekonom by se možná divil, ale na úrovni mikrosvěta mohou být zákony přírody stejně tak chaotické a rozum beroucí jako zákonitosti řídící iracionální lidskou mysl.

⁶ Bez zajímavosti zde nezůstává jistá paralela například s výzkumem vesmíru. Kdy rovněž primární otázky vzniklé pozorováním okolních hvězd a galaxií jsou často řešeny na úrovni mikrosvěta kvantové fyziky (Například záležitosti typu: Jak vůbec vzniká hvězda? Jakým způsobem dojde k zažehnutí termojaderné fúze v jejím středu?).

nutí činit volbu. Zde neleží jen význam spotřeby, nýbrž podstata ekonomie jako takové. Jak praví Jurečka (2010, s. 33): „*Problém volby činí ekonomii ekonomii. Dostatek nebo dokonce nadbytek zdrojů by činil ekonomii zbytečnou.*“

Otázku volby rovněž výstižně shrnují Samuelson a Nordhaus (2010), když referují, že je to právě vzácnost zdrojů, plynoucí z jejich omezenosti a žádanosti, která vyvolává nutnost volby, a ve světě vzácnosti je pak život neustálou volbou. Co však stojí v pozadí tohoto neustálého rozhodování? Ekonomie a především pak problematika volby zavádí do zažitých poměrů jeden více než důležitý pojem: náklady obětované příležitosti nebo též alternativní náklady. Pokaždé, když učiníme volbu, „zabijeme“ tím všechny ostatní možnosti, které tak nebudou uskutečněny. Každé rozhodnutí s sebou nese potencionálně nekonečné množství alternativ, které mohly být realizovány, ale nebyly. A stejně tak jako skutečně realizovaný krok i každá z těchto neuskutečněných variant by pro nás mohla znamenat, určité uspokojení našich potřeb. Nic z toho se ale nestane. Tato potenciální ztráta, řekněme výnos, který jsme mohli mít, ale nemáme, protože jsme se rozhodli pro jinou možnost, je nákladem obětované příležitosti. Obdobně popisuje alternativní náklady též Jurečka (2010), když uvádí, že se při jakémkoli rozhodnutí jedná o hodnotu jiné nejlepší varianty, která nebyla zvolena a realizována.

Rozdíl mezi běžnými účetními náklady a ekonomickým vyjádřením alternativním nákladů by měl nyní rozeznat i nepřilíš bystrý student ekonomie prvního ročníku. Avšak, jak upozorňuje Holman (2007), při racionálním rozhodovacím procesu pouze toto nestačí. Je třeba také identifikovat tzv. utopené náklady a odlišit je právě od potencionálních ztrát svázaných s neuskutečněnými transakcemi. Utopenými náklady rozumíme náklady, které nemůžeme eliminovat, ať už se rozhodneme pro jakoukoli z možných variant. Často se jedná o výdaje⁷, již uskutečněné v minulosti (co se jednou stalo, nemůže se odestát), ale nemusí to tak být vždy. Utopené náklady reprezentují všechny „výlohy“, které nemohou být ušetřeny a jsou tak spjaty s jakoukoli budoucí volbou⁸. A právě proto, že se těmito nákladům tak jako tak nevyhneme, neměly by mít na naše ekonomické rozhodování žádný vliv. Na rozdíl od

⁷ Pochopitelně zde, stejně jako v případě alternativních nákladů, nemyslíme pouze finanční výdaje, ale spíše náklady či ztrátu jakéhokoli charakteru.

⁸ V případě, že vyskočíte z letadla a při své skleróze si zapomenete vzít padák, blízká smrt je pro vás utopeným nákladem, který sice byl určitým způsobem determinován minulým rozhodnutím, avšak bude „realizován“ až v budoucnu. Ať už vám před očima proběhne celý váš život, zbytek pádu si patřičně vychutnáte anebo budete naivně volat o pomoc, žádná vaše volba blížící se konec neodvrátí.

nákladů implicitních, jejichž plné zahrnutí do myšlenkových pochodů předcházejících naší budoucí volbě je nutnou podmínkou ekonomicky správného a racionálního chování⁹.

Důležitým postřehem je také, jak dále píše Jurečka (2010), že zavedení kategorie nákladů obětované příležitosti do našeho uvažování (a to právě skrze neustálé rozhodování, které činíme) je nutnou podmínkou optimálního rozmístění ekonomických zdrojů. Je také důvodem, proč si můžeme naplno uvědomit, že nic není zadarmo a že vše vyžaduje určitou oběť. Význam a důležitost alternativních nákladů však sahá daleko hlouběji do podstaty a nitra ekonomie. Je základním a prvotním principem, na kterém staví veškeré ekonomické uvažování, nejen v teorii spotřeby.

Užitek ze spotřeby

Často jsme v předchozích odstavcích zmiňovali pojem „výnos z našeho rozhodnutí“ či prostě jen výhody, které nám daná volba přinese. Mluvíme-li čistě obecně, není na této formulaci nic špatného, avšak je již od začátku zcela evidentní, že zde hovoříme o spotřebě. Jak tedy konkretizovat ty tzv. výnosy spotřebitelova rozhodování? Samuelson a Nordhaus (2010) ve svém textu přednášejí, že tento problém ekonomové vyřešili již před více než sto lety (i my jsme ho nevědomky de facto vyřešili o pár stránek výše), když byla poprvé formulována představa užitku. A pojmem užitek nemáme na mysli nic jiného, než již tolikrát zmiňované uspokojení našich potřeb. Respektive míru, s jakou byly naše potřeby uspokojeny spotřebou výrobků a služeb.

Jak dále výstižně upozorňují Samuelson a Nordhaus (2010), samotná definice užitku často svádí nahlížet na tuto formuli jako subjektivní¹⁰ uspokojení nebo užitečnost, kterou spotřebitel svým konzumem získává. Ale měli bychom se vyhnout představě, že užitek je psychologickou funkcí nebo snad pocitem, který může být jednoduše a přesně pozorován a změřen¹¹. Spíše tak raději nahlížejme na pojem užitku jako na vědeckou konstrukci, kterou ekonomové používají k tomu, aby pochopili, jak racionální spotřebitel činí svá rozhodnutí. Pokud jsme tak u nákladů obětované příležitosti mluvili o potenciálních výnosech našich

⁹ Je to jako když stojíte před rozhodnutím a představíte si nekonečné množství paralelních vesmírů, ve kterých každá z možných variant vašeho rozhodnutí se mohla stát. V jednom vesmíru se na zkoušku naučíte a poté u ní uspějete, v jiné realitě raději půjdete na party, u zkoušení pak ale další den propadnete, v jiné alternativě se zase pokusíte zkoušejícího uplatit atd. Všechny tyto možnosti mají své výhody (plynouce z uspokojování potřeb) a ty si navzájem konkurují. Racionálně se zachovalo pouze to vaše já, které zvolilo variantu, pro niž neexistuje alternativa s vyššími výnosy, jednoduše řečeno tu nejlepší možnou.

¹⁰ Jak dodává i Jurečka (2010), subjektivní charakter užitku je jeho důležitou vlastností. Každý jednotlivý spotřebitel má své chutě, vkus a preference, a proto i užitek ze spotřeby stejného množství téhož produktu bude pro různé spotřebitele odlišný.

¹¹ Jak brzy uvidíme, odlišného názoru byl například Alfred Marshall.

neuskutečněných rozhodnutí, nyní v případě spotřeby je s jistotou můžeme konkrétně pojmenovat užitek a to s vědomím, že právě tato míra uspokojení tužeb je základním determinantem spotřebitelovy volby. Snad netřeba zmiňovat, avšak přesto poznamenejme rovněž fakt, že předpoklad maximalizace užitku, tedy že lidé dělají vědomě taková rozhodnutí, která jim poskytnou uspokojení potřeb co největší, je základní premisou jak mikroekonomického pohledu na spotřebu tak i běžně rozšířené logiky¹².

O charakteristikách a plném významu formule užitku by se dalo hovořit dlouze. Na výklad veškerých jeho proporcí zde však není prostor, proto uveďme alespoň jeho triviální mikroekonomické dělení, které, jak známo, je charakteristické pro většinu veličin ekonomického mikrosvěta:

- a) Celkový užitek – představuje celkové uspokojení, které spotřebitel získá konzumem zboží a služeb. Právě zde bude spotřebitel usilovat o jeho maximální hodnotu.
- b) Mezní užitek – je přírůstek uspokojení z další dodatečné jednotky statku. Matematickou řečí se jedná o první derivaci funkce užitku celkového.

I bez grafického vyjádření je na první pohled zcela evidentní, že celkový užitek představuje prostou sumu všech předchozích užitků mezních. Co se však zprvu takto samozřejmé zdáti nemusí, je to, co Samuelson a Nordhaus (2010) označují za fundamentální myšlenku, stojící za obecnou teorií poptávky – zákon klesajícího mezního užitku. Ten postuluje, že s rostoucí spotřebou má dodatečný (mezní) užitek tendenci klesat. Vysvětlení je vesměs prosté. Jak budeme spotřebovávat větší a větší množství téhož produktu, bude se pro nás stávat méně a méně vzácným, ba naopak, bude docházet k jeho přesycení. Každá další jednotka spotřeby už pro nás nebude mít tak velkou hodnotu, proto i mezní míra uspokojení potřeb bude klesat a růst celkového užitku ze spotřeby téhož produktu bude zpomalovat ve smyslu konkávní křivky.

Individuální poptávka a optimum spotřebitele

Mluvíme-li o užitku a chceme-li dále navázat zevrubnější analýzou spotřebitelova chování, je v této chvíli nezbytné představit dva základní pohledy na uspokojování konzumních potřeb, které se v ekonomické teorii hlavního proudu postupně vyrýsovaly. Neliší se ani tak v závěrech, jako spíše v metodě, již užívají. Vedou však prakticky ke stejným výsledkům,

¹² Výrokem o maximalizaci užitku zjednodušeně řečeno netvrdíme nic jiného, než že lidé dělají to, co je pro ně výhodné, že volí spotřebu, kterou preferují.

proto ač často nahlíženy jako konfliktní a protichůdné teorie, jedná se spíše o dvě strany téže mince, přesněji řečeno o dvě strany téhož užitku: kardinalistický a ordinalistický přístup.

Spor mezi těmito dvěma postoji spočívá v otázce, zdali je spotřebitel schopen měřit míru uspokojení svých potřeb a dát tak subjektivní povaze užitku konkrétní rozměr. K jisté kvantifikaci intenzity našich pocitů jsme se dostali již před malým okamžikem definicí celkového, především pak mezního užitku, proto začneme přístupem, který trvá na tom, že spotřebitelovo uspokojení měřit lze.

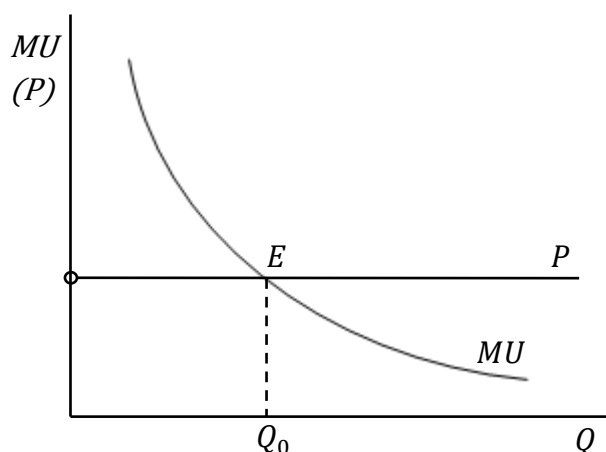
Kardinalistický přístup

Jak píše Holman (2005), počátky kardinalistického přístupu nalézáme v neoklasickém duchu cambridgeské školy nebo, jak autor dále uvádí, „školy Alfreda Marshalla“. To on byl předním průkopníkem marginální revoluce a ústřední postavou anglické, tudíž i světové ekonomie té doby. Marshallův mikroekonomický přínos byl nesmírně pestrý, avšak co nás bude nejvíce zajímat, je jeho příspěvek k teorii užitečnosti a tvorbě poptávky. Na rozdíl od jiných zastánců kardinální měřitelnosti užitku, Marshall poskytl přesný popis k metodologii takového měření, když prohlásil, že člověk dokáže kvantifikovat mezní užitek statku nepřímo a to prostřednictvím peněz. Maximální cena, kterou je spotřebitel ochoten za zboží zaplatit, odráží jeho mezní užitečnost. Takovouto cenu pak rovněž nazýváme cenou poptávky.

Značným problémem je, jak dále upozorňuje Holman (2005), že tento způsob měření užitku by vyžadoval konstantní mezní užitečnost peněz samotných (což je zcela logické, pokud mají sloužit jako objektivní nástroj měření užitku). A protože i peníze jsou zároveň jedním ze statků a teorie klesajícího mezního užitku se potom vztahuje i na ně, tato podmínka platit nebude. Marshall věřil, že změny mezní užitečnosti peněz jsou tak malé, že je bude možné zanedbat. To je opět pravda pouze pro situace, kde jsou spotřebitelovy výdaje za statky vzhledem k jeho důchodu velmi malé. Čím větší trhy budeme touto metodou analyzovat, tím zkreslenější výsledky dostaneme. Pokud bychom chtěli Marshallovu teorii mezního užitku označit jako přesný a úplný obraz ekonomické reality, v tomto bodě bychom též skončili. Nicméně protože výše zmíněné vůbec není smyslem tohoto textu, nýbrž se zde jen pokoušíme demonstrovat principy kardinalistického přístupu k užitku, nemusí nás tento fakt tolik tížit. I přes své nedostatky je cambridgeské pojetí užitečnosti dodnes široce užívané a pro naše potřeby více než dostačující. Proto bez obav z případných nepřesností pokračujme v dalším výkladu.

V bodě, kdy se nám povedlo kvantifikovat mezní užitek spotřebitele, jsme už jen malý krok od vymezení předpisu individuální poptávky. Stručně řečeno lze v kardinalistickém pojetí ztotožnit funkci poptávky jednotlivce s funkcí jeho mezního užitku (Holman, 2007). Racionální spotřebitel pak pochopitelně není ochoten za statek zaplatit vyšší cenu, než je mezní užitek, který z něj čerpá. Bude potom nakupovat zboží a služby do té doby, dokud se klesající míra mezní užitečnosti (MU) a realizovaná tržní cena (P) nevyrovnají. V tomto bodě (E) identifikujeme optimální množství spotřeby Q_0 , viz graf 2.1. Jak doplňuje Sojka (2010), celkový rozdíl mezi tím, co by spotřebitel byl ochoten za statek zaplatit (dáno funkcí mezního užitku) a tím, co skutečně zaplatí (rovnovážná cena na trhu), označujeme jako přebytek spotřebitele. Ten může být opět jednoznačně kvantifikován a změřen.

Graf 2.1: Kardinalistická rovnováha spotřebitele

Zdroj: vlastní zpracování

Víme již, jak bude vypadat ideální množství spotřeby při nákupu jednoho produktu. Jak se však situace změní, bude-li poptávaných statků více? I při vyšším počtu poptávaného zboží a služeb principy zůstávají stejné, velkou změnu proto nečekejme. Nejprve však musíme vzít za své, že spotřebitel je vůbec schopen všechny spotřební varianty porovnat, v případě kardinalistickém také přesně penězi kvantifikovat a na základě toho činit racionální rozhodnutí o svém konzumu. Nahrazení jednoho užitku jiným nazýváme spotřebitelskou substitucí a každý jedinec si jí musí být vědom a plně ji zahrnout do svých úvah, toť nutná premisa dalšího výkladu. Jak poznamenávají Samuelson a Nordhaus (2010), spotřebitel pak logicky bude přesouvat své zdroje ve směru vyššího mezního užitku (vzhledem k ceně statku), dokud se tyto mezní míry uspokojení nevyrovnají. Nastává zde potom rovnovážný stav, definovaný předpisem:

$$\frac{MU_1}{P_1} = \frac{MU_2}{P_2} = \frac{MU_3}{P_3} = \dots = \frac{MU_n}{P_n} \quad (2.1)$$

kde MU jsou mezní užitky n statků a P jejich ceny. To je také primární podmínka optimální spotřebitelské alokace.

Ordinalistický přístup

Ačkoli některé její instrumenty byly vyvinuty již dříve, jinými ekonomy či matematiky, zdroj pravé ordinalistické analýzy nalézáme až v ekonomii rozvíjené kolem university ve švýcarském Lausanne. Jen stěží však za ordinalistickou můžeme označit celou lausannskou školu, jelikož sám hlavní představitel jejího raného období - Léon Walras se míru uspokojení nesčetněkrát kvantifikovat pokoušel. Ordinální pohled na užitek zde tak shledáváme až s nástupem Vilfreda Pareta a jeho následovníků, jak uvádí Sojka (2010).

Se jménem italského ekonoma Vilfreda Pareta je nejpravděpodobněji asociován jeho významný příspěvek k teorii blahobytu. Pojmy jako „Paretovo zlepšení“ a „Paretovo optimum“ zde však potřebovat nebudeme, o to víc se zaměříme na druhou, neméně významnou, rovinu jeho ekonomického výzkumu. Jak píše Nicholson (2009), Pareto zavádí dvě nové premisy teorie hodnoty, které jednak zásadně popírají dosavadní přístup Walrase, cambridgeské či rakouské školy, a zároveň vytváří nové elegantní prostředí reflektující zákony v pozadí spotřebitelovy volby. Prvním předpokladem je tvrzení, že statky nejsou navzájem nezávislé, nýbrž mezi sebou vytváří vazby komplementární či substituční povahy, a proto ani užitek z nich nemůže být hodnocen samostatně, vždy jen v relaci k jiným statkům¹³. Druhý a snad ještě významnější postulát říká, že užitek jako takový není kvantifikovatelný. Spotřebitel dokáže různým kombinacím statků přiřadit pouze ordinální čísla a promítnout je tak do svého žebříčku preferencí. Neumí ale určit velikost uspokojení, kterou mu tyto kombinace přinášejí, a proto ani nemůže říci „kolikrát“ nebo „o kolik“ je pro něj jedna sestava zboží a služeb lepší než druhá.

Zmínili jsme, že Pareto důrazně trvá na faktu, že užitek může být posuzován pouze ve vztahu k jiným statkům, tudíž optimální spotřebu jednoho produktu tato analýza vůbec neřeší, jak tomu bylo v kardinalistickém případě. Jde zde vždy o kombinaci zboží a služeb, a protože i při vyšším počtu statků by se principy měnit neměly, demonstrovme si následující úvahu na daleko uchopitelnějším případě produktů pouze dvou. Tak jako je pro kardinalisty důležitý

¹³ Spotřebitel tak například nemůže preferovat určité množství piva před určitým množstvím brambůrků. Dává přednost pouze jisté kombinaci piva a brambůrků před jejich jinými variacemi.

pojem mezního užitku, tak je i v ordinalistické analýze základním stavebním kamenem indifferenční křivka. Ta reprezentuje všechny kombinace dvou¹⁴ statků, které spotřebiteli přinášejí stejnou míru uspokojení a jsou jím tak stejně žádané, jak uvádí Nicholson (2009). Indifferenční křivka je zpravidla konvexní s negativním sklonem, ale některé kombinace různých typů statků¹⁵ mohou její tvar měnit, dodává Jurečka (2010). Toto však pro nás nyní není až tak podstatné. Spíše mějme na paměti, že dle ordinalistů se v myslích spotřebitelů při pohledu na možnou kombinaci produktů indukuje tzv. preferenční mapa, plná indifferenčních křivek, které se z principu nemohou protínat a znázorňují tak různé výše užitku¹⁶.

Dále do analýzy zavádíme omezení vyplývající z našich dostupných zdrojů. Limity zde budou konkrétně dány důchodem spotřebitele a cenami statků. Takzvané rozpočtové omezení bude charakterizováno triviálním předpisem:

$$I = P_x \cdot Q_x + P_y \cdot Q_y \quad (2.2)$$

kde I představuje spotřebitelův důchod, P a Q pak ceny respektive množství statků x a y .

Jak vidíme, rozpočtové omezení tedy bude vyjádřeno přímkou a její negativní sklon, neboli mezní míra substituce ve směně, dán vzorcem:

$$MRS_E = \frac{P_x}{P_y} \quad (2.3)$$

Přidáme-li k tomu poznatek o sklonu indifferenční křivky, tzv. mezní míra substituce ve spotřebě vyjádřené jako:

$$MRS_C = \frac{\Delta Q_y}{\Delta Q_x} \quad (2.4)$$

jsme pak již hledané rovnováze velmi blízko. MRS_E vyjadřuje poměr, v němž je možné směňovat dva statky při vynaložení konstantního důchodu. MRS_C reprezentuje vtaž, který umožňuje substituci jednoho produktu zachování stejné míry uspokojení. Oba předpisy zároveň reflektují sklony svých křivek. Proto má-li dojít k rovnováze, tedy stavu, kdy si spotřebitel již nebude moci polepšit přesunem do jiného bodu, musí dojít k rovnosti těchto

¹⁴ Jak již bylo řečeno, dva statky zde používáme jen pro zjednodušení. Indifferenční křivka může teoreticky nabývat i mnohem vyššího počtu rozměrů. A ne jen může, musí! Spotřebitel v reálném světě čelí rozhodování nad nesčetným počtem alternativ a má-li být ordinalistická teorie správná, musí i tyto možnosti reflektovat. Představit si více než trojrozměrnou indifferenční křivku je pak pouze problémem lidské mysli svázané v trojrozměrném prostoru, ne problémem ordinalistické teorie.

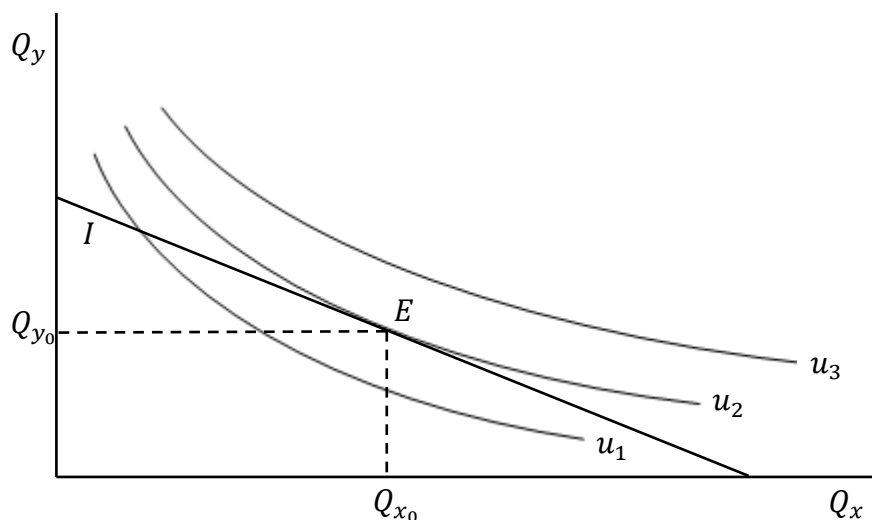
¹⁵ „goods“ – žádané statky, „bads“ – nežádané statky, „neutres“ – statky, vyvolávající neutrální preference

¹⁶ Indifferenční křivky zde vystupují jako jakési „vrstevnice užitku“. Na rozdíl od skutečných geografických vrstevnic, spotřebitel zde pouze pozná, zdali v uspokojení potřeb „klesl“ či „stoupl“. Nikdy ale nebude vědět „o kolik“ ani jak vysoko se nachází.

sklonů, konstatuje Holman (2007). Jedině při tomto stavu (bod E) bude linie rozpočtového omezení (I) tečnou k nejvyšší možné indiferenční křivce (u_2), jak demonstruje graf 2.2, a spotřebitel tak za svůj důchod dostane nejvyšší možnou míru uspokojení svých potřeb při množstvích spotřeby Q_{x_0} a Q_{y_0} . Toto optimum spotřebitele je dáno již zmíněnou podmínkou:

$$MRS_E = MRS_C = \frac{P_x}{P_y} \quad (2.5)$$

Graf 2.2: Ordinalistická rovnováha spotřebitele

Zdroj: vlastní zpracování

Jinými slovy, racionální spotřebitel rozděluje svůj důchod mezi statky v takovém poměru, aby se mezní míra substituce statků ve spotřebě rovnala poměru jejich cen. Změna ceny jednoho z produktů povede ke změně sklonu linie rozpočtového omezení, a tedy k vytvoření nového bodu rovnováhy. Pozorováním těchto diskrétních bodů spotřebitelova optima při změně cen můžeme nakonec dojít až k funkčnímu předpisu, do kterého cena vstupuje jako neznámá a množství je proměnnou vysvětlovanou. Jedná se o funkci individuální poptávkové křivky, kdy poptávané množství s poklesem ceny roste a s jejím růstem klesá.

.....

Jak jsme mohli vidět, i přes značný rozpor v metodě, vedly oba přístupy, kardinalistický i ordinalistický, k formulaci stejné individuální poptávkové křivky. Vystává tak logická otázka: Mohou být oba pohledy správné, přestože jsou založeny na protichůdných předpokladech? Na tuto otázku si zde však bohužel jednoznačně neodpovíme, koneckonců to nedokázal nikdo za posledních sto let. Přesto nadhodme myšlenku, že možná ani není bezpodmínečně nutné, aby jeden z přístupů byl vyloženě špatný. Nemůže snad existovat více

rovnocenných úhlů pohledu na stejnou věc? Nemohl pak být kardinalistický a ordinalistický přístup pouze odlišným náhledem na tutéž ekonomickou realitu?

Je zde ještě jedna záležitost, již zde musíme nastínit, než budeme moci přejít k závěru této kapitoly. Analýza klesajícího mezního užitku vzhledem k ceně statků, či mapa indifferenčních křivek, nic z toho není primárně záležitostí lidského vědomí v jeho rozhodovacím procesu. V celé historii času snad nebyl člověk, který by si v otázce volby mezi uspokojením svých potřeb představil průnik linie rozpočtového omezení s nejvyšší indifferenční křivkou. Nikdo si při pohledu na regál v supermarketu nevybaví funkci klesajícího mezního užitku reprezentující jeho individuální poptávkovou křivku. Vše, co jsme si výše popsali, je jen nástrojem, jak danou problematiku ekonomicky - vědecky uchopit. Jedná se pouze o principy, které stejně jako fyzikální zákony pouze stojí v pozadí věcí, které lidé činí automaticky a bez svého vědomí.

Tržní poptávka

Ve chvíli, kdy jsme si nastínili principy a zákony řídící spotřebitelovo rozhodování a tvorbu jeho individuální poptávkové funkce, jsme jen malý krok od formulace poptávky tržní. I bez jakéhokoli ekonomického povědomí je základní myšlenka zcela zřejmá. Pokud je trh složen z jednotlivých spotřebitelů (co se strany poptávky týče), pak i tržní poptávka bude muset být složena z jejich individuálních poptávkových křivek. Tak praví i Samuelson a Nordhaus (2010), když ukazují, že tržní poptávka není de facto ničím jiným, než horizontálním součtem všech individuálních poptávkových křivek. Jinými slovy, je tato výsledná funkce v každém svém bodě determinována součtem veškerého poptávaného množství při dané ceně.

Porozuměním mikroekonomickým základům konzumního chování až do bodu definice tržní poptávky jsme udělali významný krok k rozboru a pochopení spotřební funkce. A právě formulací funkce požadavků všech spotřebitelů jako celku, k jejíž charakteristikám se teprve dostaneme, pomalu přecházíme od jednotlivce do světa ekonomického makrosvěta.

2.3 Makroekonomie spotřeby

Jak jsme si již ukázali v tabulce 2.1, spotřeba domácností je velkou a poměrně stabilní podmnožinou HDP. Proč na rozdíl od jiných komponentů domácí produkce dosahují spotřební výdaje takové stability? Jak jsme si již řekli, lidé spotřebovávají, protože musí, jsou nuceni neustále uspokojovat své potřeby, na rozdíl od jiných aktivit, jako jsou investice či export, které v takové pravidelné míře být realizovány nemusí. Je toto odpovědí na výše

položenou otázku? Možná. Co potom ale determinuje chování domácností na trhu výrobků a služeb? Jak se formuje výše a struktura jejich spotřeby? Na toto vše nám podrobněji odpoví až právě kapitola 2.3. Nyní však pro začátek nadhodíme prvotní a zcela předvídatelnou myšlenku, že spotřeba domácností je prostou funkcí jejich disponibilního příjmu. Je evidentní, že takto jednoduchá povaha reality nebude, demonstrujeme však tímto, že disponibilní příjem bude ve spotřebitelském chování determinantem zcela klíčovým. Jednoduchou dynamizaci této představy matematicky zapisují Dornbusch, Fischer a Startz (2011):

$$C = \frac{Y_{D_{ted}} + n \cdot Y_{D_{poté}}}{n} \quad (2.6)$$

kde C vyjadřuje každoroční spotřebu při disponibilních příjmech nyní ($Y_{D_{ted}}$) a pravidelně v budoucnu ($Y_{D_{poté}}$) za n období. Dodáme-li, jak uvádí Holman (2010), že spotřeba je též výrazně ovlivněna nepřímo úměrným vztahem s reálnou úrokovou mírou, nejsme pak v tomto bodě daleko od podstaty jedné z teorií spotřeby, jež v současnosti tvoří základ makroekonomického přístupu k problematice, naopak jsme přímo v jejím středu.

Dornbusch, Fischer a Startz (2011) dále přednáší další ze zajímavých postřehů a to, že diskuze nad různými teoriemi spotřeby, na které záhy navážeme, není de facto ničím jiným, než debatou nad velikostí mezního sklonu ke spotřebě (MPC nebo c). Toto opět může být jistou premisou charakterizující vývoj makro teorie spotřeby již od samého počátku, avšak cílem této kapitoly je mimo jiné ukázat, že myšlenky velkých ekonomů na tuto problematiku se nezastavily pouze u primárního rozdělení disponibilního důchodu.

Existují již mnohé pokusy o sjednocení dosavadních spotřebních hypotéz do jednoho komplexního celku a pojmout tak konzumní chování domácností v jediné, správné a úplné teorii spotřeby. Prvotním a hlavním smyslem této práce je k tomuto cíli, byť jen malou měrou, přispět, avšak absence výše zmíněné unitární teorie a také nutnost pochopení principů a pilířů, z nichž by se tato hledaná teorie měla skládat, nedovolí jinak, než začít popisem dosavadních jednotlivých pokusů o formulaci spotřebitelského chování domácností.

Ještě jednu věc však mějme na paměti, než přistoupíme k jádru tohoto oddílu. A to, že ačkoli jsme vody mikroekonomického pojetí spotřeby primárně již opustili, nelze nadále ani při tvorbě makroekonomických teorií spotřebního chování tento přístup ignorovat, naopak nám často poslouží jako základ, z něhož budeme vycházet. A ačkoli jsme si v závěru předchozí podkapitoly řekli, že například tržní poptávka je pouhým součtem poptávek individuálních, zde si ukážeme, celek může být mnohdy víc než prostý součet jeho částí.

2.3.1 Keynesova teorie spotřeby

Dalo-li nám Keynesovo veledílo *The General Theory of Employment, Interest and Money* mnohé, neobejdeme se bez něj ani zde. Právě v této práci spatřujeme základy makroekonomického přístupu ke spotřebě, který v ekonomických kruzích dominoval ještě krátce po 2. světové válce, jak píše Palley (2010). Tato tzv. agregátní teorie spotřeby pak primárně zkoumá závislost konzumu na již zmíněném disponibilním důchodu. Základní myšlenka Keynesovy hypotézy a s trochou nadsázky i celá jeho teorie jde vyjádřit jedním elegantním vzorcem:

$$C = C_a + c \cdot Y_D \quad (2.7)$$

kde C_a je autonomní složka spotřební funkce, která nezávisí na disponibilním důchodu¹⁷ (Y_D). Prvek $c \cdot Y_D$ je pak tedy složkou indukovanou skrze Y_D a to prostřednictvím mezního sklonu ke spotřebě (c). Výsledná agregátní spotřeba C je tak pozitivní, ne však přímo úměrnou funkcí disponibilního důchodu.

Nyní již pro nás disponibilní příjem představuje významný faktor, veličinu, která determinuje výši celkové spotřeby. Proto si jej přesněji definujme rovnicí:

$$Y_D = Y - T_a - t \cdot Y + TR \quad (2.8)$$

přičemž se disponibilní důchod vyrýsuje, když od produktu (Y) odečteme autonomní (T_a) a důchodové daně ($t \cdot Y$) a přičteme transferové platby¹⁸ (TR). Výsledný Y_D poté představuje příjem, který mají domácnosti skutečně k dispozici (Soukup, 2007). Ten mohou dále opět rozdělit buď mezi spotřebu (C) nebo úspory (S):

$$Y_D = C + S \quad (2.9)$$

Jak lze vypožorovat z rovnice 2.7, závislost spotřeby na disponibilním důchodu je formulována skrze mezní sklon ke spotřebě, jenž představuje první derivaci funkce spotřeby graficky a vyjadřuje její sklon. Jinými slovy udává, jak se změni spotřeba při změně disponibilního důchodu o jednotku, jak uvádějí Samuelson a Nordhaus (2010):

¹⁷ Je-li C_a skutečně nezávislá na Y_D , potom i při nulovém disponibilním důchodu budou domácnosti pořád něco spotřebovávat. Co je tedy potom zdrojem této spotřeby? Z čeho jsou tyto nákupy financovány? Pokud se bavíme o uzavřené ekonomice, což náš případ je, pak, jak brzy uvidíme, tímto zdrojem financování mohou být jediné úspory z minulých období (ať už našetřené zdroje vlastní či úspory jiných, v agregátním měřítku mluvíme o jednom a tom samém).

¹⁸ Pro zjednodušení zde, stejně jako ve většině spotřebních modelů, je předpokládán autonomní charakter transferových plateb. V realitě jsou však i ony často silně navázány na výši důchodu. Právě jsme tak identifikovali první, ne však ještě fatální, mezeru v Keynesově představě spotřeby.

$$MPC^{19} = \frac{\Delta C}{\Delta Y_D} \quad (2.10)$$

Kromě mezní veličiny nás ale bude i zajímat, jak velká část disponibilního důchodu případně na spotřebu, proto obdobně definujeme též průměrný sklon ke spotřebě:

$$APC^{20} = \frac{C}{Y_D} \quad (2.11)$$

Nyní při definici mezních veličin se dostáváme k elementární myšlence, tzv. Keynesovu psychologickému zákonu, který postuluje, že s růstem disponibilního důchodu spotřeba sice roste, ale její podíl na celkovém Y_D klesá (tzv. APC klesá), jak znovu opakuje Holman (2010). Děje se tak právě proto, že proporcionálně s disponibilním příjmem roste pouze složka $c \cdot Y_D$ (ze vzorce 2.7) a C_a je vzhledem k naší nezávisle proměnné inerciální.

Zcela ekvivalentně jako doposud můžeme postupovat i na straně úspor. Nejedná se o nic jiného než druhou stranu téže mince, druhou stranu užití disponibilního důchodu. Nejprve definujme funkci celkových úspor, jakožto zrcadlový odraz funkce spotřeby:

$$S^{21} = S_a + s \cdot Y_D \quad (2.12)$$

kde opět identifikujeme indukovanou složku $s \cdot Y_D$ a autonomní část S_a , která bude po dosazení vždy záporná, jelikož se jedná o opačnou hodnotu C_a , respektive zdroj financování autonomní spotřeby. Dále obdobně definujeme mezní sklon k úsporám:

$$MPS^{22} = \frac{\Delta S}{\Delta Y_D} \quad (2.13)$$

a průměrný sklon k úsporám:

$$APS = \frac{S}{Y_D} \quad (2.14)$$

¹⁹ Je zřejmé, že pokud je spotřeba podmnožinou disponibilního důchodu, tak ani ΔC nemůže být větší než ΔY_D , maximální hodnota MPC je tedy 1 a to pro případ, že veškerý přírůstek Y_D je spotřebován. Zároveň pochopitelně ani jedna ze složek nemůže být záporná, proto minimální hodnota MPC je rovna nule a to v případě, kdy domácnost veškerý dodatečný příjem uspoří. Ekvivalentně uvažujeme i o dalších mezních veličinách zde užívaných.

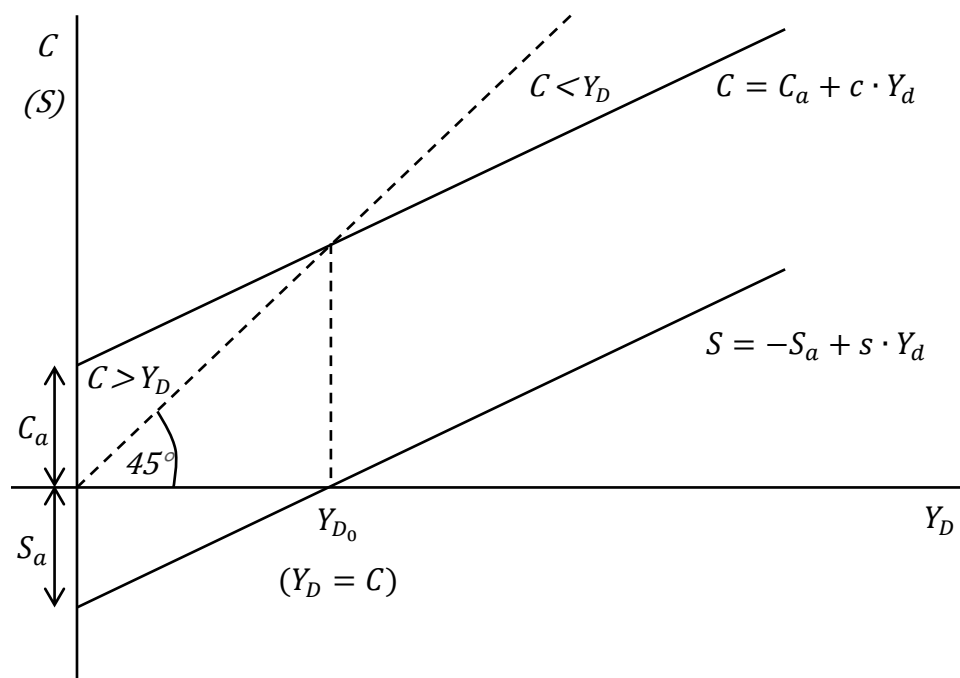
²⁰ Graficky představuje APC sklon spojnice daného bodu spotřební funkce s počátkem soustavy souřadnic.

²¹ V tomto bodě je vhodné si uvědomit, výstižně dodává Barro (2008), že hlavním smyslem úspor, je zvýšit aktiva, která pak v budoucnu umožní realizovat vyšší spotřebu. Proto, jak brzy uvidíme, není volba mezi současnou spotřebou a současnou tvorbou úspor, kterou takto zrcadlově popisuje Keynesova teorie, ničím jiným, než rozhodováním mezi spotřebou „dnes a zítra“.

²² Na první pohled je jasné, že součet MPC (c) a MPS (s) se musí rovnat jedné. Přesto uveďme stručný matematický důkaz: $Y_D = C + S \rightarrow \Delta Y_D = \Delta C + \Delta S \rightarrow \frac{\Delta Y_D}{\Delta Y_D} = \frac{\Delta C}{\Delta Y_D} + \frac{\Delta S}{\Delta Y_D} \rightarrow 1 = c + s$. Obdobně platí ekvivalentně i pro vztah APC a APS .

Výsledný model interakce spotřeby a úspor v závislosti na disponibilním důchodu ilustruje graf 2.3. Důležitý je dále především postřeh, že s růstem disponibilního důchodu průměrný sklon ke spotřebě klesá a blíží se (svrchu) k meznímu sklonu ke spotřebě, který je pořád konstantní²³. Naopak průměrný sklon k úsporám se s růstem disponibilního příjmu rovněž zvětšuje a přibližuje se (zdola) neměnné hodnotě mezního sklonu k úsporám (Soukup, 2007).

Graf 2.3: Keynesova funkce spotřeby a úspor

Zdroj: Soukup (2007), vlastní zpracování

Keynesova spotřební funkce by měla platit jak pro konzum jednotlivce, tak agregátně pro celou společnost. Po druhé světové válce však Kuznets, Epstein a Jenks (1946) svou široce uznávanou a respektovanou studií²⁴ prokázali, že ani při rapidním dlouhodobém nárůstu reálného důchodu se průměrný sklon ke spotřebě prakticky nezměnil, tedy jako by autonomní složka spotřeby ani neexistovala. Tento fakt platnost Keynesovy teorie spotřeby v dlouhém období zcela vylučuje. Avšak problematika dlouhého období ani samotného Keynesa nikdy příliš netížila²⁵, a proto i tento závěr až takovým překvapením není. Ekonomická věda pak nastalý problém vyřešila ryze šalamounsky a základní funkci ze vzorce 2.7 přiřadila validitu pouze v krátkém období, jak již bylo dříve u Keynesových teorií zvykem.

²³ Je konstantní charakter mezního sklonu ke spotřebě záležitostí skutečně reálnou? Je MPC opravdu stejné u nízkopříjmových domácností, které financováním nezbytných potřeb mnohdy žijí „ze dne na den“, a u domácností vysokopříjmových, které si mohou dovolit velkou část svého příjmu neutratit? Zřejmě ne. A jak uvidíme hned vzápětí, není toto jediným fatálním nedostatkem popisovaného modelu.

²⁴ Ta po úpravách obsahovala rozsáhlá makroekonomická data z USA za téměř 70 let.

²⁵ Aneb známý Keynesův výrok: „V dlouhém období jsme všichni mrtví.“

2.3.2 Model mezičasové volby

Model mezičasové volby není makroekonomickým konceptem, ba naopak ve své originální formě referuje o spotřebním rozhodování jednotlivce. Avšak za prvé lze jeho mikroekonomické principy a závěry snadno implikovat i do ekonomického makrosvěta a za druhé tvoří základ, na němž staví následující dvě mainstreamové teorie spotřeby, ke kterým tato kapitola směřuje. Proto i model rozhodování spotřebitele mezi současným a budoucím konzumem, jehož základy položil ještě před 2. světovou válkou americký ekonom Irving Fisher, má zde své místo.

Jak již bylo řečeno, tento koncept se snaží vysvětlit, jak se člověk rozhoduje mezi současnou a budoucí spotřebou, jak rozloží své zdroje do jednotlivých časových období. Těch může být samozřejmě mnoho, ale pro zjednodušení předpokládejme období pouze dvě, první období (současnost) a druhé období (budoucnost). Uspokojování potřeb v každém z těchto období přináší danému spotřebiteli určitý užitek, který může být mezi obdobími libovolně substituován²⁶, a lze tak jednoduše vytvořit křivku mezi časovými obdobími, na které bude kombinace spotřeby přinášet konstantní celkové uspokojení. Ano, není náhodou, že Fisher byl marginalista, a proto ani zde nemůže být překvapením nápadná podoba s Paretovou indifferenční analýzou. Jedná se v podstatě o to samé, jen místo konkrétních statků zde substituujeme spotřebu v čase. Dostáváme opět mapu indifferenčních křivek a rozpočtového omezení, stejně jako u ordinalistické analýzy v grafu 2.2, jen místo ceny určuje sklony přímký rozpočtu úroková míra (ceny jsou konstantní, viz předpoklady modelu) a výši linie rozpočtového omezení determinují příjmy²⁷ za první i druhé období. Krajní body rozpočtového omezení jsou pak dány maximální možnou spotřebou v prvním roce:

$$C_1 = Y_1 + \frac{Y_2}{1+i} \quad (2.15)$$

²⁶ Zde ale zároveň musíme zmínit ne vždy splnitelné předpoklady modelu a to je stabilní cenová hladina, znalost a jistota důchodu v jednotlivých obdobích, po celou dobu je známa úroková míra a finanční trhy dokonale konkurenční (Soukup, 2007).

²⁷ Přesněji řečeno pochopitelně disponibilní příjmy. Hodnota Y_d je, jak ukazuje rovnice 2.8, silně ovlivněna výší zdanění. Snížení daňové sazby by tak mělo vést k růstu disponibilního důchodu a tím i růstu spotřeby. Nemusí tak tomu být vždy, jak ukazuje Barro (2008), neboť při snížení míry zdanění financované na úkor vládního deficitu by racionálně smýšlející jedinec očekával opětovné zvýšení daní (se stejnou současnou hodnotou) v budoucnu za účelem pokrytí vytvořeného deficitu a svou současnou spotřebu by nijak nezvýšil. Ba naopak, tyto dodatečné příjmy by „padly“ na úspory, čímž by se MPC snížilo. Tento efekt tzv. neutrality vládního dluhu, kde dluhově financované snížení míry zdanění nemá žádný vliv na reálné veličiny jako je právě spotřeba, reálné HDP či reálnou úrokovou míru, nazýváme Ricardiánskou ekvivalencí, či, jak se sám Barro (2008) neodvážil nazvat, Barro- Ricardiánskou ekvivalencí. A jak dále uvidíme, je tento princip zahrnutí dějů budoucího období do úvah o současné spotřebě zcela ve shodě s podstatou mainstreamové teorie spotřeby.

což reprezentuje situaci, kdy by spotřebitel v prvním období utratil celý důchod z období prvního (Y_1) a zapůjčenou částku ve výši příjmu za druhé období (Y_2) diskontovaného tržní úrokovou mírou i . Obdobně výši spotřebního omezení v druhém období předpisem:

$$C_2 = Y_1 \cdot (1 + i) + Y_2 \quad (2.16)$$

kde naopak je příjem z prvního období uložen na finančních trzích, zúročen a utracen až v budoucnu (Barro, 2008).

I princip dosahování rovnováhy je vesměs stejný jako v případě ordinalistického přístupu ke spotřebě. Ačkoli se spotřebitel svými příjmy může reálně pohybovat kdekoli na přímce rozpočtového omezení, maximálního užitku ze spotřeby dosáhne jen tehdy, uzpůsobí-li pomocí finančních trhů kombinaci svého konzumu tak, aby se na funkci omezující výši jeho útraty ocitl v bodě, který je zároveň průnikem s nejvyšší možnou indifferenční křivkou. Jedině tak dosáhne maximálního potenciálu uspokojení svých potřeb.

Je evidentní, že klíčovou roli při dosahování spotřebitelovy rovnováhy v modelu mezičasové volby hraje tržní úroková míra. Jak tedy její změna ovlivní chování racionálního spotřebitele? V tomto smyslu je třeba zmínit dva efekty, které nastupují na scéně:

- a) Substituční efekt – neboli mezičasový substituční efekt, jak upřesňuje Barro (2008), motivuje jedince snižovat současnou spotřebu při růstu úrokové míry, neboť ta je sama o sobě „cenou“ konzumu v prvním období. S růstem hodnoty i se zvyšuje i náklad obětované příležitosti ($Y_1 \cdot i$) a tendence k současným výdajům slábne.
- b) Důchodový efekt - který odráží fakt, že zmíněný úrok je pro spotřebitele v případné pozici věřitele zároveň i budoucím příjmem. Zvedne-li se úroková míra, zvýší se nám zároveň i potenciální důchod v budoucnu a tím pádem vzroste i hodnota C_2 . A protože hodnoty C_1 a C_2 neurčují sklon linie rozpočtového omezení jako v případě ordinalistické analýzy, nýbrž jejich součet determinuje její výši, způsobí růst hodnoty C_2 také přírůstek spotřeby v současnosti.

Vidíme tedy, že tyto dva efekty působí proti sobě a výsledný směr působení u jednotlivce tak bude sporný, píše Barro (2008). Avšak jak dodává Holman (2010), důchodový efekt působí na současnou spotřebu pozitivně jen na straně věřitele, z pozice dlužníka se potenciální důchod s růstem úrokové míry snižuje a tím je i sledovaný efekt opačný. Důchodový efekt tak může působit ve dvou směrech a tím je pozorovatelný jen na úrovni ekonomického mikrosvěta. V agregátním měřítku by se měl prakticky vyrušit, protože když někdo spoří,

někomu jinému tím půjčuje, podíl věřitelů a dlužníku tak alespoň v uzavřené ekonomice musí být stejný. Substituční efekt je ale záporný vždy, není tedy ani na makroúrovni ničím eliminován, a právě proto v ekonomice pozorujeme nepřímou úměrnou vztah mezi výší úrokové míry a agregátní spotřebou²⁸.

V konečném důsledku nás tak model mezičasové spotřeby poučil o tom, že stejně jako v případě Keynesovy konzumní funkce současná spotřeba při růstu současného důchodu roste, ne už však takovým tempem, jelikož dodatečný příjem zde bude vždy potenciálně rozdělen i do budoucích období. Model mezičasové spotřeby je ale pořád spíše konceptem nastiňujícím principy spotřebitelova rozhodování v čase, spíše než ucelenou konzumní teorií. Tato kritéria splňuje až hypotéza životního cyklu a teorie permanentního důchodu, jež obě právě z principů mezičasové substituce spotřeby vycházejí a navíc řeší problematiku spotřebitelova rozhodování v dlouhodobém kontextu.

2.3.3 Teorie životního cyklu

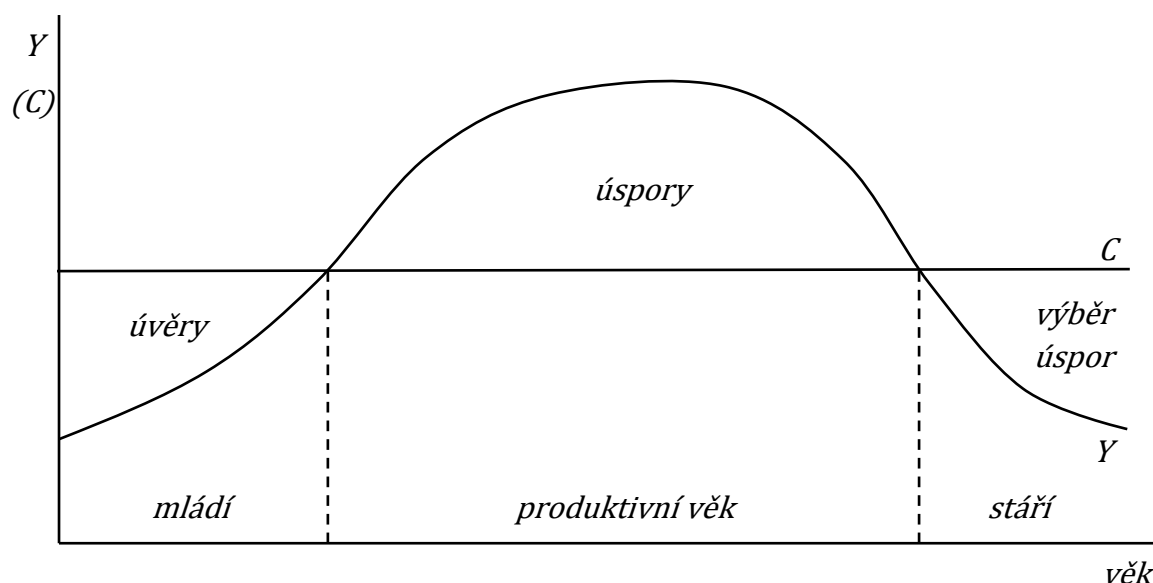
Jak bylo výše naznačeno, teorie životního cyklu si bere základy Fisherovy mezičasové volby a aplikuje je v dlouhodobém horizontu, přesněji řečeno na celou dobu života spotřebitele. Klíčovým předpokladem teorie, kterou rozvinuli ekonomové Franco Modigliani, Richard Brumberg a Albert Ando, je, že většina lidí preferuje stabilní životní styl, který se promítne i do rozložení jejich spotřeby, jak píše Dornbusch, Fischer a Startz (2011). Nebudou tak v jedné etapě svého života spořit za každou cenu, aby pak vše v krátkém období utratili. Naopak budou usilovat o rovnoměrné rozložení spotřebních výdajů po celý svůj život, budou preferovat jistotu a stabilitu. Teorie životního cyklu pak ukazuje, jakým způsobem bude jednotlivec, potažmo i celá společnost alokovat svou spotřebu, tak aby během svého života dosáhli co nejvyššího možného užitku.

Základní myšlenku teorie reflektuje graf 2.4. Uvažujeme zde o již naznačeném předpokladu rovnoměrného rozložení konzumu konstantní spotřební funkcí a zcela logicky kolísajícím příjmem během spotřebitelova života. I kdyby úroková míra byla nulová, předpokládá Soukup (2007), a nikdo by tak za své úspory nedostával odměnu, bude jedinec stejně pořád motivován

²⁸ Případ, kdy se jeden efekt na mikroúrovni sám vyruší, a proto ve velkém měřítku převládá efekt jiný, je ryze obecným principem, který nalezneme v i mnoha jiných, neekonomických vědách. Nabízí se kupříkladu paralela s astrofyzikou, kde dvě ze čtyř základních sil, elektromagnetismus a gravitace často působí proti sobě. Obě silově působí na hmotu a obě mají nekonečný dosah. Ale protože elektrický náboj může být kladný i záporný a velmi často se vyskytuje v párech (například atom, který má stejný počet protonu a elektronů), elektromagnetická síla se mnohdy sama vyruší už na úrovni mikrosvěta a při obrovských vzdálenostech mezi vesmírnými objekty má pak většinou vliv už jen nepatrný. Zatímco gravitace je vždy přitažlivá, nemůže být nijak eliminována, a proto v kosmickém měřítku zcela dominuje, přestože je 10^{36} krát slabší!

část svého důchodu uspořít a to především v období produktivního věku, kdy se očekává, že jeho disponibilní důchod bude značně vyšší než dlouhodobá míra tendence ke spotřebě. A právě z těchto úspor bude člověk jednak zpětně financovat své spotřební aktivity z mládí, kdy si musel půjčovat a žít z peněz jiných (nejčastěji rodičů) a také tvořit rezervy na stáří, kdy opět stejně tak jako v útlém věku, očekává racionální spotřebitel svůj důchod výrazně menší, než jak by žádala jeho spotřební konstanta.

Graf 2.4: Vývoj spotřeby a důchodu v teorii životního cyklu

Zdroj: Soukup (2007), vlastní zpracování

Je tedy patrné, že důchod v průběhu života kolísá, ale spotřeba by měla být víceméně neměnná. Čím ale bude dána hodnota této konstantní spotřeby? Předpokládá-li člověk, že bude žít L let, z toho P let prožije v produktivním věku a chce-li sám spotřebovat své celoživotní zdroje rovnoměrným způsobem, bude se jeho spotřeba řídit předpisem:

$$C_t = \frac{1}{L} \cdot (Y_t + (P - 1)Y^e + W_t) \quad (2.17)$$

kde jeho spotřeba v roce t (C_t) bude určena jako proporce zbývajících délek života ze součtu jeho důchodu (Y_t) a bohatství (W_t) v tomtéž období a průměrného očekávaného důchodu v dalších letech (Y^e) (Soukup, 2007).

Je patrné, že i prudký nárůst Y_t či jednorázové skoky v hodnotě W_t nebudou mít na současnou spotřebu moc velký vliv, ba naopak se útrata z těchto dodatečných zdrojů rozprostře na všechna období života rovnoměrně. Silný vliv na současnou spotřebu ale bude mít nárůst očekávaného pravidelného příjmu v budoucnu, který bude násoben hodnotou $(P - 1)$ a ve své

podstatě je tak klíčovým determinantem celé spotřební funkce. Logickým důsledkem toho efektu tak je, jak dodávají Dornbusch, Fischer a Startz (2011), že mezní sklon ke spotřebě z jakéhokoli nárůstu pravidelného důchodu je obrovský, zatímco u jednorázových či přechodných příjmů je hodnota MPC velmi malá, pomalu blížící se k nule.

Přestože má tento model své neoddiskutovatelné nedostatky, spočívající především v jeho ne vždy realistických předpokladech (odhad délky života a budoucích příjmů, dokonale přístupné finanční trhy, útrata veškerého svého bohatství, ignorace starobního důchodu atd.), dokáže skrze úvahy jednotlivce přenést své principy i na celou společnost. Lze jednoduše konstatovat, že podíl spotřeby a úspor ve společnosti, především pak přesná hodnota MPC v hospodářství bude záviset primárně na věkové struktuře obyvatelstva, lépe řečeno na podílu jeho produktivní složky. Hlavně ta je zdrojem úspor v ekonomice a čím více bude lidí v produktivním věku, tím více se bude spořit a tím menší hodnotu MPC můžeme očekávat. Naopak pozitivně na výši mezního sklonu ke spotřebě bude působit zavedení či zvýšení starobního důchodu či intenzivnější sociální politika státu obecně, jednoduše cokoli, co bude snižovat motivaci lidí ponechat si část zdrojů na svou budoucnost nebo zlepšovat očekávání o výši pravidelného budoucího důchodu (jako například růst akciových trhů), doplňují Dornbusch, Fischer a Startz (2011).

2.3.4 Teorie permanentního důchodu

Vedle hypotézy životního cyklu uvádí moderní makroekonomické texty ještě druhý pilíř soudobého pohledu na spotřební funkci, je jím tzv. teorie permanentního důchodu. Aniž bychom však zde chtěli jakkoli ubrat Friedmanovi na zásluhách na poli objasnění zákonitostí agregátní spotřeby, brzy zjistíme, že formulací teorie permanentního důchodu neudělal Milton Friedman (1957) nic jiného, než co ve svých textech sepsal Modigliani už mnoho let před ním. Jiným jazykem a mírně odlišnou argumentací dochází teorie permanentního důchodu nakonec ke stejným principům a stejným závěrům jako hypotéza životního cyklu, až nakonec uvidíme, že se s trochou nadsázky jedná prakticky o totéž.

Výchozím předpokladem v teorii permanentního důchodu je rozdělení běžného disponibilního důchodu na dvě složky, jak ukazuje sám autor (Friedman, 1957):

$$Y_D = Y^P + Y^T \quad (2.18)$$

kde Y^P je právě oním permanentním důchodem, tedy průměrným dlouhodobým očekávaným²⁹ příjmem, který bude realizován jak z vykonané práce, tak z držení aktiv. Složka Y^T reprezentuje dočasné, tranzitivní změny důchodu. Již z označení je jasné, že tou podstatnou a pro spotřební funkci důležitou složkou je zde permanentní důchod, který se může a nemusí rovnat disponibilnímu příjmu a to v závislosti na hodnotě tranzitivní složky³⁰. Při počáteční hodnotě majetku A_0 a konstantní reálné úrokové míře r lze pak pro T let života spotřebitele definovat permanentní důchod přesněji a to předpisem (Romer, 2012):

$$Y_t^P = \frac{1}{T} \cdot \left(A_0 + \sum_{t=1}^T \frac{Y_t}{(1+r)^t} \right) \quad (2.19)$$

kde hodnotu permanentního důchodu v čase t nově silně ovlivňuje i výše reálné úrokové míry, pomocí které jsou všechny očekávané budoucí příjmy Y_t diskontovány na současnou hodnotu. Dlouhodobá spotřební funkce pak bude mít následující triviální podobu:

$$C = c \cdot Y^P \quad (2.20)$$

či jak Friedman (1957) dále rozvádí:

$$C = c(r, w, u) \cdot Y^P \quad (2.21)$$

kde je mezní sklon ke spotřebě, jakožto prvek transformující permanentní důchod ve spotřebu, vyjádřen jako funkce již zmíněné úrokové míry, relativní důležitosti příjmu (w) a pouze obecněji definované proměnné u , symbolizující spotřebitelovy chutě a preference spotřeby oproti kumulaci majetku.

Vidíme tedy, že dlouhodobá spotřeba bude determinována pouze průměrnou současnou hodnotou dlouhodobě očekávaného důchodu a proměnlivé či dočasné změny v příjmech budou mít na spotřební funkci vliv jen velmi malý, nebo dokonce žádný jako v případě

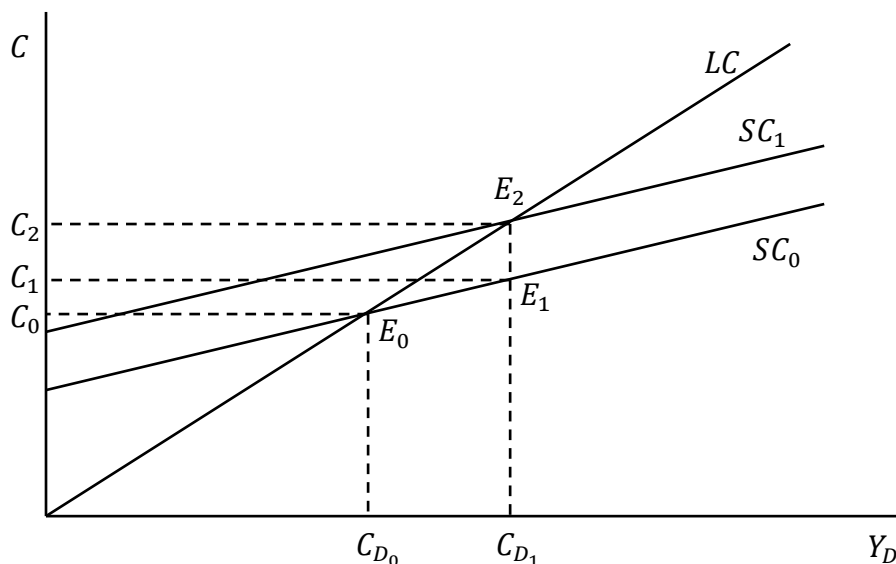
²⁹ M. Friedman zde stejně jako tomu je v hypotéze životního cyklu použil adaptivních očekávání. Výše permanentního důchodu tak bude záviset pouze na minulých a současných příjmech. Nikde však není řečeno, že lidé do svých úvah často nezahrnou všechny dostupné informace, aby tak co nejlépe odhadli pravděpodobnost budoucího vývoje. Případné doplnění teorie o racionální očekávání by tak mohlo být vítaným přínosem. O něco podobného se mimo jiné pokusil Robert Hall na konci 70. let, když závěry teorie životního cyklu a permanentního důchodu doplnil stochastickou predikcí, jak píší Dornbusch, Fischer a Startz (2011). Budoucí spotřeba (C_{t+1}) je pak dána očekáváním o budoucí spotřebě ($E(C_{t+1})$) a náhodnou odchylkou ε , která by z pohledu spotřebitele měla být skutečně náhodná a nepředvídatelná. Při faktické aplikaci na Friedmanovu a Modiglianiho myšlenku o preferenci stálé výše spotřeby dostaneme již konkrétnější předpis: $C_{t+1} = C_t + \varepsilon$, kde budoucí spotřeba je určena hodnotou konzumu v současnosti (C_t) a již zmíněnou náhodnou složkou. Mluvíme pak o tzv. Hallově „random-walk“ modelu.

³⁰ V případě rozdělení disponibilního důchodu na permanentní a tranzitivní složku se de facto nejedná o nic jiného než v ekonomii zcela běžnou statistickou dekompozici ukazatele (časové řady) na trend a cyklus. Skutečná a tedy i pozorovaná hodnota Y_D může být nad nebo pod trendem (Y^P), to podle toho, v jaké fázi se zrovna nachází její cyklická složka (Y^T). Podobně rozkládáme například skutečné HDP na potenciální produkt a ekonomický cyklus nebo saldo vládního rozpočtu na strukturální a cyklické.

dlouhého období (rovnice 2.20). Tento závěr je v podstatě zcela ve shodě s výstupy hypotézy životního cyklu, která svými předpisy rovněž nedovoluje krátkodobým fluktuacím v příjmech výrazněji zasáhnout do výše současné spotřeby. Jednou to můžeme nazvat očekávaný celoživotní příjem, jindy permanentní důchod (s důrazem na současnou hodnotu), jak již ale bylo řečeno, jedná se fakticky o jedno a to samé³¹.

Zajímavý je potom také pohled na graf 2.5, který ukazuje, jak podle teorie permanentního důchodu dochází k přesunu rovnováhy z krátkého na dlouhé období. Nacházíme-li se na začátku v bodě E_0 , kde se běžný disponibilní důchod rovná permanentnímu příjmu a dojde k růstu Y_{D_0} na Y_{D_1} , spotřebitel nemůže okamžitě vědět, zdali se jedná o změnu dočasnou nebo trvalou. Proto zvýší svou spotřebu jen částečně a vznikne tak krátkodobá rovnováha spotřeby v bodě E_1 . S novou výší spotřeby C_1 a nižším sklonem krátkodobé konzumní křivky SC_0 je patrné, že APC muselo klesnout. Pokud však spotřebitel časem zjistí, že změna jeho disponibilního příjmu je trvalého charakteru, pak tomu přizpůsobí i svou spotřebu na hodnotu C_2 a tím vytvoří nový, konečný bod rovnováhy E_2 zpět na dlouhodobé spotřební funkci LC . MPC i APC se tímto vrací na své původní hodnoty a zároveň vzniká nová křivka krátkodobé rovnováhy SC_1 , na které se může celý proces znovu opakovat.

Graf 2.5: Dosahování rovnováhy v krátkém a dlouhém období v teorii permanentního důchodu

Zdroj: Soukup (2007), vlastní zpracování

³¹ Vesměs stejné jsou také nedostatky spočívající především v nerealistickém předpokladu, že je spotřebitel schopen efektivně odhadnout svůj průměrný dlouhodobý důchod, navíc ještě v současné hodnotě! Diskutabilní je pak dále například i pro Friedmana tak typické užití adaptivních očekávání. Předpoklad stejného MPC pro všechny typy domácností je pak hrubou chybou všech výše zmíněných teorií.

Jak následně dodává Soukup (2007), závěry mikroekonomické povahy teorie jsou plně transformovatelné i na agregátní veličiny. Krátkodobě spotřeba při růstu disponibilního důchodu roste, ale s menším MPC , a APC tak klesá. V dlouhém období však lze očekávat, že se jednou kladné a podruhé záporné změny Y_D vynulují a přetrvají jen dlouhodobé efekty, tedy změny v permanentním důchodě. Dlouhodobě tak APC bude konstantní.

.....

Jak jsme v této kapitole mohli vidět, spotřeba bude tak jako tak silně ovlivněna disponibilním důchodem – to jest klíčový determinant spotřební funkce. Tento závěr však jen stěží může někoho překvapit, ba naopak se už na první pohled jedná spíše o samozřejmost. Zajímavější a daleko podstatnější je potom až pohled na analýzu disponibilního důchodu samotného a na mechanismy, kterými se přeměňuje ve spotřebu. Právě tyto „detaily“ pak rozhodují o výši a charakteristice individuálního konzumu, v konečném důsledku tedy i spotřeby agregátní a nutí lidskou mysl nahlížet na problematiku spotřeby dvojím, zřejmě už ryze ekonomickým, způsobem: v krátkém a dlouhém období.

Keynesova spotřební funkce poměrně dobře popisuje základní principy konzumu, a stává se tak pro makroekonomii výchozím modelem. Není však přesná a především v dlouhém období se (stejně jako Keynes sám) stává „mrtvou“. Zde na scénu nastupují hypotéza životního cyklu a teorie permanentního důchodu, které se vzniklou mezeru snaží zaplnit. Obě jsou si velmi podobné, obě vycházejí z principu dynamické substituce spotřeby modelu mezičasové volby a obě dokáží to, co Keynes nedokázal – přiblížit se v dlouhém horizontu realitě a logicky propojit dlouhodobý potenciál spotřeby s rovnovážnými stavy krátkého období.

Jsou však Modiglianiho a Friedmanovy myšlenky o spotřebě už zcela správné a úplné? Nebylo nic opomenuto? Pokud je tomu tak, pak je celá tato práce zbytečná. Avšak jak mnohé příklady z historie, tak i pohled na samotnou podstatu lidského jednání napovídají, že zákonitosti stojící za spotřebním chováním jsou daleko složitější, než jak ve svých postulátech připouští moderní mainstreamové teorie spotřeby, které kupříkladu behaviorální aspekty lidské mysli úplně opomíjejí. Velká část cesty k formulaci správné a úplné spotřební funkce se tak zdá být stále teprve před námi a jeden z významných kroků po této cestě by mohl představovat odkaz Jamese Duesenberryho.

3 Hypotéza relativního důchodu

V minulé kapitole jsme od prvotních myšlenek nad nutností a významem konzumního chování došli až k formulaci obecné makro teorie spotřeby. Ta se v zásadě skládá ze dvou modelů: hypotézy životního cyklu a teorie permanentního důchodu. Obě koncepce jsou si však velmi blízké, a i proto je moderní makroekonomické texty slučují v jednu: „life cycle – permanent income hypothesis“ (LC-PIH).

Jak ale již bylo před pár okamžiky naznačeno, jen stěží můžeme předpokládat, že se jedná o teorii, jež by beze zbytku odpovídala ekonomické realitě, o konstrukci, v níž žádný z aspektů spotřebitelovy mysli nebyl vynechán. Ba naopak lze jak pohledem na vývoj ekonomického myšlení už od dob merkantilismu, tak i prostou dedukcí dějů, které se každodenně odehrávají kolem nás (nás spotřebitelů) usuzovat, že determinantů vstupujících do předpisu spotřební funkce je mnohem víc, než jak popisuje současný model ekonomie hlavního proudu. A ne o jeden faktor, ne o dva, nýbrž těchto opomenutých aspektů musí být přinejmenším desítky, tím spíš, že se pohybujeme v makroekonomii, kde „vše souvisí se vším“. Jistě, mnozí by mohli namítnout, že se jedná pouze o model a ne o detailní popis reality (o který by se v ekonomii snad nikdo ani nepokusil), a tudíž, aby mohl být vůbec použitelný a uchopitelný, musí být extrahován o prvky, které na něj nemají zásadní vliv. To je bezesbýtku pravda. Avšak zároveň je naší povinností konfrontovat kritickým myšlením současné ekonomické modely, ty dále testovat, podrobovat je zkoušce a pít se po tom, zdali jeden extrahovaných faktorů nebyl opomenut neprávem, zdali v pozadí zkoumaných dějů není další významný, ne-li přímo klíčový prvek, který by bylo nutno do teorie zahrnout.

A právě o tom je celá tato práce. Třetí kapitola tak nemá v žádném případě ambice představit koncepci, která by měla vyvrátit a posléze nahradit současné mainstreamové modely spotřeby. To v žádném případě. Smyslem tohoto oddílu je nastínit pojetí spotřebního chování, které bylo v zásadě zformulováno už před více než 60 lety a které, jak se zdá, mohlo být posléze hlavním ekonomickým proudem neprávem zavrženo. Otázka toho, proč k tomu došlo, bude ještě teprve předmětem našeho bádání. Důležitým poznatkem pro nás v tuto chvíli je, že hypotéza relativního důchodu, jak ji zde chápeme, se nesnaží vystrnadit LC-PIH z jejího výsluní v textech makroekonomických učebnic, nýbrž může být žhavým kandidátem na doplnění spotřební funkce o prvek, který soudobá teorie spotřeby postrádá a který pro svůj význam nemůže být jen tak jednoduše vynechán a ignorován. Podívejme se proto na Duesenberryho konstrukci podrobněji.

3.1 Pozadí vzniku teorie

Nikdo nepíše knihu zcela sám a nikdo při své tvorbě nezačíná od nuly, zvláště ve vědecké činnosti. Je to jako „... *jedna velká spolupráce trvající po generace. Vzpomínáme na ty, kteří nám připravili cestu, a hledíme dál i pro ně.*“³² A ačkoli je Duesenberryho hypotéza založena na kritice striktně racionální povahy dědictví „neoklasické revoluce“ a především se pak teorie relativního příjmu staví do ostrého protikladu ke Keynesově spotřební funkci, neměl by Duesenberry právě bez této mainstreamové teorie komu oponovat. Je to právě dominantní ekonomická koncepce počátku devatenáctého století, jež Duesenberrymu připravila cestu. Začneme proto právě zde.

Dominance neoklasické ekonomie

Jak názorně popisuje už mikroekonomická část druhé kapitoly, přelom 19. a 20. století se jednoznačně nesl v duchu neoklasické ekonomie. Ta představovala určující směr ekonomického myšlení a ne jinak tomu bylo i v teorii popisující spotřebitelské chování. Ani pro jeden ze dvou směrů neoklasické analýzy individuální poptávkové křivky (kardinalistický a ordinalistický) nebylo přijatelné, aby výsledná spotřební funkce byla byt' jen nepatrně ovlivněna sociálními vazbami či mezilidskými vztahy. Každý jedinec zde vystupoval v konzumním chování sám za sebe bez jakýchkoli vazeb na své okolí³³ a bez jakékoli možnosti jednat iracionálně. Jak původní marginální analýza Alfreda Marshalla, tak pozdější úvahy Vilfreda Pareta byly totiž čistě racionálního charakteru a fundamentální předpoklady neoklasické teorie spotřeby jako takové tak lze shrnout do následujících bodů, alespoň jak uvádí Ackerman (1997):

- Asociální individualismus – symbolizuje představu, že spotřebitelovy touhy a preference jsou exogenní povahy, nejsou nijak ovlivněny sociálními či ekonomickými institucemi, interakcemi s jinými ekonomickými subjekty ani pozorováním jejich chování.

³² Carl Sagan, bývalý americký astronom, astrofyzik a známý popularizátor přírodních věd, když odpovídal na otázku, co pro něj znamená věda.

³³ Už v tomto bodě se zdá být neoklasická teorie spotřeby přinejmenším dosti podezřelá. Společnost je systémem lidí a vazeb mezi nimi. Jako v každém jiném systému, i ve společnosti na sebe jednotlivé prvky (lidé) vzájemně působí a tím se ovlivňují. Zůstala snad spotřeba těmito interakcemi nedotčena? Mohou snad sociální interakce ovlivnit nejrůznější aspekty lidského života, zatímco konzumní chování vůči nim zůstalo zcela invariantní? To se zdá být velmi nepravděpodobné. Naopak je cílem této kapitoly, a celé práce vůbec, oživit již zde dříve zmíněnou myšlenku, že stejně jako společnost sama, tak i tržní poptávka je mnohem víc než prostým součtem jejich jednotlivých částí (viz závěr kapitoly 2.2 a formulace tržní poptávky jakožto horizontální součet poptávkových křivek individuálních).

- Nenasytnost – říká, že je v přirozené lidské povaze mít celou řadu neukojitelných materiálních potřeb a jediný ekonomicky smysluplný způsob, jak dosáhnout vyššího uspokojení, znamená jednoduše spotřebovávat více (případně pro danou výši spotřeby méně pracovat).
- Orientace na komoditu – odráží fakt, že preference spotřebitele, jenž oplývá dokonalými informacemi, jsou touhami pouze po specifickém zboží a službách dostupných na trhu.

A jak můžeme vidět, jsou tyto tři předpoklady poměrně úzce spjaté. Nejde však jen o to. Jedná se o základní principy neoklasického přístupu ke spotřebě a kdokoli by se komplexně pokusil konfrontovat mainstreamové pojetí konzumního chování, bude čelit přinejmenším alternativám všech tří těchto postulátů teorie zakořeněné hluboko v tradici ekonomického uvažování. Teorie, která jinými slovy referuje, že spotřebitel přichází na trh s jasně definovanými, nekonečnými potřebami po spotřebě zboží a služeb a tyto potřeby nejsou nijak zasaženy sociálními interakcemi, kulturou, institucemi nebo dokonce spotřebním chováním jiných subjektů. Spotřebu jednotlivce tak determinuje pouze cena, příjem a jeho osobní touhy, a protože ty v neoklasické analýze vystupují exogenně, nezbyvá nám pak v otázce spotřebitelovy volby hovořit o ničem jiném než o ceně a důchodu, alespoň jak dodává Ackerman (1997).

Veblenova odpověď

Může se tak zdát, že v době, kdy v otázkách teorie spotřeby převládaly názory a postoje lausannské školy či ještě hůře (alespoň z pohledu pozdější Duesenberryho teorie) striktní Marshallovo pojetí mezního užitku, nebylo pro alternativní uvažování v ekonomických kruzích místo. Pochopitelně, že toto tvrzení není a nemůže být zcela pravdivé. Stejně jako snad nikdy v historii vědy ani zde nevedla k cíli jen jediná cesta. Je sice pravdou, že od dob formulace neoklasické analýzy věnovala ekonomie jen malou pozornost možným tvrzením, že by spotřebitelská poptávka mohla být ovlivněna sociálními potřebami jednotlivců a společenskými aspiracemi, přesto se už ke konci devatenáctého století našli tací, kteří se tomuto zavedenému konceptu odvážili veřejně oponovat. Jak píše Mason (2000), mezi prvními kritiky krátkozrakého pohledu neoklasické ekonomie v tomto ohledu patřili Simon Patten a Thorstein Veblen.

Především Veblen, ústřední postava původního amerického institucionalismu, zformuloval komplexní kritický postoj, který rozhodně nezůstal bez povšimnutí. Nejenže napadl a zcela

popřel neoklasický předpoklad asociálního individualismu, dokonce pak sám přeformuloval tuto původní hédonistickou koncepci individuálního chování, když prohlásil, že lidská povaha je ucelenou strukturou tendencí a zvyků, rozvíjejících se v nejrůznějších oblastech společenského jednání. V konzumním chování konkrétně je pak dle Veblena například podstatná část spotřebitelova rozhodování silně ovlivněna aspiracemi po nehmotných aktivech jako je kupříkladu status (postavení ve společnosti), nejen po komoditách, které žádaný status mohou symbolizovat pouze v daný okamžik. Jak dále rozvádí Hamilton (1987), i přestože výše zmíněná kritika neoklasického aparátu se nesla skoro až v satirickém duchu, především podrobným popisem vlivu statusu v spotřebitelově myšlení, vytvořil Veblen relevantní teorii spotřeby, kde produkty reprezentují dvojí funkci: klasické pojetí užití statku a tzv. funkci ceremoniální, poukazující právě na onen status, symboliku sloužící k sebe prezentaci. V každé společenské třídě pak dle této koncepce existuje určitý podíl spotřeby motivované také ceremoniální funkcí statků, která může časem přerůst až do podoby, kdy spotřebiteli už dál nebude přinášet dodatečnou míru čistého užitku z uspokojení reálných potřeb³⁴.

Pro nás a především pak pro Jamese Duesenberryho při jeho tvorbě bylo zdaleka nejpodstatnější Veblenovo razantní popření asociálního individualismu. Jak doslova píše Ackerman (1997, s. 653): „*Žádný spotřebitel není ostrov*“³⁵. „Jasně, stručné, výstižné, takové je jádro kritiky neoklasické teorie spotřeby v podání Thorsteina Bunde Veblena. Na tuto kritickou rétoriku vůči mainstreamovému pojetí konzumu sice ve svých textech posléze navázali i jiní, například Ezekiel Downey, Wesley Mitchell, John Clark či Frank Knight, avšak žádný z nich nedosáhl takového významu a takové razance, jako se to povedlo Veblenovi. Nová generace institucionálních ekonomů se totiž na problematiku spotřeby a Veblenova odkazu zaměřila jen okrajově, zatímco ekonomové neoklasického vyznání se pustili do zdokonalení a přesné formalizace svého aparátu, jak poznamenává Ackerman (1997).

³⁴ Hovoříme pak o tzv. Veblenových statcích, kdy předpokládáme, že vlivem tzv. demonstračního efektu s růstem ceny zboží a služeb roste i potenciální hodnota statusu, kterého může být díky danému statku dosaženo a tedy se zvýší i poptávané množství. Spotřebitel tímto neuspokojuje potřeby v původním slova smyslu (tzv. reálného potřeby), ale touhu po lepším společenském postavení, kterou Veblen, jako pravý technokrat, považoval za ekonomicky destruktivní a nežádanou. Národním příkladem statku s rostoucí poptávkovou křivkou mohou být (při alternativním, interdisciplinárním pohledu) například ženy.

³⁵ Podstatu toho, že „žádný statek není ostrov“, si při své indifferenční analýze uvědomil už Vilfredo Pareto. Škoda jen, že tutéž myšlenku nedokázal aplikovat i na samotného spotřebitele.

Hlavní proud vrací úder

Možná to byl až příliš kritický postoj vůči zavedeným standardům ekonomického myšlení, možná a spíše pak nedostatek exaktního matematického aparátu, co stálo za tím, že se ekonomicko-sociální pohled na spotřebu z dílny amerického institucionalismu v ekonomických kruzích příliš neujal. Byl vidět, to ano, a mnozí jím byli inspirováni, avšak nikdy nedosáhl podoby ucelené teorie spotřeby a zůstal pouze alternativou, okrajovou záležitostí pro ty, jejichž svědomí se nespokojilo s omezenými předpoklady neoklasického modelu. Naopak od 20. let dvacátého století nedocházelo už ani tak k pokusům o začlenění sociálních aspektů do existujících teorií spotřebitelské poptávky, nýbrž byl stále více kladen důraz na to, aby veškeré stopy vedoucí k sociálnímu pojetí konzumu, byly ze spotřební teorie odstraněny. Zasloužili se o to především ekonomové jako Paul Samuelson, John Hicks či Roy Allen, že se ekonomie hlavního proudu původní Veblenově myšlence o iracionálním rozhodování spotřebitele čím dál více vzdalovala. A jak dodává Mason (2000), publikací Samuelsonova díla *Foundations of Economic Analysis*³⁶ v roce 1947 byl tento proces již prakticky dokonán.

I v této době ekonomové, kteří nepřestali věřit v myšlenku, že spotřebitelovo rozhodování je determinováno také interakcemi s jeho okolím, dokázali přijít s logickými a přesvědčivými argumenty, jednalo se však zpravidla o střípky z mozaiky, která jako celek stále zůstávala neodhalena. Nedokázali sestrojit ucelenou, komplexní teorii, která by odpovídala empirickým pozorováním, selhali tam, kde uspěl se svou teorií J. M. Keynes, který dokázal spotřebě přiřadit formální funkční závislost, vědeckou obcí tolik žádanou. A když se po 2. světové válce ze strachu z případné recese pozornost ekonomie upřela především na teorii spotřeby, byla to právě Keynesova koncepce, která dominovala jak ve vědeckém, tak hospodářsko-politickém životě. Striktně racionální, individuální pojetí spotřebitele jakožto onoho „izolovaného ostrova“ tak zůstávalo bez relevantní konkurence až do roku 1949, do roku, kdy

³⁶ Již krátce po vydání toho stěžejního Samuelsonova díla uvedl na jeho adresu ve své recenzi Metzler (1948, s. 905): „Jedná se o první významnou poválečnou práci v oblasti teorie cen a není pochyb o tom, že bude představovat jeden z klíčových příspěvků v této stále komplikovanější teoretické oblasti.“ Následující léta ukázala, že při tomto výroku nebyl Metzler (1948) daleko od pravdy. Přestože Samuelson zde kladl důraz především na metodologii řešení ekonomických problémů, spíše než na detailní popis kompletní a ucelené teorie, položil dílem *Foundations of Economic Analysis* základy k mnoha cestám teoretického poznání. K nejvýznamnějším patří právě, pro nás nejpodstatnější, teorie odhalených preferencí. Tento nový přístup objasňující spotřebitelovo rozhodování na základě preferencí založených na statisticky doložených spotřebních návycích a tedy funkci užítka determinované empirickým pozorováním, vytvořil, jak uvádí Puttaswamaiah (2001), de facto most mezi studiemi důchodové elasticity a teorií poptávky. Fakt, že tento koncept striktně vycházel ze soudobé empirie, mu dodal na relevantnosti a posunul ho na výsluní teorie spotřebitelského chování. Avšak ze stejného důvodu zde zároveň i jakékoli psychologické aspekty spotřeby byly záměrně ignorovány.

James Duesenberry³⁷ publikoval své stěžejní dílo *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior*.

3.2 Nástup Duesenberryho hypotézy

„Studie Jamese Duesenberryho ohledně dopadu dat rozpočtu a agregátní spotřeby domácností na obecně přijímanou teorii spotřebitelského chování je jedním z nejvýznamnějších příspěvků poválečné periody k našemu poznání ekonomického chování.“

Takto hned z kraje své recenze pravil svého času uznávaný neoklasický ekonom a později laureát Nobelovy ceny za ekonomii Kenneth Arrow (1950, s. 906.).

3.2.1 Zrod nové teorie

Nová teorie z roku 1949 byla především ostrou kritikou zavedené koncepce keynesiánské spotřební funkce, založené na neoklasickém předpokladu asociálního individualismu. O to smutnější zůstává fakt, že i sám Keynes rozpoznal význam sociálních interakcí na tvorbu individuálních preferencí, avšak stejně jako i mnoho let předtím Alfréd Marshall, je považoval za příliš triviální, než aby mohly zásadním způsobem ovlivnit přirozený řád determinující poptávkou křivku.

Je však třeba zmínit, že Duesenberry nebyl sám a nebyl ani prvním, kdo se Keynesovu chybu pokusil napravit. Náznaky efektů, plynoucích z relativního příjmu (k nimž se brzy dostaneme) můžeme identifikovat už v práci Brady a Friedman (1947), jejichž statistický výzkum ukazuje, že v každé komunitě, v každé společenské třídě je významným determinantem spotřebního chování jednotlivců právě jejich pozice v distribučním rozložení podle důchodu. Tento výrok jednoznačně signalizuje, že spotřební funkce už by tak nemohla být závislá pouze na absolutní výši spotřebitelova příjmu, ale i na důchodech domácností v jeho okolí. O dva roky později došel k podobnému závěru analýzou agregátních dat také Modigliani (1949), avšak ani on, ani jeho předchůdkyně nedokázali překonat rámec empirické analýzy a formulovat na základě dosažených výsledků ucelenou myšlenku relativního pojetí spotřebitelova důchodu a utvořit koncepci, jež by mohla směle konkurovat slavné Keynesově spotřební funkci. To v roce 1948 dokázal až James Duesenberry v publikaci *Income -*

³⁷ James Duesenberry (1918-2009) byl americký ekonom a vedle mnohých funkcí především po více než 50 let působil na Ekonomické fakultě Harvardovy univerzity jakožto profesor peněz a bankovníctví. Vedle přínosu k teorii spotřeby, již se zde zabýváme, se intenzivně zabýval tak popisem zákonitostí hospodářského cyklu a možnostmi jeho vyhlazení, teorií ekonomického růstu či vlivem finančních institucí na účinnost hospodářské politiky. Avšak žádná z těchto prací již nedosáhla takového věhlasu a takového významu jako koncept, který nastínil již ve své disertační práci. Jak dodává Harvard gazette (2010), formulaci hypotézy relativního důchodu položil James Duesenberry de facto základy nového vědeckého přístupu, který dnes nazýváme behaviorální ekonomikou.

Consumption Relations and Their Implications a především pak své úvahy dotáhl do konce o rok později v již zmíněné knize *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior*.

3.2.2 Principy nového přístupu

Jak již bylo předneseno o pár řádků výše, hypotéza relativního důchodu je od základů postavena na kritice zavedených neoklasických předpokladů tvorby poptávky a z nich vycházející Keynesovy teorie spotřeby. Hlavní a zcela zásadní idea, se kterou Duesenberry přichází na pole poznání, aby tak konfrontoval tyto zavedené poměry ekonomie hlavního proudu, je komplexní sociální pojetí spotřebitele a revize Veblenova demonstračního efektu, kterému pomocí příjmového rozložení domácností dává autor konkrétní rozměr.

V práci Jamese Duesenberryho můžeme nalézt dva stěžejní výroky, řekněme postuláty, na kterých teorie relativního důchodu stojí a které jsou základem pro její další implikace (Palley, 2010, s. 6):

- a) *„Síla touhy každého jednotlivce zvýšit své spotřební výdaje je funkcí poměru jeho výdajů k jistému váženému průměru spotřebních výdajů ostatních, se kterými přichází do kontaktu.“*
- b) *„Základní psychologický postulát, z něhož náš argument vychází, je, že je pro rodinu těžší redukovat své výdaje z vyšší úrovně než se vyhnout tomu, aby tyto vysoké spotřební výdaje byly v první řadě vůbec realizovány.“*

Tato dvě tvrzení jsou nejen ústředním motivem kritiky nedostatků zavedených poměrů v dosavadním pojetí spotřební teorie, zároveň se jedná o myšlenky, které posloužily jako základní stavební kameny nově vznikající koncepce. Trpěla-li Keynesova spotřební funkce značnými nepřesnostmi, především v dlouhém období, pak výše zmíněné postuláty jsou jako záplata, která měla tuto mezeru zacelit. Nastalo-li v ekonomickém éteru dilema, když Simon Kuznets a jeho kolegové svými daty vyvrátili obecnou platnost v té době nejrozšířenější teorie spotřeby, jsou zmíněné Dusenberryho výroky doslova klíčem k problému. Pokud bychom si z principů hypotézy relativního důchodu neměli pamatovat ničeho, tak alespoň toto.

Efekt relativního příjmu

Skutečným základem nového modelu je však především tvrzení první. Jak sám autor tento efekt pojmenoval tzv. *„keeping up with the Joneses“* (Palley, 2010, s. 6), neboli efekt relativního příjmu. Princip je vesměs prostý. Spotřebitel není od ostatních konzumentů

izolován, žije ve světě, kde se dennodenně střetává se svými kamarády, kolegy, rodinou, se svými sousedy atd. A nejen že potkává je samotné, především je pak konfrontován s jejich spotřebou. Vidí, co nakupují, za co utrácují, čím utvářejí svůj životní standard, své postavení ve společnosti. Vidí to, co v teorii viděl Thorstein Veblen, tu tzv. okázalou („zbytečnou“) spotřebu. Na rozdíl od Veblena však pro většinu populace tyto spotřební výdaje nejsou zbytečné, umožňují totiž dosáhnout nehmotných sociálních hodnot – statusu. A to je to, o co tu jde. Náš spotřebitel uvidí, jak lidé v jeho okolí nakupují statky pro jejich ceremoniální hodnotu, před jeho očima budou zvyšovat hodnotu svého statusu, upevňovat své společenské postavení a ani on nebude chtít zůstat pozadu. Proto řadí-li se daný spotřebitel k nízkopříjmovým domácnostem (jeho Y_D je pod váženým celospolečenským průměrem (\bar{Y}_D)), utratí ze svého disponibilního důchodu více, jen aby ukázal, že na to má, jen aby dohnal společenské postavení ostatních. Jeho MPC tak bude relativně vysoký. Naopak vysokopříjmové domácnosti (jejichž Y_D je nad váženým celospolečenským průměrem³⁸) už zpravidla hodnotným statusem disponují, nemají tudíž tak velkou motivaci „někoho dohánět“, nemusí utrácet tak velkou část svých příjmů a naopak více spoří, jednoduše proto, že si to mohou dovolit. Docházíme tak k první jednoduché implikaci:

$$MPC_1 > MPC_2 > \dots > MPC_n \quad (3.1)$$

kde vyšší hodnota indexu n symbolizuje domácnost s vyšší hodnotou relativního disponibilního důchodu (Y_{RD}), nejjednodušeji vyjádřeného jako:

$$Y_{RD} = \frac{Y_D}{\bar{Y}_D} \quad (3.2)$$

Jednoduše řečeno lze mezní sklon ke spotřebě zapsat jako negativní funkční závislost relativního (disponibilního) důchodu, jak obdobně ukazuje Palley (2010):

$$MPC = c(Y_{RD})^{39} \quad 0 < c < 1; \dot{c} < 0 \quad (3.3)$$

Celková výše spotřeby domácnosti C je pak dána součinem jejího disponibilního důchodu a mezního sklonu ke spotřebě, který však tentokrát není konstantní (jak naivně předpokládá

³⁸ Jak vidno, opět jsme zde pro zjednodušení užili pouze dva typy domácností: vysoko a nízkopříjmové. Stejně jako například u ordinalistické analýzy, i zde jen o demonstraci principu, který jinak platí pro libovolný počet kategorií (společenských tříd), jak hned vzápětí ukazuje (ne)rovnice 3.1.

³⁹ Není takto obecný zápis až příliš triviální? Nešlo by už v tomto bodě závislost mezního sklonu ke spotřebě na relativním disponibilním důchodě vyjádřit konkrétním funkčním vztahem? V pozdější části kapitoly zjistíme, že reálná podoba tohoto předpisu není až tak banální záležitostí, odvíjí se od řady dalších faktorů a v obecném tvaru ji takto jednoduše vyjádřit nelze. Spokojme se proto alespoň na malý okamžik se skromným zápisem ze vzorce 3.3.

mainstreamová teorie spotřeby), ale závisí na postavení daného subjektu v křivce příjmového rozložení⁴⁰:

$$C = c(Y_{RD}) \cdot Y_D \quad (3.4)$$

Efekt západky

Druhý z postulátů (výše označený b)) bychom v klidu mohli nazvat efektem západky – vzápětí vysvětlíme proč. Je ale prvně třeba zmínit, že tentokrát domácnost při svém konzumu nebude ani tak ovlivněna svým okolím, jako spíš sama sebou. Vysvětlení je až překvapivě primitivní, jde o zvyk. Když si domácnost navykne na určitý standard (mezi který lze mimo jiné řadit samozřejmě také společenské postavení), nebude se ho chtít vzdát a to i v případě, kdy její disponibilní důchod poklesne⁴¹. Je velmi snadné zvýšit spotřebu při nárůstu důchodu, ne už tak provést proces opačný. Jakmile domácnost jednou své výdaje zvýší, zafixuje si tuto novou hodnotu spotřeby jako minimální konzumní standard a pod ten už nikdy dobrovolně nepůjde. Proto hovoříme o efektu západky, reálná hodnota spotřeby se vyvíjí jen jedním směrem – roste. Můžeme pak konstatovat, že spotřební výdaje domácností jsou nepružné směrem dolů⁴².

Uvědomme si však, že tento druhý postulát v hypotéze relativního příjmu nestojí sám. Je úzce spjat s výrokem prvním – efektem relativního důchodu. Jak píše Arrow (1950, s. 907): „*Je to pouze kontakt se statky vyšší kvality, co vede jednotlivce k nespokojenosti s jeho současnými spotřebními návyky.*“ A tak zmíněný demonstrační efekt „keeping up with the Joneses“ iracionálně akceleruje spotřebu, která už pak nemůže být vrácena na svou původní, racionálními motivy zdůvodnitelnou, hodnotu.

.....

Od této chvíle už tak nemůžeme mluvit pouze ceně a důchodu, jak tomu bylo ještě v polovině 40. let, nýbrž musíme brát v úvahu i nový předpoklad a tedy, že výše spotřebních výdajů je do značné míry ovlivněna také statky (lépe řečeno statusem, jež reprezentují), které jsou výsledkem konzumu ostatních domácností, s nimiž analyzovaný spotřebitel přichází do

⁴⁰ Tzv. Lorenzova křivka. Jedná se o jeden z nejznámějších způsobů grafického znázornění kumulativní distribuční funkce příjmu či aktiv domácností. Často se užívá právě k vizuální demonstraci míry nerovnoměrnosti rozložení důchodu či bohatství ve společnosti.

⁴¹ Jak tedy bude domácnost nastalou situaci řešit? V zásadě má tři možnosti a všechny mají hlavního jmenovatele společného. Jednoduše, buďto výběrem svých úspor z minulých období, na úkor potenciálních úspor, které by jinak byly vytvořeny, (snížením MPS), nebo utrácením úspor jiných - zadlužením.

⁴² Jaká to ironie. Kdo jiný než autor výroku o nepružnosti mezd a cen by si měl tento fakt uvědomit. Přesto na něj právě John Maynard Keynes ve své spotřební teorii zcela pozapomněl.

kontaktu. Tento efekt je pak mechanismem, který nezávisle právě na ceně a důchodu dokáže výši konzumu pozměnit a udržovat ji na jinak neodůvodnitelných výších.

Po tom všem tak vidíme, že je to do značné míry vlastně jen obyčejná lidská závist, povrchnost (efekt relativního důchodu) a rozmazlenost (efekt západky), co stojí za zákonitostmi konzumního chování. Jsou to v mnohých případech i tyto lidské vlastnosti, které představují „palivo“, vháněné do agregátního motoru spotřeby. Avšak k tomuto makroekonomickému pohledu jsme se zatím ještě úplně nedostali. Nejprve je potřeba podívat se podrobněji i na další aspekty a důsledky plynoucí z výše popsaných principů nově zavedeného přístupu.

3.2.3 Další implikace

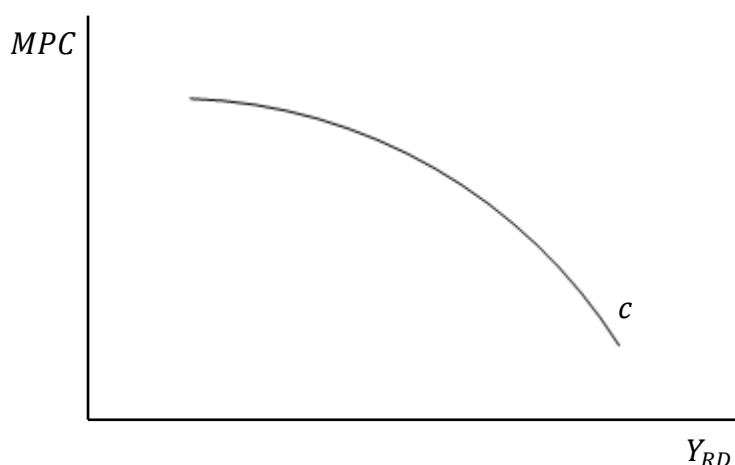
První věc, kterou je nutno si v této fázi výkladu uvědomit, je, že mezní sklon ke spotřebě domácností se nemění vzhledem k výši disponibilního důchodu, ale v závislosti na relativním disponibilním důchodu, jak ukazuje rovnice 3.3, a to je zásadní rozdíl! Jedná se v zásadě o ústřední myšlenku probírané hypotézy, o klíčový příspěvek do diskuze nad podobou spotřební funkce. Jak doslova píší Alvarez-Cuadrado a Long (2011, s. 1489): *„Pro každé relativní důchodové rozložení procento z příjmů, které rodina uspoří, bude mít sklon být unikátní, neměnné a rostoucí funkcí její procentuální pozice právě v rozložení podle důchodu. Uspořený podíl bude nezávislý na absolutní výši příjmu. Což implikuje, že i agregátní míra úspor bude na absolutní výši (agregátního) příjmu nezávislá.“* Důležitým faktorem tak je, že ačkoli se MPC , a tudíž i APC domácností napříč Lorenzovou křivkou podstatně liší (k čemuž nás dovede i nejprostší selský rozum, ne už však standardní teorie spotřeby), je tomu tak pouze díky efektu relativního příjmu, který na agregátní úrovni neexistuje⁴³. Průměrný sklon ke spotřebě pro celou ekonomiku tak dlouhodobě bude konstantní, čímž je hypotéza relativního důchodu zcela ve shodě s pozorováním, se kterým přišli Kuznets, Epstein a Jenks (1946).

⁴³ Relativní může ukazatel být pouze v porovnání s jinou hodnotou. Agregátní měřítko však ukazuje pouze jeden typ domácnosti a to tu „agregátní“. Její disponibilní důchod tak není s čím porovnávat, respektive se rovná disponibilnímu důchodu průměrnému. Po dosazení do vzorce 3.2 tak vždy dostaneme Y_{RD} roven jedné a ať už z něj vyvozený MPC nabude jakékoli hodnoty, bude konstantní po celou dobu vývoje spotřební funkce. A protože ta je lineární a vychází z počátku souřadnic, průměrný sklon ke spotřebě bude rovněž konstantní a to při rovnosti $MPC = APC$.

Konkávní a konvexní MPC

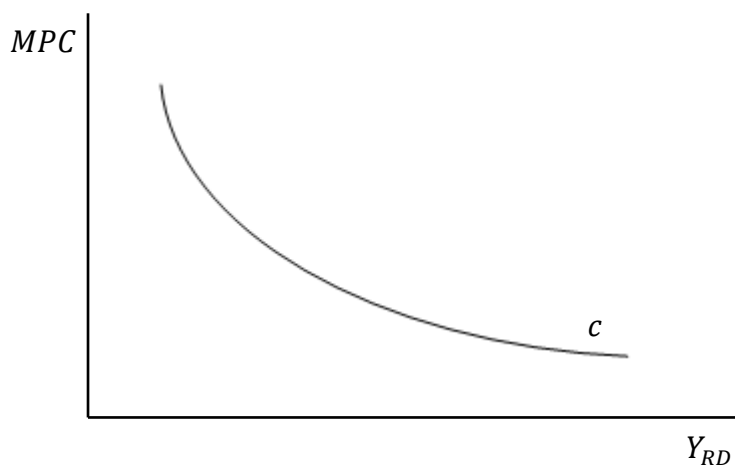
Velmi důležitým krokem k pochopení agregátní povahy spotřební funkce je analýza podoby funkční závislosti mezního sklonu ke spotřebě na Y_{RD} , respektive variací, kterých může nabývat. V základní podobě jsou dvě, jak ukazují grafy 3.1 a 3.2.

Graf 3.1: MPC domácností jako konkávní funkce Y_{RD}

Zdroj: Palley (2010), vlastní úprava

Graf 3.2: MPC domácností jako konvexní funkce Y_{RD}

Zdroj: Palley (2010), vlastní zpracování

Graf 3.1 ilustruje případ, kdy MPC domácností ve společnosti má konkávní charakteristiku. Mezní sklon ke spotřebě klesá zpočátku pomalu, se zvyšujícím se Y_{RD} však tento trend zrychluje. Opačnou situaci konvexního tvaru funkce c zachycuje graf 3.2. V tomto případě naopak MPC pro domácnosti s relativně vyšším disponibilním důchodem zpočátku klesá velmi rychle, avšak zpomalující tendencí, až nakonec při velkých hodnotách Y_{RD} začne

limitovat ke konstantní hodnotě. Funkce mezního sklonu ke spotřebě tak bude klesající vždy, její konkrétní tvar (konkávní či konvexní) však bude záviset především a hlavně na vývoji velikosti síly⁴⁴ efektu relativního příjmu („keeping up with the Joneses“) napříč Lorenzovou křivkou.

Výsledná variace křivky mezního sklonu ke spotřebě pak vzhledem k nerovnoměrnosti rozložení příjmů zásadně ovlivní konečnou podobu agregátní spotřební funkce, konkrétně její sklon. Jak jsme uvedli před chvílí, agregátní *MPC* je i v hypotéze relativního příjmu konstantní. Vezmeme-li opět pro zjednodušení pouze v úvahu pouze dva typy domácností (nízko a vysokopříjmové), hodnota *MPC* pro celou ekonomiku bude váženým průměrem mezních sklonů ke spotřebě obou typů domácností, kde váhami jsou jednoduše jejich podíly na celkové spotřebě. V grafickém vyjádření se bude jednat o bod na těživě spojující obě individuální *MPC*. Logicky čím větší váha bude danému typu domácnosti přidělena, tím blíže k ní (na zmíněné úsečce) se bude pozice agregátního *MPC* nacházet⁴⁵.

Nyní, pokud uvažujeme konkávní podobu křivky *MPC* a dojde-li ke zvětšení příjmové nerovnosti, relativní disponibilní důchod se u vysokopříjmových domácností zvýší a nízkopříjmovým naopak ještě více klesne. Mezera mezi těmito dvěma typy domácností se tímto zvětší, což graficky znamená, že se jednak zmiňovaná tětíva prodlouží, ale především posune směrem k počátku souřadnic, průměrné *MPC* v ekonomice tedy klesne, čímž se sníží i celkové množství spotřeby. Ekvivalentně však platí, že pokud má funkce *MPC* konvexní tvar, povede zvětšení míry příjmové nerovnosti k posunu tětivy směrem od počátku souřadnic, a tudíž ke zvětšení agregátního *MPC*. Můžeme tak jednoduše konstatovat, že při konkávním tvaru funkce *MPC* působí zvětšení příjmové nerovnosti na agregátní *MPC* negativně, je-li křivka *c* konvexní, vliv na průměrný mezní sklon ke spotřebě bude pozitivní⁴⁶.

⁴⁴ Je vhodné mít na paměti, že zde hovoříme o relativním jevu, a tudíž už z principu nemůže být určen v jediném pozorování, ale pouze v porovnání se stavem odlišným. Proto i velikost síly efektu relativního příjmu v grafech 3.1 a 3.2 nemůže být dána jediným bodem, nýbrž je definována rozdílem funkčních hodnot dvou srovnávaných kategorií domácností, tedy dvou bodů funkce *c*. Sklon této křivky je pak odrazem rychlosti, s jakou se velikost síly efektu relativního příjmu vyvíjí.

⁴⁵ V tomto smyslu je výpočet agregátního *MPC* velmi podobný proceduře zjišťování polohy fyzikálního těžiště objektu.

⁴⁶ Je však třeba zdůraznit a mít tak na paměti, že se zde jedná o dosti zjednodušený popis kanálu, kterým změna v důchodové nerovnosti ovlivní agregátní *MPC*. Výše popsané nemusí striktně platit vždy a všude. Ve skutečnosti bude také záležet jednak na přesnější podobě křivky *c*, konkrétně na tom, jak moc se bude blížit kružnici či elipse, a za druhé na vzdálenosti polohy agregátního *MPC* od krajů tětivy, na které se nalézá. Je totiž evidentní, že například při konkávní podobě funkce *MPC*, velmi silném zastoupení nízkopříjmových domácností (agregátní *MPC* se bude nacházet blízko *MPC* pro nízkopříjmovou kategorii) a tvaru křivky *c* blízkému se části elipsy s hlavní poloosou v rovině osy *y*, nebude zvýšení důchodové nerovnosti doprovázeno poklesem agregátní hodnoty mezního sklonu ke spotřebě, nýbrž budeme pozorovat pravý opak. Vidíme tedy, že pro specifické

Ekonomickou řečí lze výše zmíněné popsat následovně: Zvětšení příjmové nerovnosti, například redistribucí důchodu od nízkopříjmových skupin k vysokopříjmovým, v první řadě povede ke snížení absolutního disponibilního příjmu nízkopříjmových a zvětšení této veličiny u skupin vysokopříjmových. Protože však nízkopříjmové domácnosti mají vyšší *MPC*, agregátní výše spotřeby klesne. Avšak vlivem výše popsaných změn v Y_{RD} dojde u domácností s nízkými příjmy rovněž k nárůstu *MPC* (pozitivní vliv na celkovou spotřebu) a jeho poklesu pro skupiny s vysokými příjmy (negativní vliv na celkovou spotřebu). Který z efektů změn Y_{RD} převáží, záleží na vývoji síly efektu relativního příjmu napříč funkcí *MPC* (čím rychleji se velikosti síly efektu relativního příjmu mění, tím větší sklon křivka má). Je-li tato změna výraznější u vysokopříjmových domácností (konkávní *MPC*), celkový relativní efekt bude působit negativně, stejně jako efekt absolutní změny důchodu a výsledná agregátní spotřeba s jistotou poklesne. Podléhá-li však efekt relativního příjmu dynamičtějšímu vývoji u domácností s nízkými příjmy (konvexní *MPC*), bude součin relativního efektu pozitivní a bude tak působit proti účinku absolutních změn důchodů a výsledný dopad na agregátní spotřebu je tudíž sporný. Zbývá už tedy jen dodat, jak výstižně poznamenává Palley (2010), že mainstreamová mikroekonomie rozlišuje pouze mezi důchodovým a substitučním efektem. Duesenberryho teorie však vyžaduje přidat další členění a dále rozlišovat mezi důchodovým efektem absolutním a relativním.

Individuální funkce spotřeby

Ať už bude síla efektu relativního příjmu napříč důchodovým rozložením ve společnosti jakákoli, *MPC* pro každou domácnost, respektive kategorii, do které daná domácnost spadá, bude vždy dán funkčním vztahem vzhledem jejich relativnímu disponibilnímu příjmu. A jak známo, funkce generuje pro danou situaci vždy pouze jeden výsledek, proto každý typ domácnosti bude mít také pouze jeden mezní sklon ke spotřebě. Možná výše popsané zní jako banalita a samozřejmost, avšak je důležité si uvědomit, že *MPC* různých skupin domácností se v čase nemění, na absolutní výši důchodu je nezávislý a má tak pro každý Y_D konstantní hodnotu. Ale hlavně a především, jak se předchozí řádky snaží naznačit a jak se bohužel i sám Palley (2010), z jehož modelu zde především vycházíme, zapomněl zmínit, výše popsané platí pro typy domácností, pro kategorie, do kterých spadají, ne pro jednotlivé domácnosti a jejich individuální spotřební funkce. V tomto tkví zásadní rozdíl! Provedeme-li jednoduchou

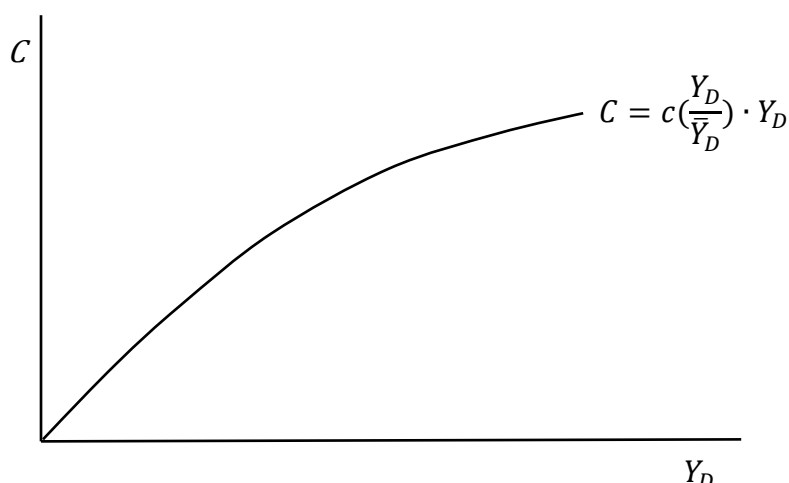
(extrémní) případy výše popsaný mechanismus neplatí a nemůže se tak v žádném případě reprezentovat komplexní model. Chápejme tedy uvedený popis vlivu změn v důchodové nerovnosti na agregátní *MPC* pouze jako účelné zjednodušení, teoretický nástroj, jenž nám pomůže zmíněnou problematiku konkrétně uchopit a demonstrovat její základní principy.

substituci ze vzorce 3.2 do rovnice 3.4, dostaneme následující předpis, reprezentující spotřebu individuální domácnosti:

$$C = c\left(\frac{Y_D}{\bar{Y}_D}\right) \cdot Y_D \quad (3.5)$$

Na první pohled je tak jasné a zcela zřejmé, že hodnota MPC (a tedy sklonu spotřební křivky) není na absolutní výši příjmu nezávislá. Naopak při vědomí negativní funkční závislosti c na Y_{RD} a předpokladu exogenní povahy \bar{Y}_D ⁴⁷, bude s rostoucím Y_D hodnota MPC klesat. Individuální spotřební funkce tak nemůže být přímkou. Bude mít podobu konkávní křivky, jejíž přesný tvar bude opět záviset na vývoji síly efektu relativního důchodu napříč rozdělením disponibilního příjmu v dané společnosti, matematicky řečeno na hodnotě druhé derivace funkce c . Ta, jak jsme si v předchozích odstavcích ukázali, může být jak kladná (konvexní), tak záporná (konkávní). Možnou podobu individuální spotřební funkce tak ukazuje graf 3.3.

Graf 3.3: Individuální spotřební křivka

Agregátní funkce spotřeby

Ačkoli, tak jako vesměs všechny relevantní teorie spotřeby, i hypotéza relativního důchodu vychází z mikroekonomických základů, jedná se primárně o makroekonomickou konstrukci a k té teď celý výklad také směřuje. Mnohé z vlastností agregátní spotřební funkce, založené na Duesenberryho původních myšlenkách, jsme již nastínili, přesto zbývá odhalit přesný

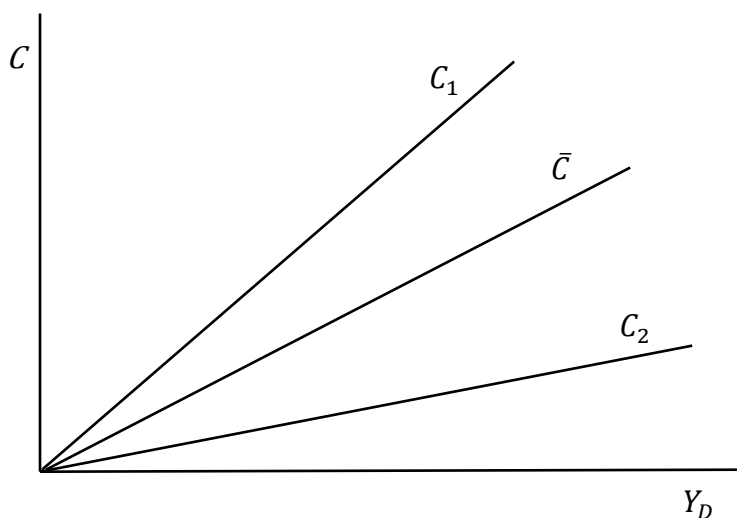
⁴⁷ Vážený celospolečenský průměr disponibilního důchodu by sice v modelu dvou, tří domácností byl změnou Y_D jedné z nich silně ovlivněn, avšak v reálné ekonomické, v prostředí obrovského počtu domácností, změna v příjmech jedné jednotky celkový průměr prakticky nijak neovlivní. Proto stejně jako například nemůže žádná firma v dokonalé konkurenci ovlivnit rovnovážnou cenu, nemůže ani žádná domácnost mít reálně vliv na hodnotu \bar{Y}_D . Z pohledu individuální spotřeby domácnosti tak \bar{Y}_D považujeme za exogenní.

mechanismus, který nás k výslednému předpisu dovede. Jak brzy uvidíme, řešení je vesměs prosté a nikterak překvapivé.

Výše jsme uvedli, že individuální spotřební křivka má konkávní charakteristiku. Jak však již bylo zároveň konstatováno, domácnosti jsou skrze důchodové rozložení rozděleny do různých příjmových kategorií a tyto třídy pak mají MPC konstantní. Zvedne-li se domácnosti Y_D , její mezní sklon ke spotřebě klesne. Tento jev je ale dán faktem, že změna Y_D přeřadí danou domácnost do vyšší příjmové třídy, nikoliv tím, že by se jakkoli měnily charakteristiky původní skupiny, do které byla domácnost řazena. Hodnota MPC původní a nové kategorie tak zůstává beze změny.

Spotřební funkce jednotlivých příjmových tříd ve společnosti jsou tak přímky, respektive polopřímky vycházející z počátku souřadnic, přičemž o čím vyšší příjmovou kategorii se jedná, tím menší bude mít mezní sklon ke spotřebě a tím menší bude tedy i sklon spotřební křivky, která její konzum reprezentuje. Agregátní spotřební funkce na osobu \bar{C} je pak jednoduše odvozena jako vážený průměr spotřebních funkcí jednotlivých typů domácností a v našem ilustrativním případě pouze dvou kategorií: nízkopříjmová (C_1) a vysokopříjmová (C_2), bude ležet mezi jejich spotřebními křivkami, jak ukazuje graf 3.4. Tato agregátní spotřební funkce (na osobu) je tak pozitivním vztahem váženého průměrného disponibilního důchodu, kde její MPC je po celou dobu konstantní a je tak roven váženému průměru MPC obou typů domácností, jak bylo popsáno již o pár odstavců výše. Výslednou agregátní hodnotu spotřeby pro celou ekonomiku pak jednoduše dostaneme vynásobením této výsledné funkce celkovým počtem domácností.

Graf 3.4: Agregátní spotřební křivka

3.2.4 Interdependentní pojetí užitku

Nyní v situaci, kdy jsme poodkryli základní principy a implikace nového modelu, stále zbývá učinit jednu věc. Nejprve se však v mysli musíme vrátit do mikroekonomické části druhé kapitoly a připomenout si, že každý jedinec spotřebovává zboží a služby, aby uspokojil své potřeby, přesněji řečeno, aby dosáhl co největší míry uspokojení svých potřeb – co nejvyššího užitku. A pokud spotřeba je takto úzce spjata právě s pojetím užitku a naše vnímání konzumního chování dostalo výrazných změn, neměla by ekvivalentní obměnou projít i ona ustálená koncepce uspokojování potřeb? Pokud domácnosti nyní nerealizují svou spotřebu, svůj užitek, izolovaně od ostatních subjektů společenského konzumu, neměla by pak i funkce užitku dostat nové, externí proměnné?

Proč jsou podobné otázky natolik důležité⁴⁸, ukazuje Hollander (2001), když píše, že jedním z významných cílů neoklasického teoretizování je radit politickým autoritám v otázkách sociálních opatření, které, jak sám neoklasický přístup postuluje, musí být vyhodnocovány relativně z hlediska individuálního pojetí užitku a kritérií, které umožní jejich srovnání. Aby tedy každé podobné doporučení tvůrcům hospodářské politiky bylo efektivní, je nutné vycházet z takové koncepce užitku, která nejlépe odpovídá empirickému pozorování. A vedle standardní teorie užitku, která předpokládá na sobě nezávislé, vzájemně se neovlivňující individuální uspokojování potřeb, se s nástupem Veblenových myšlenek a především pak Duesenberryho komplexní teorií spotřeby vyrýsoval nový, sociální náhled na pojetí užitku, kde jednotlivá spotřebitelova rozhodnutí jsou vzájemně ovlivněna.

Zatímco neoklasická funkce užitku může být vyjádřena stylizací $u(l, x)$, kde l reprezentuje volný čas jednotlivce a proměnná x jeho výši spotřeby, Duesenberryho funkce užitku $u(l, x, a)$ přibrala nový determinant a , symbolizující výši spotřeby, ke které daný jednatel aspiruje. Dokud by tyto aspirace byly nahlíženy exogenně, neznamenal by to pro původní funkční vztah zásadní problém, avšak klíčovým příspěvkem hypotézy relativního příjmu je právě výrok o tom, že zmíněné musí být v teorii užitku chápány endogenně, jelikož jsou utvářeny na základě pozorování spotřeby ostatních. Konkrétněji by pak hodnota nové proměnné a měla být rovna váženému průměru x mezi domácnostmi, s nimiž sledovaný jedinec přichází do kontaktu.

⁴⁸ Pomineme fakt, že kladením podobných otázek a především pak jejich řešením rozšiřujeme naše hranice poznání o fungování světa, což by mělo být v prvé řadě cílem a smyslem každého skutečně vědeckého bádání.

Nejsou-li tak sledované preference izolovaným ostrovem uprostřed společenského konzumu a teorii relativního příjmu lze považovat za správnou, pak i nově vzniklý koncept interdependentního pojetí užitku musí být přesnějším a vhodnějším popisem prvotních impulsů spotřebitelova chování, než jaký nabízí zavedený rámec neoklasické ekonomie. A vedle především teoretického řešení, které nabízí Holländer (2001) či, jak brzy uvidíme, i kupříkladu Frank (1985), dochází ke stejnému závěru za pomoci empirického měření například také Easterlin (1974), k jehož stěžejní práci se vzápětí rovněž ještě dostaneme.

Jak jsme tedy viděli, pozměníme-li podstatu a principy modelu, dojde zároveň i ke změně kořenů, z nichž daná hypotéza vycházela. V případě teorie spotřeby pak tyto kořeny představuje především obecná teorie užitku, jejímž smyslem je popsat principy ekonomického rozhodování a odvodit návrhy pro zvýšení celkového blahobytu. Pokud jsou Duesenberryho myšlenky správné, pak i tento základní ekonomický koncept bude muset přijmout novou podobu. Sehnat pro tento inovativní přístup podporu v širokých ekonomických kruzích by nemělo být žádným problémem, zachováme-li si v tomto ohledu optimizmus a jistotu, s jakou oplývá Holländer (2001, s. 227): *„Již bylo mnohokrát ukázáno, že výroky o užitku odvozené ze standardní teorie nemohou odpovídat naší zkušenosti. Navzdory názoru, který obecně převládal, se nyní zdá, že zavedená teorie preferencí selhává ve snaze o vytvoření široce uznávaného behaviorálního konceptu užitku, jenž byl ordinálně měřitelný... Bude-li užitek chápán jako subjektivní pocit (uspokojení nebo štěstí), dostupná data zdiskreditují standardní teorii a plně podpoří Duesenberryho přístup, který by pak jen stěží mohl být zpochybněn.“*

3.3 Vliv Duesenberryho hypotézy a potvrzení její validity

Jak píše Mason (2000), v době své publikace, v době kdy i ekonomická věda stále více podléhala tendenci matematizovat svoji výzkumnou metodu, kdy ekonomie hlavního proudu byla založena na nezávislosti užitku a preferencí a kdy se původní Velbenovy myšlenky staly už jen okrajovou záležitostí nadšenců alternativního přístupu, nevyvolalo dnes stěžejní dílo Jamese Duesenberryho napříč akademickou obcí příliš velký ohlas či zájem. Byl to především přístup, který razili ekonomové jako John Hicks, Paul Samuelson a koneckonců i John Maynard Keynes (který se nakonec rozhodl sociální dimenzi spotřeby ignorovat), který nedovoloval sociálním faktorům zásadněji ovlivnit základní ekonomické veličiny a který tak nedopřál hypotéze relativního důchodu vřelého přijetí. Na druhou stranu, jak jsme již dříve předestřeli, nebýt dominantního přístupu zakládajícího si na předpokladu asociálního individualismu, neměl by Duesenberry ve své práci komu oponovat a jeho dílo by tak možná ani nikdy nevzniklo. Navíc později, především pak od 70. let, se trendy ekonomického

myšlení přeci jenom alespoň trochu obracejí a vznikají další empirické i teoreticky pojaté práce, které na Duesenberryho koncepci navazují.

V první řadě je však třeba zmínit, že předpovědi rovnic, jež vychází z hypotézy relativního příjmu, jsou zcela ve shodě s empirickým pozorováním dlouhodobě konstantní hodnoty *APC*, které již dříve předložili Kuznets, Epstein a Jenks (1946) a které, jak již bylo řečeno, zpochybnilo úplnou validitu Keynesovy spotřební teorie.

Myšlenky, na kterých si zakládal James Duesenberry, pak ve své práci podporuje kupříkladu Nurkse (1953), když ilustruje princip efektu „keeping up with the Joneses“ i na příkladu celých ekonomik. Rozvojové země zde podle autorovy představy vlivem konzumních návyků rozvinutých zemí neúměrně zvyšují i svou vlastní spotřebu, což povede k poklesu tamní (domácí) nabídky kapitálu, jinými slovy k poklesu průměrného sklonu k úsporám. Podle závěrů, jež činí Nurkse (1953), pak chudé (rozvojové) země budou mít menší *APS* než národy bohaté (rozvinuté), což je přesně to samé, co Duesenberryho hypotéza demonstruje na příkladu domácností.

Další významný příspěvek⁴⁹ k přístupu usilujícím o začlenění sociálních aspektů do kořenů spotřební funkce představuje práce Roberta Pollaka. Již ve svých spisech z počátku 70. let (Pollak, 1970) dává za pomoci modelu spotřebního chování, založeném na zvyklostech, vzpomenout na námi dobře známý „efekt západky“ a to aniž by se na teorii relativního příjmu sám přímo odkazoval. Bez citace Duesenberryho teorie se však Pollak (1976) již neobejde, což by mimo jiné v práci nazvané „*Interdependent preferences*“ snad ani nešlo. Ve své stěžejní publikaci se tak autor přímo odkazuje na teorii relativního příjmu, když sestavuje model interdependentních preferencí. Jak hned zkraje a s patřičnou jistotou píše sám Pollak (1976, s. 309): „*Je všedním jevem, že preference jsou ovlivněny i spotřebou jiných lidí, avšak tento náhled nebyl do analýzy poptávky nikdy uspokojuv formou zakomponován. Přesto věřím, že snadno uchopitelné modely interdependentních preferencí mohou být zkonstruovány stejně tak hravě, jako tomu bylo v případě vlivu zvyklostí (odkazujíc se na svou vlastní práci).*“

Mluvíme-li o snaze kvantifikovat a porovnat lidské štěstí se základními ekonomickými veličinami, pak další z významných prací, podporujících principy hypotézy relativního příjmu, již byla zmíněna v předchozí kapitole. Easterlin (1974) ve své publikaci popisuje jev,

⁴⁹ Obzvláště pak na přelomu 60. a 70. let, kdy odbornou ekonomickou diskuzi téměř výhradně ovládala LC-PIH, byla Pollakova práce pro ekonomii alternativního pojetí spotřeby vítaným a dlouho očekávaným přínosem.

jenž odhalil na základně dlouhodobého sběru dat z různých zemí a jenž byl později nazván podle jeho objevitele „Easterlinovým paradoxem“. Ten říká, že míra štěstí v rámci jedné společnosti sice krátkodobě koreluje s výší reálného důchodu, avšak dlouhodobě, stejně tak jako v mezinárodním srovnání, lidské štěstí s absolutní výší příjmu nesouvisí. Co pak začíná být zcela zřejmé, nejlépe popisuje sám Easterlin (1974, s. 118): „... *je tak vyžadován Duesenberryho typ modelu, obsahující předpoklad relativního statusu, jakožto důležitého determinantu štěstí. ... V posuzování svého štěstí mají lidé sklon porovnávat svou současnou situaci s referenčním standardem či normou, kterou odvodili ze své minulé či stále probíhající sociální zkušenosti.*“ Zcela ve shodě s výše popsáním jsou pak o mnoho let později například i závěry, jež o domácnostech v USA činí Dynan a Ravina (2007, s. 230): „*Štěstí bude tím větší, čím vyšší je relativní důchod jedince vzhledem ke svým sousedům.*“

Vliv principů hypotézy relativního příjmů je pak dále jasně patrný například ve studii, kde Frank (1985) nejenže jednoznačně podporuje myšlenku interdependentního pojetí preferencí, čímž i formálně potvrzuje naše závěry o konečné podobě funkce užitku (kapitola 3.2.4), dokonce pak i doslova konstatuje, že: „*Důkazy naznačují, že Duesenberryho hypotéza relativního důchodu (která jako první nabídla řešení sporu ohledně nekonzistentnosti krátkodobých a dlouhodobých dat průměrného sklonu ke spotřebě) byla ekonomickou teorií opuštěna předčasně.*“ (Frank, 1985, s. 101 a 109). V jiné ze svých prací pak Frank (1987) na základně studia mnoha empirických výzkumů dochází navzdory obecnému přesvědčení k závěru, že LC-PIH ve svých předpovědích selhává. Toto tvrzení pak opět otvírá dveře právě i alternativnímu přístupu, založenému na vzájemném, sociálním pojetí užitku.

Další návaznost na Duesenberryho odkaz a zároveň i potvrzení postulátů hypotézy relativního důchodu předkládá kupříkladu Carroll (2000). Jedním z nejzásadnějších závěrů teorie relativního je výrok o vyšší hodnotě APS pro domácnosti s vyššími příjmy. A toto je přesně domněnka, s níž autor v úvodu své studie přichází a kterou následně empiricky i potvrzuje. Ke zcela shodnému závěru pak dochází například i Dynan, Skinner a Zeldes (2004). Ověřením výše zmíněné myšlenky, že domácnosti s nižším důchodem uspoří menší část ze svého příjmu, můžeme rovněž přepokládat, že nerovnoměrnost rozložení spotřebních výdajů domácností bude menší než nerovnost v jejich příjmech, jako by existoval tlak na narovnání výše spotřeby napříč Loreznovou křivkou (jak vlivem efektu „keeping up with the Joneses“ předpovídá Duesenberryho hypotéza). Tento efekt ve své studii na datech pro USA jednoznačně potvrzují Krueger a Perri (2006, s. 163), když doslova konstatují, že: „*Nedávný nárůst v příjmové nerovnosti nebyl doprovázen odpovídajícím nárůstem v spotřební*

nerovnosti. Mnoho z této divergence je způsobeno různými trendy pro různé typy nerovností, kdy ta příjmová značně vzrostla, zatímco spotřební jen nepatrně.“

3.4 Proč byla hypotéza relativního příjmu podceněna?

Předchozí kapitola, ač vyzdvihuje některé z mnohých studií a vědeckých počínů, ve kterých Duesenberryho hypotéza zanechala svou stopu, nereprezentuje v žádném případě komplexní shrnutí jejího přínosu a vlivu na poli ekonomického poznání, nýbrž spíše o ukázkou toho, že snaha Jamese Duesenberryho nebyla zbytečná, že se promítla do vývoje teorie spotřebitelského chování posledních 65 let a že je v této oblasti stále na co navázat. Přesto je třeba poznamenat a objektivně si přiznat, že nikdy nedosáhla takové slávy a takového významu jako teorie permanentního důchodu a hypotéza životního cyklu, které v odborné ekonomické literatuře jednoznačně dominují již od doby svého vzniku. I dnes stále vznikají nové a nové práce, které se relativním pojetím důchodu zabývají, ale stejně tak, jako tomu bylo po celou dobu, i dnes se jedná spíše o okrajovou záležitost. Ekonomii hlavního proudu Duesenberryho myšlenky stále unikají, ačkoli, jak jsme viděli, byly mnohokrát empiricky potvrzeny. Smutným faktem tak zůstává, že v moderních učebnicích makroekonomie o hypotéze relativního důchodu často nenajdeme jedinou zmínku.

Pokud tak je Duesenberryho sociálně-psychologický přístup ke spotřebě skutečně správným odrazem reality spotřebitelského chování, proč je pak po dlouhá léta širokou ekonomickou obcí takto výrazně ignorován? Některá z možných vysvětlení ve své teoretické práci přednáší Palley (2010):

- Jedním z možných vysvětlení může být, že na rozdíl od Keynesovy spotřební funkce, teorie permanentního důchodu a hypotézy životního cyklu, Duesenberryho hypotéza nebyla nikdy interpretována do jednoduše uchopitelného, schématického rámce vhodného pro výuku⁵⁰, do uceleného konceptu, který by byl jednak zcela formálně matematicky popsán a zároveň by byl schopen vytvářet jasně oddělené predikce a hospodářsko-politická doporučení.
- Další důvod, proč mohla být hypotéza relativního důchodu opomíjena, lze spatřit ve faktu, že ačkoli je v souladu s empirickým pozorováním (dlouhodobě konstantní

⁵⁰ Neznamená to však, že by podobné pokusy vytvořit model spotřeby, založený na hypotéze relativního příjmu, vhodný pro středně pokročilé kurzy ekonomie, nevznikaly. Jedním z poměrně zdařilých je ten, jenž nedávno publikoval Sanders (2010), kde autor pomocí klasické ordinalistické analýzy (studentům ekonomie dobře známé) na příkladu dvou druhů statků - poptávaných buď pro svoji přímou materiální hodnotu nebo pro status, který přinášejí, demonstruje právě principy Duesenberryho interdependentního pojetí užítka a spotřeby.

hodnota agregátního *APC*, rozdílnost krátkodobé a dlouhodobé funkce spotřeby), nedokázala tento fakt demonstrovat takovým způsobem, jako právě a především dnes převládající přístup LC-PIH.

- Třetím důvodem může být prostý fakt, že, jak demonstruje subkapitola 3.2.4, přijetí postulátů relativního pohledu na spotřeby by nutně muselo vést ke změně obecné funkce užitku, respektive k přidání nového determinantu do jejího předpisu. To je však něco, co ekonomie hlavního proudu dlouhá léta striktně odmítala.
- I čtvrté z možných vysvětlení dlouhodobé ignorace Duesenberryho hypotézy, stejně jako bod předchozí, spočívá ve strnulosti ekonomické vědy. Pokud totiž neplatí neoklasický předpoklad asociálního individualismu a spotřeba, tedy i užitek jednotlivce tak závisí i na relativním pohledu vzhledem ke svému okolí, bude pak jen velmi těžké, ne-li nemožné, nalézt skutečné Paretovo zlepšení, jelikož růst příjmu jednoho, vždy zároveň sníží relativní příjmy ostatních. Toto nahlodání už tak křehké koncepce neoklasické ekonomie blahobytu by opět nebylo viděno s nadšením.
- Duesenberryho přístup ke spotřebě, stejně tak jako i původní přístup institucionální ekonomie, mohl být ekonomickou obcí zavržen nakonec i z čistě politických důvodů. Implikace relativního pojetí příjmů a spotřeby v oblasti hospodářské politiky (ke kterým se podrobněji teprve dostaneme v závěru práce) by mohly snadno vést k jakémusi rovnostářství, či silné redistribuci důchodu směrem k nižším sociálním třídám, a po mnoho desetiletí od publikace pro nás zásadního díla *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior* to nebyl kapitalismus, který převládal v zemích, kde se především vytvářela ekonomická věda, nýbrž komunistická společnost, která k těmto hodnotám prahla. A v době bipolárního světa studené války tak jednoduše hypotéza relativního příjmu nemusela být politicky průchozí.

.....

Jak jsme již předestřeli v prologu k této kapitole, před ekonomickou vědou zřejmě leží ještě dlouhá cesta k utvoření obecné teorie spotřeby, jež by náležitě reflektovala vzorce utvářející spotřebitelské chování a jež by byla natolik přesnou a výstižnou, že by v ní žádný z významných faktorů nebyl opomenut. Jeden z kroků po této cestě již zřejmě učiněn byl a to před více než 65 lety. Posléze však upadl v zapomnění a stal se, stejně jako původní Veblenovy myšlenky, pouze okrajovou záležitostí ekonomického bádání.

Jak jsme však viděli a jak se po celou dobu také snažila tato kapitola názorně demonstrovat, hypotéza relativního příjmu byla hlavním ekonomickým proudem ignorována neprávem. Vychází z relevantních vědeckých základů, má logickou strukturu, formální popis, názorně vystihuje podstatu lidského chování, ale především odpovídá empirickému pozorování. Přesto ji v moderních učebnicích makroekonomie budeme hledat marně. Jedno se nyní tedy zdá být zřejmým, stala se chyba. Předchozí odstavce sice nastínily diskuzi nad důvody, které k tomuto selhání mohly vést, avšak je potřeba v tomto bodě zároveň zdůraznit, že toto zde není to podstatné. Otázka „proč“ (proč je hypotéza relativního příjmů ignorována) je sice zajímavým podnětem k široké diskuzi, avšak nechceme, aby smysl této práce ustál právě zde, jelikož daleko podstatnější a přínosnější je rozluštit otázku „jak“ (jak začlenit hypotézu relativního příjmu do současného, široce uznávaného, modelu spotřeby). A nejen o tom, rozpravuje kapitola, jež stále zůstává před námi.

4 Platnost Duesenberryho hypotézy v podmínkách ČR

Než se však dostaneme ke stěžejní části celé této práce, k teoretickému závěru, jenž se pokusí o syntézu mainstreamového přístupu LC-PIH s relativním pojetím spotřeby a důchodu, uděláme si skrze čtvrtou kapitolu malou odbočku a podíváme se, jaké validity a jaké relevantnosti dosahuje hypotéza relativního příjmu v podmínkách malé otevřené ekonomiky, která stále může být do jisté míry ovlivněna efekty celkové ekonomické transformace.

V rešerši, kterou nalezneme v kapitole 3.3, jsme byli konfrontováni se závěry prací mnoha ekonomů, kteří ať už záměrně, či nevědomky podpořili myšlenky a teze, se kterými ke konci 40. let ve své hypotéze přišel James Duesenberry a které, pokud by byly přijaty za obecně platné, by znamenaly nutnost výrazného zásahu do široce přijímané verze spotřební funkce, především pak do základních charakteristik mezního sklonu ke spotřebě. Mnohé z těchto studií nejen teoreticky rozvíjí koncepci interdependentního pojetí spotřeby, zároveň také často na statistických datech ověřují její platnost. Určitým problémem nebo alespoň nedostatkem této snahy však může být, že zmíněné empirické analýzy jsou prováděny téměř výhradně pouze na datech z vysoce vyspělých ekonomik. Tyto studie sice většinou základní principy hypotézy relativního příjmu potvrzují, avšak vzhledem k faktu, že velká část těchto výzkumů analyzuje data z jediné ekonomiky⁵¹, jakékoli obecnější závěry by pak byly velmi problematické.

Má-li být validita Duesenberryho hypotézy prohlášena za obecně a široce platnou, je zcela zásadní pokračovat v těchto výzkumech a to nejen v prostředí Severní Ameriky a nejvyspělejší části Evropy, ale také ve všech dalších oblastech ekonomického a sociálně-kulturního prostředí. K tomuto úsilí pak svým skromným dílem přispívá i právě tato kapitola, když prezentuje závěry analýzy dat disponibilního důchodu a spotřeby domácností pro Českou republiku.

4.1 Vstupní data a použitá metodika

Jak již tedy bylo řečeno a jak již bylo zdůvodněno, vstupními daty v naší analýze jsou agregátní ukazatele pro ekonomiku České republiky, přičemž veškerá potřebná data byla převzata z databáze Českého statistického úřadu (2000-2014). Jedná se roční statistiku mezi lety 1999-2013, kde výsledkem jsou v zásadě dvě časové řady, které se dále dělí na deset

⁵¹ Zdaleka nejčastějším zdrojem všech podobných analýz jsou data z USA.

dalších podsložek. Sledovaných 15 pozorování je tedy základně zapsáno ve dvou proměnných:

Proměnná: Y_D

Metodický popis: průměrný nominální⁵² disponibilní důchod domácnosti na osobu

Jednotka: Kč

Proměnná: C

Metodický popis: průměrná nominální spotřeba domácnosti na osobu

Jednotka: Kč

V podkapitole 3.2.3 jsme nakonec došli k formulaci agregátní spotřební funkce na hlavu, proto i zde nyní budeme pracovat s průměrnými daty na osobu. Tento fakt pro výslednou analýzu není až tak důležitý, avšak pro lepší demonstraci platnosti Duesenberryho hypotézy je tento postup vhodnější. Daleko podstatnější pro nás je již zmíněné druhotné členění základních proměnných. Ukazatele Y_D i C jsou oba shodně rozděleny na deset dalších podsložek reflektujících příjmovou a spotřební situaci jednotlivých typů domácností seřazených po decilech vzestupně podle disponibilního příjmu.

Jak vidno a jak nakonec ukazuje příloha č. 1, evidujeme zde v konečném důsledku 20 vstupních časových řad. Tabulka této přílohy rovněž sleduje základní průměrné ukazatele, kde celková průměrná hodnota ukazatele za daný rok je spočítána jako vážený průměr hodnot pro jednotlivé typy domácností, kde vahami jsou průměrné počty členů v dané příjmové kategorii. Jelikož není potřeba jednotlivých roků přisuzovat zvláštní váhu, je průměr vybraného ukazatele pro daný typ domácnosti za sledované období vždy roven prostému aritmetickému průměru. Příloha č. 1 je rovněž pro každé sledované období a pro každou příjmovou kategorii doplněna o ukazatele v analýze platnosti hypotézy relativního důchodu nejdůležitější: APC , který je spočten podle rovnice 2.11 a Y_{RD} , jenž je definován vzorcem 3.2.

Existuje mnoho způsobů, jak empiricky ověřit platnost Duesenberryho hypotézy. Problémem však je, že mnoho z nich, například ověření předpokladu dlouhodobě konstantní hodnoty agregátního APC či faktu, že závislost MPC pro jednotlivé příjmové kategorie v čase závisí na

⁵² Na první pohled může být zarážející, že zde pracujeme s nominálními hodnotami, přestože spotřebitelovo rozhodování se řídí především reálnou hodnotou jeho disponibilních příjmů. Kdybychom zde analyzovali vstupní ukazatele samotné, například pozorovali vývoj Y_D a dopady na absolutní výši spotřeby, byl by tento přístup nepřijatelný. Avšak především vzhledem k délce časové řady zde tuto analýzu stejně dělat nebudeme a zaměříme se výhradně na rozbor relativních ukazatelů typu APC či Y_{RD} , kde na vývoji cenové hladiny nezáleží, jelikož se její vliv při vzájemném dělení stejně vždy vyruší.

Y_{RD} , nikoliv na absolutní hodnotě disponibilního příjmu, by vyžadovalo dlouhou časovou řadu. To je zřejmě také jeden z důvodů, proč byly podobné analýzy dělány především pro vysoce vyspělé ekonomiky, kde jsou podrobné statistické záznamy vedeny už po dlouhá desetiletí. Pro Českou republiku však takto dlouhá časová řada neexistuje. Statistiky rodinných účtů podle příjmových pásem jsou v elektronickém archívu Českého statistického úřadu vedeny teprve od roku 1999, veškerá starší data této kategorie byla publikována pouze v tištěných svazcích, dostupných v ústřední statistické knihovně ČSÚ. Jak však uvádí sám Český statistický úřad (2015), tato knihovna byla při záplavách v roce 2002 zatopena a velká část jejího knižního fondu tak byla zničena. Mezi nimi i statistiky, které bychom zde potřebovali.

Velká voda odnesla mnohé archívní záznamy statistik rodinných účtů, ne už však naději na empirické potvrzení platnosti Duesenberryho hypotézy. Existuje totiž i mnoho jiných způsobů, jak validitu hypotézy relativního příjmu statisticky dokázat, mnoho jiných předpokladů, které je možno ověřit, a to i v případě absence dlouhodobé časové řady. Tři z těchto postupů jsou pak předmětem následujícího rozboru, přičemž všechny již byly zmíněny v předchozí kapitole. Jedná se tedy zároveň o tři výchozí předpoklady platnosti Duesenberryho hypotézy, které zde budeme ověřovat:

1. Existence klesajícího *APC* napříč příjmovými kategoriemi.
2. Existence klesajícího *MPC* napříč příjmovými kategoriemi.
3. Příjmová nerovnost je větší než nerovnost spotřební.

4.2 Analýza dat

Cílem této kapitoly je na základě analýzy statistických dat ověřit platnost tří výše uvedených předpokladů a tím empiricky potvrdit, či vyvrátit validitu hypotézy relativního důchodu v České republice. Jak již však bylo konstatováno, především délka dostupné časové řady neumožňuje věrohodně otestovat veškeré aspekty a předpovězené dopady zkoumané hypotézy, proto je třeba zároveň zmínit, že ani případný důkaz platnosti Duesenberryho hypotézy v ČR nemůže být považován za zcela kompletní.

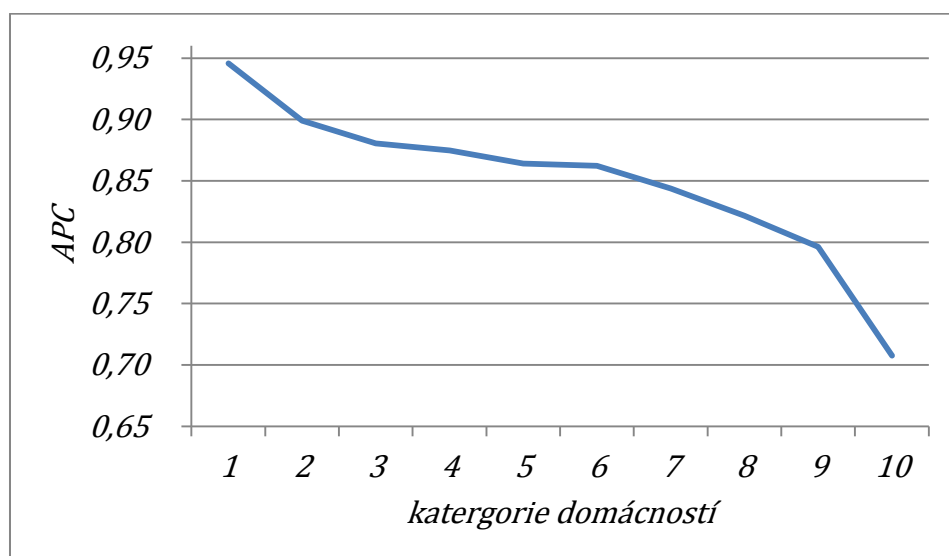
4.2.1 Analýza vývoje *APC* napříč příjmovými kategoriemi

Předpoklad klesajícího průměrného sklonu ke spotřebě při rostoucím průměrném disponibilnímu důchodu napříč příjmovými kategoriemi je přímým a logickým důsledkem

efektu „keeping up with the Joneses“. Pokud se nízkopříjmová domácnost bude snažit dohnat výši spotřební aktivity domácností vysokopříjmových, bude tím pádem muset na spotřebu dát větší část svého disponibilního důchodu a z definice tak její *APC* bude větší, jak podrobněji referuje kapitola 3.2.2 a následně demonstruje kupříkladu graf 3.4. Výše popsané pak pochopitelně platí i pro jiný, libovolný počet příjmových typů domácností a s jejich rostoucím Y_D tak budeme očekávat klesající *APC*.

Je tomu tak i ve skutečnosti? Platí tento předpoklad i pro podmínky České republiky? Odpověď na tyto otázky je skryta v grafu 4.1. I když spíše než „skryta“ je tato odpověď do očí bijící, jednoduchá, jasná a nikterak překvapivá.

Graf 4.1: Vývoj *APC* napříč příjmovými kategoriemi (průměr 1999-2013)

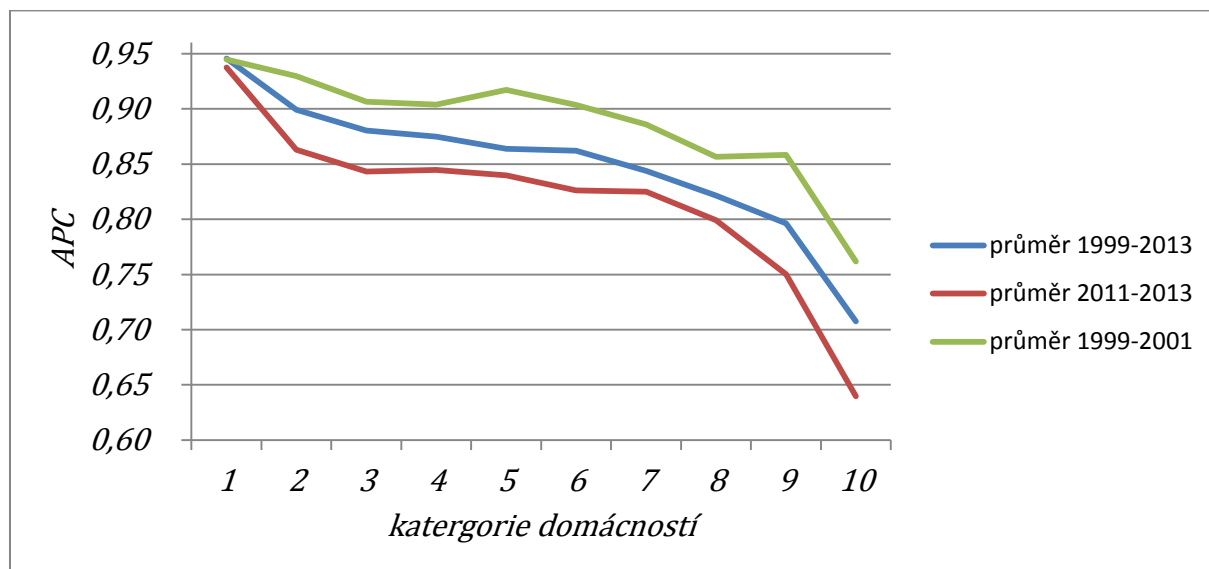
Zdroj: Český statistický úřad (2000-2014), vlastní výpočty a zpracování

Graf 4.1 zachycuje vývoj průměrné hodnoty *APC* za celé dostupné období 15 pozorování (léta 1999-2013) napříč příjmovými kategoriemi, kde, jak již bylo řečeno, je průměrná hodnota ukazatele *APC* v čase spočtena jako prostý aritmetický průměr a kde vyšší hodnota x-ové souřadnice značí kategorii domácnosti s vyšší referenční hodnotou Y_D . I bez další analýzy zde jasně vidíme předpovězený klesající trend vývoje průměrného sklonu ke spotřebě, kdy nejvyššího záporného sklonu dosahuje křivka vývoje *APC* na počátku a na konci příjmového rozložení domácností.

Ověřit si fakt, že klesající trend křivky *APC* je realitou nejen v celkovém průměru za léta 1999-2013, ale také v jiných časových úsecích, lze podrobněji pohledem na přílohu č. 1, kde všechna potřebná data jsou k nahlédnutí nebo také v zde přiloženém grafu 4.2, který vedle již

zmíněného celkového průměru sleduje i vývoj krátkodobější průměrné hodnoty *APC* z krajů sledovaného období.

Graf 4.2: Vývoj *APC* napříč příjmovými kategoriemi (průměry)

Zdroj: Český statistický úřad (2000-2014), vlastní výpočty a zpracování

Z grafu 4.2 lze vypožorovat, že ne vždy je křivka *APC* napříč příjmovými pásmy domácností striktně klesající, především pak v průměru z počátku sledovaného období, kdy v jedné chvíli (ze 4. na 5. kategorii) dokonce výrazněji vzroste. Až na tuto anomálii, je však i trend toho období očividně klesajícího charakteru, stejně tak jako průměru z konce časové řady. První zajímavější věcí, kterou graf 4.2 poodhaluje, je pak až fakt, že v čase zřejmě dochází k jakémusi zesílení efektu poklesu *APC* na počátku a na konci příjmového rozložení a také ke snižování průměrného sklonu ke spotřebě u všech kategorií kromě domácností nejnižší příjmových. Toto prohlášení by s sebou neslo i nutné implikace do mezičasové podoby agregátní hodnoty *APC*, která by při tomto vývoji jejich jednotlivých podsložek jen stěží sama mohla zůstat konstantní, jak požaduje i sama Duesenberryho hypotéza. Nezapomeňme však, že na podobné závěry je tato časová řada příliš krátká (pořád se může jednat o pouhé fluktuace kolem stacionárního trendu) a analýza časových řad jako takových, tedy ani sledování vývoje agregátního *APC* v čase, tak nebylo a ani nemohlo být smyslem této analýzy. Ponechme si tedy výše zmíněné pouze jako domněnku, ke které se v závěru této kapitoly ještě vrátíme a jejíž možné vysvětlení se následně pokusíme nastínit.

Na závěr této subkapitoly je vhodné se zmínit ještě o jedné věci. Mluvíme-li totiž obecně o předpokladu klesajícího *APC* při rostoucím Y_D jednotlivce či domácnosti, nejedná se rozhodně

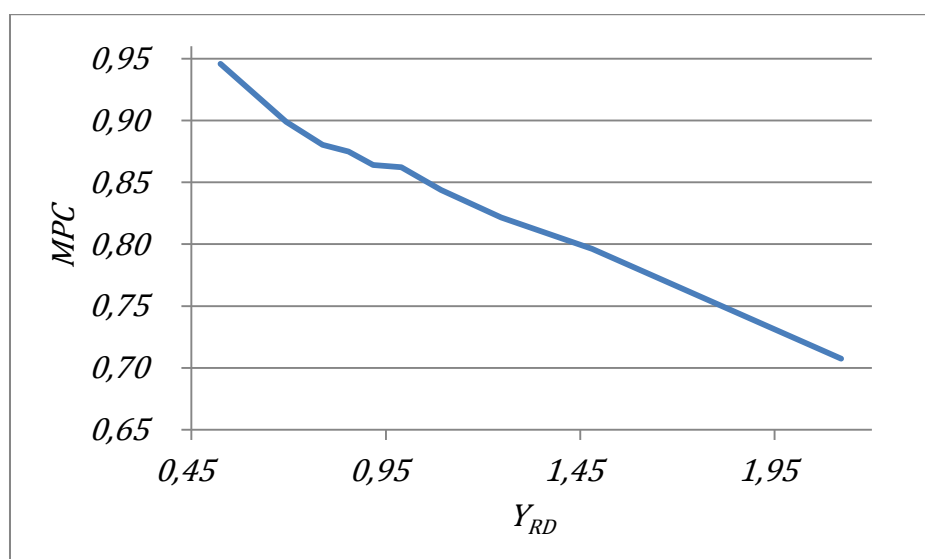
o efekt, se kterým by prvně přišel James Duesenberry. Tento jev přece obsahovala už původní Keynesova spotřební funkce. To je jistě pravda, avšak rozdíl je v tom, že za prvé individuální spotřební funkce vycházející z hypotézy relativního důchodu se vyznačuje klesajícím *APC* z úplně jiného důvodu (u Keynesa vlivem existence konstanty C_a , u Duesenberryho skrze efekt relativního příjmu) a za druhé, což je snad ještě důležitější, zde neprovádíme analýzu spotřební funkce jednotlivých domácností, ale spotřební křivky typů (kategorií) domácností, o kterých se Keynes vůbec nezmiňoval. Toto dělení může být na první pohled matoucí, proto jej v této práci zdůrazňujeme už poněkolkáté. Ačkoli se oba ukazatele budou v důchodovém rozložení vyznačovat klesajícím trendem, je rozdíl mezi poklesem *APC* napříč kategoriemi a u jedné konkrétní domácnosti. Jedná se o něco zcela odlišného. Je to rozdíl, který je třeba si uvědomovat a který nás provází již od prvotní formulace principů hypotézy relativního příjmu.

4.2.2 Analýza vývoje *MPC* napříč příjmovými kategoriemi

I druhý z předpokladů, které zde ověřujeme, se na první pohled velmi podobá premise první. Stejně jako průměrný sklon ke spotřebě, i jeho mezní veličina by vlivem efektu relativního příjmu měla napříč příjmovým rozložením klesat. Kdybychom analyzovali individuální spotřební křivku (graf 3.3), hodnoty *MPC* a *APC* by se musely v daném bodě lišit (*MPC* zde klesá rychleji), avšak jak je patrné z grafu 3.4, funkce spotřeby pro kategorie domácností jsou polopřímky vycházející z počátku soustavy souřadnic a jejich *MPC* a *APC* se tak v každém bodě definičního oboru musí rovnat. Z této rovnosti zde budeme vycházet, a tak může být rozbor v tomto oddíle vlastně považován za pokračování analýzy předchozí. Přesto je zde metodologický rozdíl, kdy nyní budeme vycházet z formálního předpisu, kde *MPC* je funkcí relativního disponibilního příjmů (rovnice 3.3), zatímco ve výše popsaném rozboru vývoje *APC* o funkční závislost primárně nešlo.

Platí tedy podmínka, jejíž základní princip je zapsaný už v rovnici 3.1, i v prostředí malé otevřené ekonomiky jakou je Česká republika? Opět i zde v grafu 4.3 vyjdeme z průměru za celé dostupné datové období.

Graf 4.3: Funkční závislost MPC na Y_{RD} (průměr 1999-2013)

Zdroj: Český statistický úřad (2000-2014), vlastní výpočty a zpracování

Nyní v grafu 4.3 na přesných datech z ČR vidíme to, co jsme se obecně pokusili načrtnout v grafech 3.1 a 3.2, funkční závislost (kategorií domácností) mezního sklonu ke spotřebě na relativním disponibilním důchodu. Pro splnění podmínky, kterou zde ověřujeme, není nezbytně nutné, aby sledovaná funkce byla striktně klesající v každém svém bodě (což přesto je), ale aby trend této křivky byl klesající. V tomto bodě je tedy výsledek zcela očividný, zvláště pak při pohledu na hodnotu korelačního koeficientu $R \doteq -0,99$ je síla lineární závislosti obou veličin, především pak její nepřímý charakter, jednoznačně potvrzena.

Podívejme se přesto na další aspekty vývoje funkce MPC . Právě grafy 3.1 a 3.2 demonstrovaly, že sledovaná křivka může obecně nabývat konkávní i konvexní⁵³ charakteristiky, v závislosti na vývoji velikosti síly efektu „keeping up with the Joneses“ napříč důchodovým rozdělením. A jak se zdá z grafu 4.3, situace v České republice je zřejmě jakýmsi kompromisem mezi těmito dvěma scénáři, kdy síla efektu relativního příjmu se přeci jen mění o něco rychleji při nižších hodnotách Y_{RD} a funkce MPC se tak zdá být z počátku lehce konkávní, avšak nakonec přechází spíše v příjmu.

V podkapitole 3.2.1 jsme zmínili fakt, funkční vztah mezního sklonu ke spotřebě a relativního disponibilního důchodu bohužel nelze v obecné rovině vyjádřit přesněji, než jak ukazuje rovnice 3.3. Nyní vidíme proč. Funkce MPC může být konkávní, konvexní nebo se například

⁵³ Grafy 3.1 a 3.2 pochopitelně demonstrovaly jen základní tvary možné podoby funkce MPC s jasně oddělenými implikacemi pro ekonomickou efektivnost větší či menší nerovnosti v rozložení disponibilního důchodu. V realitě však může nastat různorodá kombinace těchto tvarů. Inflexní body či konstantní sklon funkce tak nemusí být ničím překvapivým.

blížit přímce jako v našem případě. Odlišný tvar funkce pak vyžaduje odlišný předpis, který je dán konkrétními podmínkami dané ekonomiky, přesněji řečeno již zmíněnou rychlostí změny velikosti síly efektu relativního příjmu v různých fázích příjmového rozložení. Mluvíme-li o tom, že v našem případě se sledovaná křivka blíží přímce, tedy lineární závislosti (jak dokazuje právě i vysoká absolutní hodnota korelačního koeficientu), můžeme naši funkci lineárně aproximovat předpisem:

$$MPC = -0,1393 \cdot Y_{RD} + 0,9987 \quad (4.1)$$

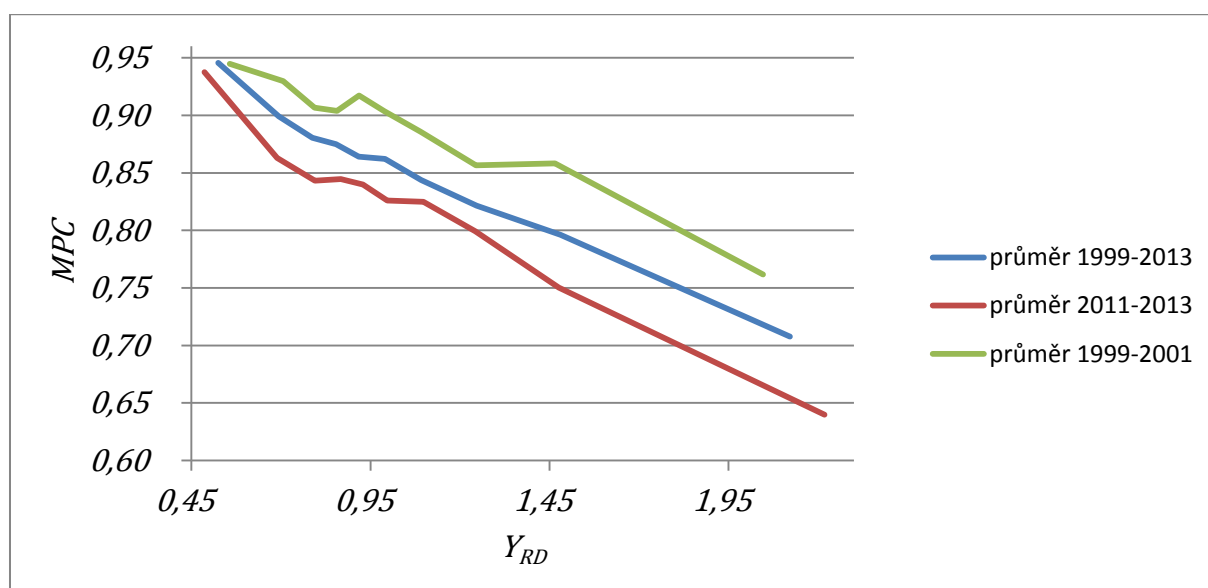
a to při hodnotě koeficientu determinace $R^2 = 0,9836$. Toto by pak byl konkrétní tvar námi hledané funkce, přesněji řečeno její aproximace. Ještě přesnější přiblížení ke skutečnému funkčnímu předpisu však nalezneme například aproximací polynomem čtvrtého stupně, kdy výsledný předpis:

$$MPC = 0,1189 \cdot Y_{RD}^4 - 0,6565 \cdot Y_{RD}^3 + 1,2962 \cdot Y_{RD}^2 - 1,2151 \cdot Y_{RD} + 1,3113 \quad (4.2)$$

disponuje koeficientem determinace $R^2 = 0,9979$. Vidíme tedy, že přesné popsání vlivu efektu relativního příjmu konkrétním funkčním vztahem není nikterak triviální záležitostí a stejně nakonec dojdeme pouze k odhadu, ke zjednodušenému předpisu, který však přesto může být, jako například v tomto případě, poměrně velmi přesný.

Abychom se však vrátili k hlavní podstatě této subanalýzy, podívejme se ještě, stejně jako i v předchozím případě, na vývoj funkčního vztahu MPC a Y_{RD} v odlišných časových periodách, což znázorňuje graf 4.4.

Graf 4.4: Funkční závislost MPC na Y_{RD} (průměry)

Zdroj: Český statistický úřad (2000-2014), vlastní výpočty a zpracování

Stejně jako v grafu 4.3, i zde (graf 4.4) pozorujeme, že především v průměru z počátku sledovaného období, není funkce MPC klesající ve všech bodech svého definičního oboru. Avšak jak už jsme zmínili, toto by ani nebylo nutnou podmínkou. Důležité je, aby trend vývoje funkce byl klesající, což pro všechny tři křivky očividně platí. Opět zde ekvivalentně ke grafu 4.3 identifikujeme znatelný pokles průměrné hodnoty MPC a to na všech hladinách relativního disponibilního důchodu (pouze u nejnižší příjmových domácností je tento rozdíl minimální). Toto zjištění sice není smyslem prováděné analýzy, přesto však následně bude předmětem diskuze v závěru kapitoly.

4.2.3 Analýza příjmové a spotřební nerovnosti

Třetím bodem této kapitoly je ověření výchozího předpokladu, že příjmová nerovnost ve společnosti je větší než nerovnost spotřební. V naší analýze se sice formálně jedná o samostatný bod, avšak je vhodné si uvědomit, že všechny tři předpoklady, které zde ověřujeme, nestojí v Duesenberryho hypotéze samy o sobě, nýbrž se jedná o jevy, které spolu navzájem úzce souvisí. Předpoklad odlišného rozložení důchodu a spotřeby je logickým důsledkem klesajícího charakteru APC a MPC napříč příjmovými kategoriemi domácností. Pokud domácnost s relativně malým příjmem bude chtít ve spotřební aktivitě držet krok se svým okolím, bude muset utrácet větší část ze svého důchodu (či dodatečného důchodu) a tím bude výši svého konzumu přibližovat váženému průměru ve společnosti, ekvivalentně bude vysokopříjmová domácnost relativně ke svému Y_D utrácet méně, čímž se bude absolutní

hodnotě průměrné spotřeby blížit shora. V rozložení spotřeby tak z obou stran (zdola i shora) existují tlaky na jeho narovnání, proto by mělo dosahovat větší rovnosti než rozložení důchodové. Při ověření předchozích předpokladů by tak platnost této presumpce měla být samozřejmostí. Přesto ověříme její platnost formálně i zde, čímž se zároveň můžeme ujistit, že jsme se v předešlém postupu nedopustili chyby.

Existuje vícero způsobů jak porovnat míru nerovnosti rozložení spotřeby a důchodu. Jedním z nich je i metoda, kterou po celou dobu rozboru principů hypotézy relativního příjmu již de facto využíváme – relativní vyjádření vzhledem k referenčnímu průměru. Stejně tak, jako jsme si ve vzorci 3.2 definovali relativní disponibilní důchod, formulujme si nyní obdobně pro každou kategorii domácností také relativní spotřebu (C_R) vyjádřenou vztahem:

$$C_R = \frac{C}{\bar{C}} \quad (4.3)$$

kde \bar{C} symbolizuje vážený celospolečenský průměr spotřeby, který zde stejně jako \bar{Y}_D (a také ze stejných důvodů) vystupuje exogenně. Relativní vyjádření nám dovoluje tyto veličiny přímo porovnat a po dopočtení příslušných hodnot (tabulka 4.1) tak můžeme vyslovit první závěry.

Tabulka 4.1: Srovnání relativních hodnot disponibilního důchodu a spotřeby (průměry)

		směrodatná odchylka	variační rozpětí
1999-2001	Y_{RD}	0,41	1,49
	C_R	0,33	1,18
2011-2013	Y_{RD}	0,46	1,73
	C_R	0,33	1,20
1999-2013	Y_{RD}	0,44	1,60
	C_R	0,33	1,20

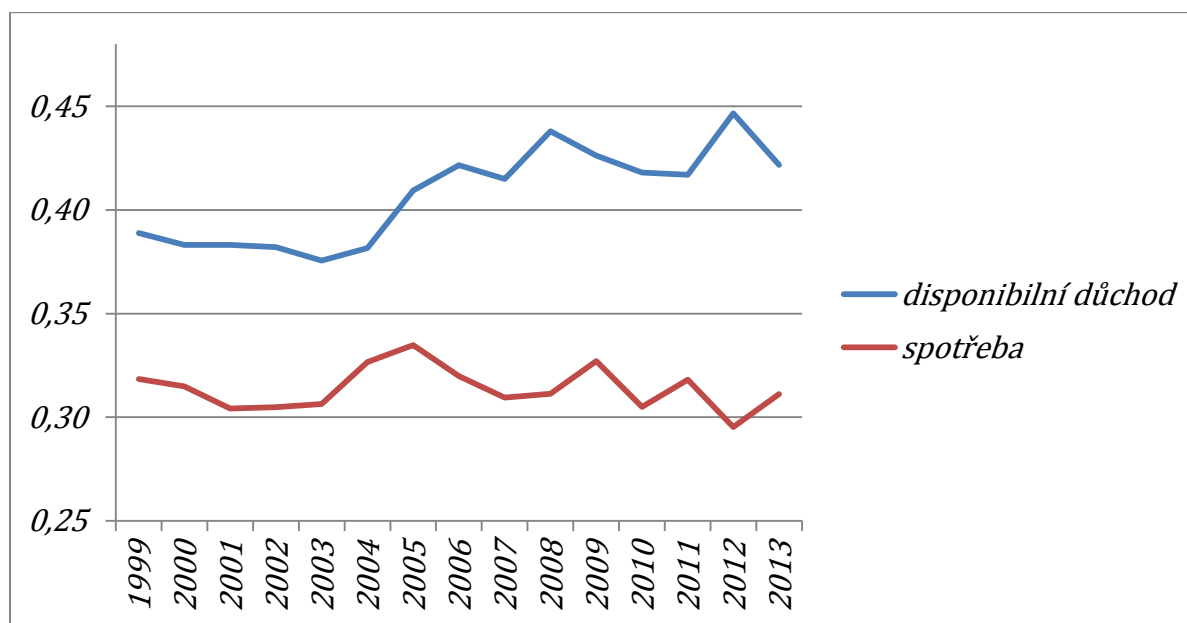
Zdroj: Český statistický úřad (2000-2014), vlastní výpočty

Pro výpočty k tabulce 4.1 jsme opět použili průměrné hodnoty Y_{RD} a C_R z krajů sledovaného období, stejně tak jako průměr celkový. Vidíme zde, že pro všechny sledované periody je směrodatná odchylka pro Y_{RD} větší než u C_R , v celkovém průměru pak konkrétně o jednu třetinu. Stejně tak pro všechna období platí, že velikost intervalu, v kterém se sledované hodnoty pohybují, tedy variační rozpětí, je vždy větší pro relativní disponibilní důchod než pro relativní spotřebu. Jinými slovy hodnoty Y_{RD} se více odchyľují od svého průměru, než jak je tomu u C_R a to navíc na větším intervalu. Na základě analýzy relativních hodnot tedy vše nasvědčuje tomu, že spotřeba dosahuje rovnoměrnějšího rozdělení než disponibilní důchod.

Zároveň také vidíme, že tato nerovnost se zřejmě v čase zvětšuje. V průměru mezi lety 1999-2001 byl rozdíl mezi směrodatnou odchylkou Y_{RD} a C_R pouze 0,08, na konci sledovaného období (průměr 2011-2013) tento rozdíl už činil 0,13. Podobný nárůst sledujeme i u rozdílu v hodnotách variačního rozpětí a to z 0,31 na 0,53. Dostupná data tedy signalizují, že síla efektu relativního důchodu se v průměru v čase zřejmě zvětšuje. K bližšímu zdůvodnění tohoto jevu se však dostaneme až během následujícího vyhodnocení v závěru kapitoly.

V principu dosti podobné analýzy dosáhneme, podíváme-li se na rozložení disponibilního důchodu a spotřeby pohledem variačního koeficientu. Vzhledem k podobnosti s předchozím postupem nyní vynechme průměry za jednotlivá období a podívejme se naopak, jak se hodnoty variačního koeficientu pro Y_D a C vyvíjely v čase.

Graf 4.5: Vývoj variačního koeficientu rozložení disponibilního důchodu a spotřeby

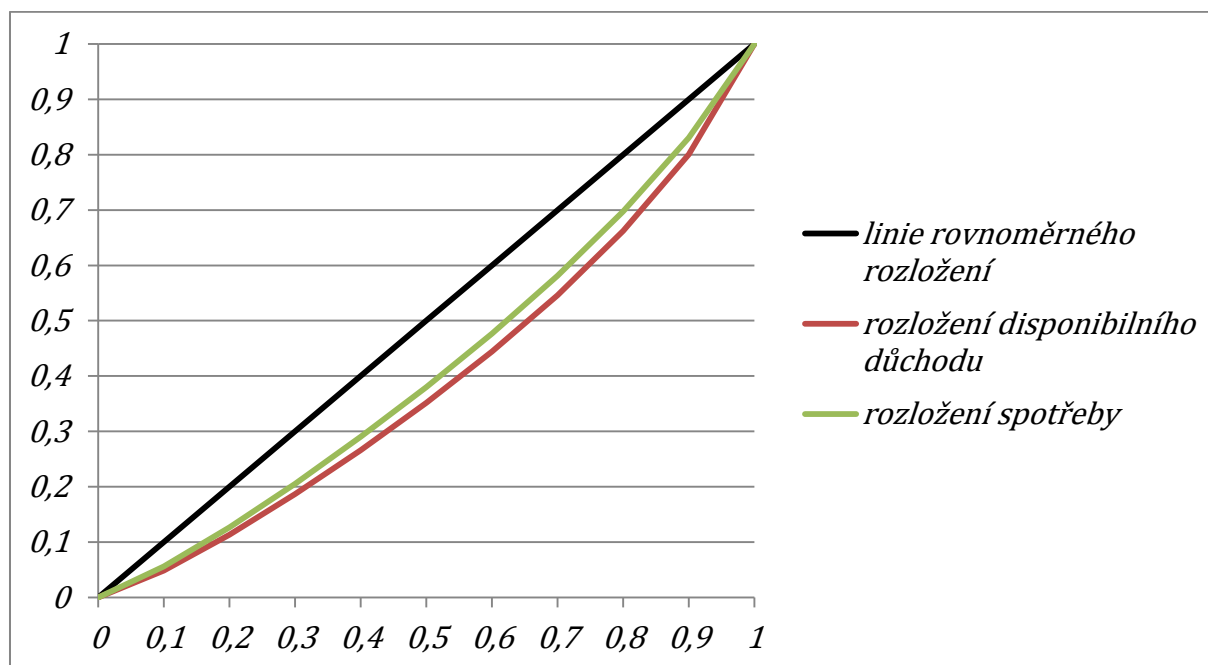

Zdroj: Český statistický úřad (2000-2014), vlastní výpočty a zpracování

Variační koeficient udává relativní míru variability. A jak vidíme v grafu 4.5, je tato relativní variabilita rozložení disponibilního důchodu ve všech pozorováních podstatně větší, než jak je tomu u rozložení spotřeby. Není tak pochyb o tom, že spotřební výdaje dosahují rovnoměrnějšího rozložení než právě disponibilní důchod. Ačkoli to nebylo cílem této analýzy, tak i výše učiněný závěr o tom, že rozdíl v těchto dvou nerovnostech se v čase zvětšil, je zde opět jednoznačně potvrzen. Podrobněji zde vidíme, že ke zvýšení rozdílu variability obou sledovaných ukazatelů došlo především od roku 2005.

Potvrzení posledního testovaného předpokladu, tedy tvrzení, že důchodová nerovnost je větší než nerovnost spotřební, se tedy nyní již zdá být definitivní. Pokud by nám však ani toto nestačilo, další důkaz nalezneme v grafu 4.6.

Graf 4.6: Lorenzova křivka pro disponibilní důchod a spotřebu (průměr 1999-2013)

Zdroj: Český statistický úřad (2000-2014), vlastní výpočty a zpracování

Není klasičtějšího způsobu zobrazení nerovnoměrnosti rozložení důchodu (či spotřeby), než jaký poskytuje kumulativní distribuční funkce v podobě Lorenzovy křivky. Na závěr této subkapitoly se tak můžeme v grafu 4.6 přesvědčit, že v průměru za celé sledované období se Lorenzova křivka⁵⁴ pro spotřebu blíží linii rovnoměrného rozložení více než obdobná křivka vytvořená z dat disponibilního důchodu. Spotřeba domácností je tak ve společnosti rovnoměrněji rozložena než jejich disponibilní důchod. Výše zmíněné lze číselně doložit také Giniho koeficientem⁵⁵, který v průměru mezi lety 1999-2013 u disponibilního důchodu

⁵⁴ Je vhodné v tomto bodě poznamenat, že stejně jako v předchozím případě, tak i zde jsme vycházeli z diskrétních hodnot, proto zobrazená Lorenzova křivka, která je spojitá, je pouze odhadem její skutečné podoby vytvořeným z dostupných pozorování. Protože nám však nejde o přesné hodnoty, ale o porovnání (větší/menší), a navíc by zmíněná odchylka měla být u obou křivek stejná, není toto zkreslení pro nás podstatné.

⁵⁵ Giniho koeficient není vlastně ničím jiným než formalizací grafické analýzy pomocí Lorenzovy křivky. Jeho hodnota je rovna ploše mezi Lorenzovou křivkou a linií rovnoměrného rozložení podělenou celkovým obsahem plochy, ležící pod touto linií. Je tedy evidentní, že čím více se bude Lorenzova křivka blížit linii rovnoměrného rozložení, tím menší bude plocha mezi těmito dvěma křivkami a tím menší bude Giniho koeficient. Ten tedy dosahuje hodnot v rozmezí nuly, tedy dokonale rovnoměrného rozložení, a jedné, což by teoreticky odpovídalo společnosti, kde celá hodnota sledovaného ukazatele je realizována jedinou domácností.

dosahuje hodnoty 0,22⁵⁶, kdežto u spotřeby pouze 0,17. Obě hodnoty jsou poměrně nízké, avšak blíže číslu symbolizujícímu dokonale rovnoměrné rozložení, tedy nule, je opět ukazatel vypočtený z dat spotřeby.

4.3 Vyhodnocení

Cílem této analýzy bylo ověřit tři výchozí předpoklady, které nám délka časové řady umožňuje smysluplně testovat, a tím alespoň v této rovině potvrdit, či vyvrátit platnost hypotézy relativního příjmu v prostředí České republiky. Na první pohled se zdá, že všechny tyto presumpce odpovídají realitě a o platnosti Duesenberryho hypotézy tak nemůže být sporu. Skutečnost je však o něco složitější, pojďme se tedy na získané výsledky podívat podrobněji.

Prvně jsme se zaměřili na vývoj průměrného sklonu ke spotřebě napříč příjmovými kategoriemi domácností. Sice zde místy dochází i k opačným výkyvům (především u průměrných dat z počátku sledovaného období), než jak předpovídají principy hypotézy relativního důchodu, avšak naše výchozí premisa ani nevyžaduje, aby sledovaná křivka vývoje *APC* byla striktně klesající v každém svém bodě. Naopak s přibývajícím počtem pozorování (v tomto případě kategorií domácností) lze očekávat, že takovýchto odchylek bude přibývat. Proto pozorovanou anomálii (z pohledu Duesenberryho teorie) lze považovat za běžnou fluktuaci. Důležité je, aby trend této křivky byl klesající, což ve všech sledovaných případech zcela evidentně je, čímž je platnost prvního předpokladu potvrzena.

Obdobných odchylek od předpovědi se dočkáme i v analýze vývoje *MPC* a ze stejných důvodů nepředstavují tyto výkyvy pro potvrzení platností druhého sledovaného předpokladu větší problém. I mezní sklon ke spotřebě totiž při nárůstu relativního disponibilního důchodu jednoznačně vykazuje znaky klesajícího trendu.

Potvrzení tohoto, stejně jako předpokladu předchozího, tak zůstává záležitostí poměrně triviální. Daleko zajímavější, avšak mimo rámec cíle této analýzy, je rozbor a dopady konkrétního tvaru vývoje funkce *MPC*. Ten, jak jsme viděli, není výrazně ani konkávní ani konvexní a nejvíce se podobá přímce. Subkapitola 3.2.3 referuje, že pouze konvexní charakteristika funkce mezního sklonu ke spotřebě by dovolila, aby zvýšení příjmové nerovnosti zároveň vedlo k zvýšení účinnosti (především krátkodobé) hospodářské

⁵⁶ K určení Giniho koeficientu zde bylo využito aproximace Lorenzovy křivky vhodným polynomem a následně dopočtením jeho určitého integrálu. Výsledné hodnoty jsou tak spíše odhadem, avšak velmi přesným odhadem. Většího zkreslení jsme se totiž dopustili i prostým zaokrouhlením na dvě desetinná místa.

politiky, a jak ukazuje tabulka 4.1 a graf 4.5, přesně k tomuto jevu (zvýšení příjmové nerovnosti) ve sledovaném období došlo. Platí-li principy Duesenberryho hypotézy i v podmínkách České republiky, přičemž dostupná data právě tomuto faktu nasvědčují, pak při této změně převážil absolutní důchodový efekt nad relativním a výsledný účinek na agregátní spotřebu tak byl negativní⁵⁷. Kdyby funkce *MPC* napříč kategoriemi domácností pro ČR byla konvexní a vedle sporného účinku na celkovou spotřebu by tak skrze agregátní *MPC* došlo alespoň k nárůstu účinnosti hospodářské politiky, dalo by se o ekonomické užitečnosti existence vyšší příjmové nerovnosti uvažovat. Avšak námi provedená analýza dokazuje, že funkce *MPC* konvexní není a zvýšení důchodové nerovnosti je tak v České republice makroekonomicky nežádoucí.

Vrátíme-li se k podstatě této kapitoly, konkrétně k třetímu testovanému předpokladu, můžeme v tomto bodě jen konstatovat, že i ten byl různými pohledy ověřen. Jak přímá analýza relativních hodnot disponibilního důchodu a spotřeby, náhled skrze vývoj variačního koeficientu, tak Lorenzova křivka spolu s Giniho koeficientem dokazují, že spotřební nerovnost je v prostředí českých domácností menší než nerovnost důchodová. Jak jsme však již předestřeli, byl tento výsledek vzhledem k předchozímu rozboru dat očekáván, a jednalo se tudíž v tomto případě spíše o potvrzení správnosti dosavadního postupu a učiněných závěrů. Co je však jistě zajímavější, je poměrně nízká hodnota Giniho koeficientu pro rozložení disponibilního důchodu, v průměru za sledované období pouze 0,22. Je to sice již více než 25 let, co změny v politickém uspořádání tehdy ještě Československa umožnily postupný nástup kapitalismu a s tím také spojený a očekávaný nárůst důchodové nerovnosti, avšak přesto jisté „rovnostářské tendence“, typické pro bývalý režim, v české společnosti evidentně přetrvávají. Ponecháme-li ostatní mikroekonomické či morální aspekty stranou, tak čistě z pohledu hypotézy relativního důchodu je, jak jsme si ukázali, tento fakt makroekonomicky pozitivní a tím žádoucí⁵⁸. Přesto i zde pozorujeme postupné rozevírání „příjmových nůžek“, jak mimo jiné napovídá i vývoj variačního koeficientu v grafu 4.5, kdy například v roce 2003 činila

⁵⁷ Negativní účinek na agregátní spotřebu zde ještě neznamená, že její hodnota nutně klesala. Naopak v ČR pozorujeme dlouhodobě nárůst reálné spotřeby domácností (s výraznější stagnací až mírným propadem vlivem hospodářské krize). Jediné, co zde tvrdíme, je, že k tomuto přírůstku rozhodně nedošlo vlivem změn v rozložení disponibilního důchodu, naopak nebýt zvětšení příjmové nerovnosti, mohl být tento nárůst ještě větší a následná stagnace během krizového období ne tak výrazná.

⁵⁸ Jak již bylo řečeno, právě fakt, že závěry hypotézy relativního příjmu mohou lehce sklouznout k podpoře principů, na kterých stavěla komunistická společnost, může být jedním z důvodů, proč byla Duesenberryho teorie mnohými zavržena. Proto zdůrazňujeme v tomto bodě, že zde nijak nesměřujeme k podpoře komunistických idejí, avšak pokud vyjde najevo a empiricky se dokáže, že některé z jejich principů jsou ekonomicky efektivní, je třeba tento fakt uznat. Vědecké poznání nerozlišuje mezi levou a pravou stranou politického spektra, ale mezi empiricky potvrzeným a vyvráceným. Věda politiku nezná.

hodnota Giniho koeficientu pro rozložení disponibilního důchodu 0,20 a v roce 2012 se zastavila na čísle 0,23.

Dostáváme se tímto tedy do bodu, kdy jasně vidíme, že důchodová nerovnost v České republice v čase postupně narůstá (i když relativně pomalu). Pro zemi, ve které stále doznívají efekty plošné ekonomické transformace ze socialismu na systém kapitalistický, nemůže být tento jev překvapením. Kapitalistické zřízení společnosti je principiálně založeno na statusu soukromého vlastnictví, na odměňování podle výkonu a jsou-li lidé různí a mají-li různé schopnosti, budou tak mít i různé příjmy. Důchodová nerovnost v ČR tedy podle očekávání vzrostla, avšak jak dokazuje například tabulka 4.4 nebo graf 4.5, rozložení spotřeby tento trend nenásleduje. Dochází tím pádem ke zvětšování rozdílu mezi výší důchodové a spotřební nerovnosti, v řeči hypotézy relativního důchodu k zesilování efektu „keeping up with the Joneses“. Je tedy výše zmíněné náznakem, že kapitalismus vede nejen ke zvýšení důchodové nerovnosti, ale také k zesílení efektu relativní příjmu? Podněcuje snad instituce soukromého vlastnictví nárůst oné okázalé spotřeby? Větší ekonomická svoboda a volnost by jistě mohly vést k tomu, že domácnosti budou více interagovat se svým okolím a budou tak větší měrou ovlivněny vnějšími konzumní návyky, ale především při nárůstu důchodové nerovnosti bude více co závidět, více co dohánět a zesílení efektu relativního příjmu by tak logicky mělo být očekáváno⁵⁹. A přesně tomuto efektu taky výsledky naší analýzy nasvědčují. Avšak jedná se v tomto bodě pouze o domněnku, neověřenou hypotézu (i když v souladu s předpověďmi hypotézy relativního příjmu), o možné vysvětlení sledovaného jevu, který však sám (stejně jako mnoho jiných aspektů) vzhledem k délce časové řady nemůže být považován za zcela relevantní. O to více by však výše zmíněné mělo zůstat zajímavým a podnětným motivem pro další empirické bádání.

Shrňme-li výsledky této analýzy, tedy především ty, jež byly smyslem našeho bádání, pak lze konstatovat, že všechny tři výchozí předpoklady odpovídají empirickému pozorování a alespoň v tomto smyslu můžeme v prostředí České republiky předpokládat platnost Duesenberryho hypotézy.

Ne všechny indicie však k tomuto závěru vedly. Jasně jsme hned z kraje kapitoly deklarovali, že omezená délka časové řady neumožňuje věrohodně otestovat konstantní charakter

⁵⁹ Tento výrok je rovněž zcela v souladu se závěry teoretických implikací hypotézy relativního příjmu, které jsme popsali v subkapitole 3.2.3. Pokud totiž dojde ke zvýšení příjmové nerovnosti, body *MPC* (pro dvě uvažované kategorie domácností) se na křivce funkce *c* od sebe oddálí, a to v případě ryze negativního sklonu dané funkce nemůže znamenat nic jiného, než zvýšení velikosti síly efektu relativního příjmu mezi těmito dvěma body (viz grafy 3.1 a 3.2).

agregátního *APC*. Přesto jsme viděli, že průměrný sklon ke spotřebě téměř všech skupin domácností v čase výrazně poklesl, snížit se tak musel i agregátní *APC*, což také dokládá příloha č. 1. Obdobný trend pozorujeme také pro *MPC*, který, jak jsme si řekli, je na úrovni kategorií domácností shodný právě s hodnotou průměrného sklonu ke spotřebě. Není tedy výše zmíněné signálem, že hypotéza relativního příjmu není reálným odrazem pozorované skutečnosti? Může být, vyloučit tento směr uvažování totiž nyní nelze, a proto ani potvrzení platnosti tří výše stanovených předpokladů nebylo důkazem komplexním. Přesto i pro tento jev (pokles agregátního *APC* při platnosti Duesenberryho hypotézy) existuje možné vysvětlení. Za prvé nezapomínejme, že se jedná stále pouze o nepotvrzenou domněnku, jelikož pozorovaný pokles *APC* mohl být pořád pouze fluktuací kolem trendu, který by byl dlouhodobě konstantní. I například již mnohokrát zmiňovaná studie autorů Kuznets, Epstein a Jenks (1946) pracovala s časovou řadou mnohem delší. Ale především, i kdyby byl pokles dlouhodobého *APC* skutečný, mohlo by se tak stát právě vlivem působení efektu relativního důchodu na mezinárodní úrovni, jak ve své práci popisuje Nurkse (1953) (kapitola 3.3). Totiž kdy jindy, než právě v době po ekonomické transformaci, kdy došlo k významnému nárůstu hospodářské a životní úrovně, by měla ČR přeskocit do vyšší příjmové kategorie (v mezinárodním kontextu) a její *APC* i *MPC* by pak plně v souladu s principy teorie relativního důchodu musely klesnout. Výše zmíněné však z kapacitních důvodů této práce nemůže být dále testováno a zůstane tak spíše domněnkou, hypotézou vysvětlující případné empirické nesrovnalosti, či podnětem k dalším studiím.

.....

Na začátku kapitoly jsme zmínili fakt, že sice existuje mnoho odborných studií, které svými závěry platnost Duesenberryho hypotézy potvrzují (byť to často ani nebylo jejich cílem), avšak jsou většinou dělány stále dokola na těch samých ekonomikách nejvyspělejší části světa a jakékoli formulace o obecné platnosti teorie relativního příjmu by pak z toho pohledu byly problematické. Tato kapitola je tak skromným (a doufejme, že ne posledním) příspěvkem k pokusu zobecnit validitu zákonitostí relativního příjmu, a to když dospěla k závěru, že výše popsané principy odpovídají reálnému pozorování i v prostředí malé otevřené ekonomiky, jakou je Česká republika, ekonomiky, která ještě v poměrně nedávném období procházela zásadní ekonomickou transformací.

Ačkoli je empirické ověření obecné platnosti hypotézy relativního důchodu věcí nesmírně důležitou, a je tedy nutné v těchto snahách dále pokračovat a neustále tak zákonitosti

relativního pojetí důchodu podrobovat zkoušce, je třeba zdůraznit, že výše zmíněné přesto nebylo smyslem této práce. Jednalo se spíše pouze o empirickou ukázkou platnosti Dueseneberryho konceptu, o odbočku z jinak teoreticky laděného pojetí přechozích kapitol. Právý smysl celého tohoto textu totiž spočívá až v kapitole následující.

5 Nová teorie spotřeby

Přes teoreticky laděný výklad k základním principům a zákonitostem konzumního chování ekonomie hlavního proudu, odhalení alternativního přístupu ke spotřebě v podobě hypotézy relativního důchodu a odbočku k empirické ukázce a ověření platnosti Duesenberryho koncepce v podmínkách ČR dospěla tato práce ke své stěžejní části, ke kapitole, která se stručně pokusí nastínit možnou novou podobu základní spotřební funkce vzniklé právě syntézou výše zmíněných dvou přístupů.

James Duesenberry si ve své práci hodně zakládal na kritice neoklasického interdependentního pojetí užitku a spotřeby a z něj vycházející Keynesovy konzumní funkce. Oplýval ambicí vytvořit teorii, která měla tento mainstreamový koncept zcela nahradit. Náš přístup je však odlišný. Nikterak zde nepopíráme dosavadní přínos ekonomie hlavního proudu, především koncepce permanentního či celoživotního důchodu je excelentním nápadem, který opravdu zřejmě velmi dobře popisuje základní principy spotřebitelova rozhodování. Tvrdíme zde pouze, že i přes svou nespornou kvalitu, ani tato teorie není zdaleka kompletní a že právě relativní pojetí důchodu je prvkem, který postrádala a který ji tak může výrazně posunout blíže skutečným zákonitostem řídících spotřebitelovu mysl. To je tedy podstatou páté kapitoly a vlastně i smyslem celé této práce, ne nahradit, ale doplnit teorii permanentního důchodu o prvek relativního příjmu.

Je však vůbec potřeba nové formulace obecného předpisu spotřební funkce? Není mainstreamový přístup LC-PIH dostačujícím popisem ekonomické reality? Ačkoli bychom na tyto otázky velmi rádi jednoznačně odpověděli a to tak, že Duesenberryho hypotéza je s jistotou oním dlouho hledaným a přehlíženým prvkem, který zaplní mezeru v našich znalostech spotřebního chování, učinit tak nelze. Je totiž potřeba objektivně konstatovat, že v této chvíli jednoduše nemůžeme bez jakýchkoli pochyb vědět, že právě náš přístup není mylný a kontraproduktivně se zde jen nepokoušíme vylepšit teorii, jež je po dlouhá léta formulována v podobě, která je již úplná a správná. Toto s jistotou nevíme a vědět nemůžeme. Pouze zde nabízíme další z možných alternativ řešení problematiky formulace obecné spotřební funkce, a zdali byl náš přístup správný, ukáže až čas. Avšak na základně všech poznatků, které jsme nashromáždili a které zde byly postupně prezentovány lze vydedukovat, že soudobá široce uznávaná spotřební funkce není ještě zdaleka kompletní, že existují i další aspekty spotřebního chování, které skutečně odpovídají realitě a musí tak být do obecné teorie spotřeby zahrnuty a že i kdybychom se při svém postupu dopustili chyb a například některé

z dalších významných aspektů konzumního chování opět opomenuli (což se nepochybně stalo), bude implementace Duesenberryho hypotézy v rámci přístupu LC-PIH krokem správným směrem.

5.1 Základní principy

Tato kapitola nemá ambici představit kompletní a bezchybný model syntézy Duesenberryho hypotézy se zásadami LC-PIH. Smyslem těchto řádků je pouze nastínit možnou podobu průniku těchto dvou teorií, demonstrovat základní principy nového přístupu a některé z jeho hlavních implikací a ukázat tak možnou cestu řešení problematiky formulace nové dokonalejší spotřební funkce.

Jak již dobře víme, přístup LC-PIH v sobě obsahuje teorie dvě, vzhledem k jejich poměrně velké podobnosti se však často považují za přístup prakticky totožný. Stejně tak i my zde budeme tuto teorii považovat za dvojedinou a v následujícím výkladu ji budeme reprezentovat formulací a rovnicemi hypotézy permanentního důchodu. Aplikace efektu relativního důchodu na předpisy teorie životního cyklu by sice v principu vypadala prakticky stejně, avšak vzhledem k Friedmanově důrazu na současnou hodnotu všech budoucích (i minulých) příjmů se tento přístup jeví jako vhodnější.

Pojďme si tedy nejprve připomenout základní předpis obecné spotřební funkce teorie permanentního důchodu, která má výchozí triviální tvar:

$$C = c \cdot Y^P \quad (5.1)$$

kde permanentní důchod Y^P je rozdílem mezi hodnotou běžného disponibilního důchodu a jeho dočasné tranzitivní složky. Přesněji řečeno je tak permanentní důchod průměrným dlouhodobě očekávaným příjmem jak z vykonané práce, tak z držení aktiv, jak ukazuje následující připomínka rovnice 2.19:

$$Y_t^P = \frac{1}{T} \cdot \left(A_0 + \sum_{t=1}^T \frac{Y_t}{(1+r)^t} \right) \quad (5.2)$$

Jak tedy vyřešit otázku syntézy Friedmanovy a Duesenberryho koncepce? Jinými slovy, jak zavést do rovnice 5.1 prvek interdependentního pojetí spotřeby? Již dříve jsme uvedli, že zřejmě největším nedostatkem mainstreamového pojetí spotřební funkce byla konstantní hodnota mezního sklonu ke spotřebě pro všechny typy domácností a právě a především tento problém, tento očividný nesoulad s pozorováním reálného chování domácností, měla

hypotéza relativního důchodu odstranit. Je tedy zřejmé, že i řešení hledané syntézy bude zřejmě ležet právě zde – v pojetí mezního sklonu ke spotřebě.

Klíčovým rozdílem mezi tradičním pojetím spotřeby a Duesenberryho myšlenkou je fakt, že zatímco ekonomie hlavního proudu ve svých rovnicích nepředpokládá změny mezního sklonu ke spotřebě napříč příjmovým rozdělením a jeho hodnota je tak konstantou, hypotéza relativního důchodu převádí *MPC* do funkčního vztahu a tím mu umožňuje onu žádanou variabilitu. Je sice pravdou, že i sám Friedman (1957) popisuje mezní sklon ke spotřebě jako funkční závislost, kde:

$$MPC = c(r, w, u) \quad 0 < c < 1 \quad (5.3)$$

přičemž mezní sklon ke spotřebě je zde vyjádřen jako funkce reálné úrokové míry (r), relativní důležitosti příjmu (w) a pouze obecněji definované proměnné u , symbolizující spotřebitelovy chutě a preference spotřeby oproti kumulaci majetku, avšak žádná z proměnných nevede tento předpis k interdependentní charakteristice užitku ze spotřeby, a proto tak hodnota *MPC* alespoň vzhledem k důchodovému rozdělení bude konstantou. Proměnná w svým názvem sice svádí k myšlence, že se jedná o jakési relativní vyjádření důchodu vzhledem ke svému okolí, avšak pravdou je, že s tímto nemá determinant relativní důležitosti příjmu nic společného, jelikož jak uvádí sám Friedman (1957), jedná se zde pouze o poměr materiálního bohatství spotřebitele oproti jeho příjmu. Proměnná w tak sice zřejmě bude vítaným a realitě odpovídajícím přínosem do předpisu spotřební funkce, avšak spotřebitel se zde porovnává pouze⁶⁰ sám se sebou, ne se svým okolím. S interdependentním pojetím užitku tak ani tento ukazatel nemá nic společného, a proto mezní sklon ke spotřebě se i dle Friedmana může pro různé typy domácností lišit, avšak ne vzhledem k jejich postavení v důchodovém rozložení, a v klasickém vyjádření závislosti výše spotřeby na (permanentním) disponibilním důchodu, jakožto zdaleka nejdůležitějším determinantu konzumu, tak hodnota *MPC* bude vždy konstantní.

Jak tedy tuto chybu napravit? Řešení není nikterak složité, naopak při vědomí, že i James Duesenberry pracoval s funkčním pojetím mezního sklonu ke spotřebě, jak dokládá rovnice 3.3, se východisko nabízí prakticky samo. Friedmanova funkce *MPC* musí dostát nové proměnné a nebude jí nic jiného než relativní vyjádření permanentního důchodu. Tento krok jednak relativizuje dosud absolutní pojetí permanentního důchodu a tím umožní variabilní

⁶⁰ Berme zde slovo „pouze“ s nadhledem. Význam myšlenky relativního srovnání hodnoty a důležitosti příjmů vůči svým možnostem, stejně tak jako obecně srovnání sama sebe se svým potenciálem, rozhodně není nikterak malý.

vývoj hodnoty mezního sklonu ke spotřebě napříč důchodovým rozdělením ve směru, v jakém jej přepokládá hypotéza relativního příjmu, a zároveň nikterak nezpochybňuje základní principy a pilíře, na kterých stojí teorie permanentního důchodu. Jednalo by se tak o jednoduchou a elegantní syntézu, která by zároveň zůstala v souladu s elementárními principy obou z těchto koncepcí. Jak tedy ale přesně definovat ono relativní vyjádření permanentního důchodu? Jednoduše, pouze využijeme vzoru definice relativního disponibilního důchodu v Duesenberryho hypotéze a ekvivalentně podle vzorce 3.2 nyní definujeme relativní permanentní důchod⁶¹ (Y_R^P) předpisem:

$$Y_R^P = \frac{Y^P}{\bar{Y}^P} \quad (5.4)$$

kde \bar{Y}^P je průměrným permanentním důchodem⁶² ve společnosti, spočteným jako vážený průměr permanentních důchodů jednotlivých typů domácností nebo v přesnější podobě těch, s nimiž daný spotřebitel přichází do kontaktu. Stejně hodnoty Y_R^P v čase t dosáhneme i relativizací rovnice 5.2 prepisem:

$$Y_{R,t}^P = \frac{1}{T} \cdot \left(\frac{A_0}{\bar{A}_0} + \sum_{t=1}^T \frac{\frac{Y_t}{\bar{Y}_t}}{(1+r)^t} \right) \quad (5.5)$$

kde nově \bar{A}_0 je váženým průměrem počáteční hodnoty majetku domácností, \bar{Y}_t váženým průměrem očekávaného disponibilního příjmu v čase t a kde ukazatel T představuje rozdíl průměrné délky života a průměrného věku referenční skupiny.

Nyní, když jsme si přesně definovali relativní permanentní důchod, můžeme jej prohlásit za nový a v souladu se smyslem hypotézy relativního důchodu klíčový determinant nové funkce mezního sklonu ke spotřebě. Základní obecná rovnice spotřební funkce tohoto nového konceptu, teorie relativního permanentního důchodu, tak nabývá tvar:

$$C = c(Y_R^P, r, w, u) \cdot Y^P \quad (5.6)$$

A při vědomí, že nejvýznamnějším determinantem hodnoty mezního sklonu ke spotřebě je právě Y_R^P , ale především pak vzhledem ke klasickému zobrazení spotřební křivky v kartézské

⁶¹ Stejně jako v případě prostého permanentního důchodu i relativní permanentní důchod a všechny jeho komponenty automaticky považujeme za disponibilní.

⁶² Ze stejných důvodů jak v případě relativního disponibilního důchodu i zde bude hodnota proměnné \bar{Y}^P vystupovat exogenně.

soustavě souřadnic absolutní výše spotřeby a disponibilního důchodu lze její funkční předpis extrahovat o prvky r , w , u ⁶³ a tím ho zjednodušit do tvaru:

$$C = c(Y_R^P) \cdot Y^P \quad (5.7)$$

5.2 Hospodářsko-politické implikace

Původní Duesenberryho myšlenka relativního pojetí determinantů spotřební funkce, stejně tak jako nová koncepce námi navrhovaného modelu s sebou pochopitelně nese i mnoho implikací a doporučení pro tvorbu hospodářské politiky. Pravidla a zákonitosti nového přístupu ke spotřebě, které jsme v této práci popsali, vycházejí především z mikroekonomického popisu spotřebitelova chování (stejně jako drtivá většina spotřebních teorií), přesto se ve své další fázi formuluje spíše jako teorie makroekonomická. A stejného charakteru, tedy mikro i makroekonomického, jsou také implikace teorie relativního permanentního důchodu v hospodářské politice.

Tato práce se nijak nesnaží stavět do pozice normativní ekonomie a radit tak někomu, jak a na jakých základech vytvářet hospodářskou politiku, naopak se zde jen pokoušíme popsat ekonomickou realitu takovou, jaká je. Hlavním cílem tohoto textu bylo odhalit a formulovat zákonitosti stojící a za spotřebním chováním a tím alespoň nepatrně přispět k rozšíření našich hranic poznání o fungování světa. Proto je doporučení pro praktické využití těchto poznatků věcí jistě nesmírně důležitou, avšak alespoň z pohledu smyslu této práce věcí druhořadou. Přesto těchto implikací nového přístupu existuje celá řada, a zmiňme tak proto alespoň některé z nich. Zcela logicky se zde zaměříme především na ty, které plynou z nově přidaného determinantu spotřební funkce – relativního pojetí permanentního důchodu.

První a zřejmě i nejvýraznější makroekonomickou implikací relativního pojetí důchodu v hospodářské politice je již dříve mnohokrát signalizovaný fakt, že vysoká příjmová nerovnost ve společnosti je ekonomicky nežádoucí⁶⁴. Jak popisuje kapitola 3.2.3, pouze specifický případ velmi silně konkávní funkce MPC by umožnil, aby relativní důchodový

⁶³ Právě tyto tři proměnné, se kterými jsme nepočítali ani v analytické části čtvrté kapitoly, mohou vysvětlit právě ony pozorované fluktuace ve vývoji MPC oproti jeho očekávaným hodnotám.

⁶⁴ Toto tvrzení však nelze pochopit tak, že úplná příjmová rovnost by byla ideálním stavem, jak se může zdát na základě principů relativního příjmu. Je třeba si uvědomit, že teorie relativního permanentního důchodu je pořád pouze teorií spotřebního chování a další aspekty, které plynou ze snižování příjmové nerovnosti, v ní tak zahrnuté nejsou. Chceme zde jen poukázat na to, že i dopady změn v rozložení disponibilního důchodu musí být brány v úvahu, avšak nejsou pochopitelně dopady jedinými. Například při výrazném snížení příjmové nerovnosti se rovněž bude vytrácet také motivace vydělávat víc, když dodatečně vydělaný důchod stejně bude přerozdělen, a ekonomická výkonnost tím pádem poklesne. Jak se tedy zdá, tak stejně jako v mnohých jiných případech, i zde zřejmě bude nejlepším řešením ona zlatá střední cesta.

efekt převážil nad efektem absolutním a výsledný účinek zvýšení příjmové nerovnosti na celkovou výši agregátní spotřeby by tak byl pozitivní. Ve všech ostatních případech však vyšší důchodová nerovnost povede naopak ke snížení agregátní spotřeby. Z toho pak logicky plyne, že naopak redistribuce důchodu z vrchu Lorenzovy křivky do její spodní části bude mít čistý pozitivní efekt na agregátní poptávku, stejně tak jako budou mít daňové škrtky u nízkopříjmových domácností vyšší expanzivní účinek než u skupin vysokopříjmových. Všechna tato hospodářsko-politická opatření pak budou tím silnější, čím víc budou považována za permanentní. Je však také nutno dodat, že především díky vyššímu *MPC* je sice výhodné provádět hospodářskou expanzi především přes nízkopříjmové typy domácností, avšak z toho zároveň plyne, že i případná restrikce (během přehřátí ekonomiky) bude efektivněji realizována skrze stejné třídy příjmových kategorií.

Z mikroekonomického pohledu teorie relativního permanentního důchodu *de facto* ukazuje, že různé příjmové kategorie domácností jsou neustále v jakémsi „spotřebním soupeření“. Vysokopříjmové domácnosti usilují o vyšší relativní spotřebu, zatímco nízkopříjmové kategorie se s nimi budou snažit držet krok. Pozorujeme zde tak jakýsi typ negativní spotřební externality, která je vytvářena právě onou okázalou spotřebou, jak svého času postuloval Veblen, a je dále přenášena především do spodnější části Lorenzovy křivky. Tento jev tak může vyústit až ve zvýšené sociální napětí, což je pochopitelně záležitostí nežádanou. Snížit zmíněnou tenzi by pak mohla politika omezující toto „zbytečné“ soupeření ve spotřebě pro společenský status. Ačkoli je evidentní, že tento nežádoucí jev vzniká především zespodu (vlivem interních institucí), a proto i zde se tak musí nacházet podstata jeho řešení⁶⁵, i správně zaměřená hospodářsko-politická opatření mohou tomuto kroku k vyššímu sociálnímu blahobytu napomoci⁶⁶.

Logickou implikací plynoucí z teorie relativního permanentního důchodu je doporučení, aby se strategie hospodářské politiky zaměřila spíše na důchod samotný a na způsob jeho

⁶⁵ Podstata řešení této negativní externality tak zřejmě tak jako tak bude spočívat především právě ve změnách vnitřního uspořádání společnosti, jejích pravidel a hodnot. A jak známo, tyto charakteristiky se mění jen velmi pomalu, řekněme evolučně. Je tak zřejmé, že výraznější pokrok v tomto směru nelze čekat přes noc.

⁶⁶ Jak navrhuje Palley (2010), jedním z těchto opatření by mohlo být i dodatečné zdanění luxusního zboží. Možné to je. Avšak nevíme, zdali Palley (2010), při svém výroku myslel i na fakt, že právě základní charakteristikou Veblenových statků je to, že při jejich rostoucí ceně roste i poptávané množství, protože vyšší spotřební daň by pak právě jejich cenu zvedla. Snížení oné okázalé spotřeby skrze toto opatření by přesto bylo možné, záleželo by totiž jednak na výši této daně, ale především na konkrétní podobě poptávkové křivky po tzv. snobských statcích, která podle některých ekonomů, může být v konečném důsledku i zpětně zahnutá. Jedině v tomto případě by zdanění luxusního zboží splnilo svůj účel.

získávání než na samotné spotřební chování. Je to totiž právě (permanentní⁶⁷) disponibilní důchod, co je hlavním determinantem obecné spotřební funkce. Zároveň zde sledujeme i úzkou souvislost s problematikou předchozí. Jak dodává Palley (2010), díky vlivu efektu „keeping up with the Joneses“ mohou nízkopříjmové typy domácností prahnout po dostižení konzumní aktivity ostatních natolik, že aby tuto spotřebu měli z čeho financovat, začnou se přepracovávat, vlivem zvýšené nabídky práce poklesnou mzdy a zoufalý pracovník se tak ocitne v začarovaném kruhu, kdy se bude snažit svou práci nabízet stále víc za stále menší cenu. K předejití toho, aby se vliv „spotřebního soupeření“ přenesl i na pracovní trh, navrhuje Palley (2010) zavést horní limity pracovní doby, jako by byl například čtyřicetihodinový týden⁶⁸.

⁶⁷ Jak již bylo zmíněno, pokud má být nějaké opatření v oblasti spotřeby domácností opravdu efektivní a vysoce účinné, je nutné, aby bylo považováno za permanentní. Současná spotřeba je dle nové teorie relativního permanentního důchodu z velké části založena na očekáváních. Ironií tak je, že v daném okamžiku není ani tak důležité, jestli dané opatření skutečně bude trvalé nebo ne, podstatné je, aby ho spotřebitelé za permanentní považovali. A protože málokterá domácnost se při tvorbě svých očekávání chová striktně racionálně, jsou tyto výhledy založeny zejména na minulém vývoji, na tom zda předchozí hospodářsko-politická opatření bývala či nebývala permanentního charakteru. Taktika zavést opatření deklarované jako trvalé, a pak jej vzápětí zrušit, tak může sice být účinná, ne však opakovaně.

⁶⁸ Je zřejmé, že takovéto opatření nemůže být zavedeno plošně ve všech profesích. Avšak v některých sektorech, především sekundárního trhu práce (typického pro nízkopříjmové domácnosti), o podobných krocích reálně uvažovat lze.

6 Závěr

Byl zde předložen základní teoretický popis v oblasti poznání ekonomických pravidel spotřebního chování a to jak v oblasti mikroekonomie, tak pohledem makroekonomických teorií. Následně zde byla rozebrána podstata a význam interdependentního pojetí užitku v rozhodovacím procesu při uspokojování potřeb a to v konkrétní podobě Duesenberryho hypotézy relativního příjmu. A to vše jen proto, abychom v samém závěru mohli rozkrýt a navrhnout možnou základní podobu nového předpisu obecné spotřební funkce, konzumní teorie dané syntézou teorie permanentního důchodu a hypotézy relativního příjmu. Empirickou analýzu ve čtvrté kapitole lze, i přes svůj neopomenutelný význam, vzhledem k smyslu této práce považovat spíše za zajímavou a vítanou odbočku v jinak teoreticky laděném kontextu při cestě za poznáním.

V hypotetickém myšlenkovém experimentu, kde by člověk žil zcela sám, jako ostrov v úplné izolaci od okolní společnosti, ale přesto by mohl nadále realizovat jakékoli své konzumní přání, byla by i v tomto případě jeho spotřeba stejná, jako kdyby pobýval v pravidelném kontaktu s ostatními členy společnosti? Právě smyslem této práce bylo ukázat, že nikoliv, že mainstreamová ekonomie se v odpovědi na tuto otázku plete a že tak stále existuje značná mezera v jednom ze zásadních bodů poznání ekonomického dění. Při bližším pohledu na vývoj teorie objasňující spotřebitelské chování lze identifikovat tři okamžiky, kdy tato mezera mohla být snadno zaplněna, ale nestalo se tak. Identifikujeme zde de facto tři selhání tří velikánů ekonomické vědy: Vilfredo Pareto si jako první uvědomil, že statky nejsou při uspokojování potřeb izolovaným ostrovem, avšak nedokázal tutéž myšlenku aplikovat i na samotného spotřebitele. John Mynard Keynes důsledně prosazoval nepružnost mezd a cen směrem dolů, fakt, že se obdobnou charakteristikou vyznačuje i spotřeba domácnosti, si však ve své spotřební teorii neuvědomil. Milton Friedman do své spotřební funkce sice zahrnul proměnnou, díky které se spotřebitel porovnává sám se sebou, se svými možnostmi, avšak na srovnání se svým okolím i Friedman opět pozapomněl. Tyto nedostatky pak vedly k nepřesné a neúplné formulaci obecné teorie spotřeby, indukovaly nutnost její nápravy a tím de facto i umožnily vznik tohoto textu.

V tomto bodě již lze rovněž konstatovat, že cíl práce byl zcela naplněn, a to jak podrobným popisem principů hypotézy relativního příjmu, ověřením platnosti jejích výchozích předpokladů v podmínkách České republiky, tak především formulací základních principů a podoby nové, komplexní teorie spotřeby.

Výchozí zásady hypotézy relativního příjmu, především pak jejich originální formulace, de facto přímo vybízí k jakési revoltě proti mainstreamové teorii spotřeby, jak původně zamýšlel i sám Duesenberry. Náš přístup zde však byl odlišný. Zaprvé je třeba si uvědomit, že přístup LC-PIH je velmi dobrým a poměrně široce propracovaným (zcela evidentně mnohem více než hypotéza relativního příjmu) konceptem vystihujícím velkou část principů spotřebitelského chování, a nejen že není potřeba, dokonce není ani žádoucí tento model zcela odstranit. Za druhé je třeba přiznat, že vzhledem k mnoha nedostatkům Duesenberryho model ani nemůže být komplexní teorií (kromě absence prvku mezičasové substituce spotřeby nezahrnuje například ani vliv bohatství atd.) a tak jako tak by stejně musel být výrazně doplněn a přepracován. Proto jsme na hypotézu relativního příjmu nenahlíželi jako na model, který by měl nahradit dosavadní koncept LC-PIH, nýbrž jsme zde Duesenberryho odkaz brali pouze jako hypotézu, jež má ambici doplnit a tím zpřesnit současnou široce přijímanou podobu obecné spotřební funkce. A tak jsme v závěrečné kapitole také učinili.

Zahrnutí principů interdependentního pojetí užitku a tím i konzumu samotného do obecné spotřební teorie s sebou nese nespočet hospodářsko-politických implikací, z nichž mnohé byly v předchozím textu popsány. Avšak jak svého času prohlásil známý teoretický fyzik Richard Feynman: *„Fyzika je jako sex. Může přinést i praktické výsledky, ale to není důvod, proč ji děláme.“* A ve stejném duchu je i tato práce „jako sex“. Jejím prvotním a elementárním posláním bylo poodhalit skryté zákonitosti řídící spotřebitelovu mysl, odpovědět na otázky, které po dlouhá léta zůstávaly nezodpovězeny, rozšířit hranice našeho poznání o fungování světa. Praktické implikace z ní plynoucí, například doporučení pro tvůrce hospodářské politiky, jsou sice záležitostí nesmírně důležitou, avšak, jak jsme právě naznačili, z pohledu této práce zcela vedlejší.

V závěrečném oddíle tedy byla nastíněna možná podoba syntézy teorie permanentního důchodu a hypotézy relativního příjmu, čímž byl načrtnut nový makroekonomický koncept popisující spotřebitelovo chování. Avšak ani tento krok nám nemohl zaručit, že se nyní jedná o teorii již zcela přesnou a úplnou. Nelze vyloučit, že existují i další významné faktory dosud přehlížené nebo snad i chyby modelu dosavadního. Zdali je tedy nově formulovaná teorie spotřeby úplným popisem části ekonomického světa, či pouze dalším zpřesněním dosavadních pokusů o vyslovení obecných principů tak ponechávám k zamyšlení čtenářům svým.

Seznam použité literatury

Odborná kniha

BARRO, Robert J. *Macroeconomics: A Modern Approach*. Mason: Thomson South-Western, 2008. ISBN 978-0-324-54567-8.

BÁRTA, Vladimír a Hilda BÁRTOVÁ. *Homo spotřebitele*. Praha: Oeconomica, 2009. ISBN 978-80-245-1558-8.

CARROLL, Christopher D. Why Do the Rich Save So Much? In: Slemrod, Joel (Eds), *Does Atlas Shrug? The Economic Consequences of Taxing the Rich*. New York: Harvard University Press, 2000, pp. 465-484. ISBN 0-674-00154-0.

COHN, Steven Mark. *Reintroducing Macroeconomics: A Critical Approach*. New York: Routledge, 2006. ISBN 978-0765614506.

DORNBUSCH, Rudiger, Stanley FISCHER a Richard STARTZ. *Macroeconomics*. 11. mezinárodní vyd. New York: McGraw-Hill, 2011. ISBN 978-007-128925-2.

DUESENBERY, James S. *Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior*. Cambridge: Harvard University Press, 1949. ISBN 978-0674447509.

EASTERLIN, Richard A. Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. In: David, P. A. a Reder, M. W. (Eds.), *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*. New York: Academic Press, 1974, pp. 89–125. ISBN 978-0122050503.

FRANK, Robert H. *Choosing the Right Pond: Human Behavior and the Quest for Status*. New York: Oxford University Press, 1987. ISBN 978-0195049459.

FRIEDMAN, Milton. *A Theory of the Consumption Function*. New York: Princeton University Press, 1957. ISBN 0-691-04182-2.

HOLMAN, Robert. *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. vyd. Praha: C.H. Beck, 2005. ISBN 8071793809.

HOLMAN, Robert. *Mikroekonomie: středně pokročilý kurs*. 2. akt. vyd. Praha: C. H. Beck, 2007. ISBN 978-80-7179-862-0.

HOLMAN, Robert. *Makroekonomie: středně pokročilý kurz*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2010. ISBN 978-80-7179-861-3.

JUREČKA, Václav. *Mikroekonomie*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-3259-6.

KUZNETS, Simon, Lillian EPSTEIN a Elizabeth JENKS. *National Product Since 1869*. New York: National Bureau of Economics Research, 1946. ISBN 0-87014-045-0.

NICHOLSON, Walter. *Intermediate Microeconomics*. Andover: South-Western Cengage Learning, 2009. ISBN 978-1-84480-629-4.

NURKSE, Ragnar. *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*. New York: Oxford University Press, 1953. ISBN 978-0-631-04450-5.

PIETRYKOWSKI, Bruce. *The Political Economy of Consumer Behavior: Contesting Consumption*. New York: Routledge, 2009. ISBN 978-0-415-77312-6.

ROMER, David. *Advanced Macroeconomics*. 4. Vyd. New York: McGraw-Hill/Irwin, 2012. ISBN 978-0-07-351137-5.

SAMUELSON, Paul A. a William D. NORDHAUS. *Economics*. 19. Vyd. New York: McGraw-Hill/Irwin, 2010. ISBN 978-007-126383-2.

SCHIFFMAN, Leon G. a Laslie Lazar KANUK. *Nákupní chování: [velká kniha k tématu Consumer Behavior]*. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-251-0094-4.

SOJKA, Milan. *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. ISBN 978-80-87109-21-2.

SOUKUP, Jindřich. *Makroekonomie: moderní přístup*. Praha: Management Press, 2007. ISBN 978-80-7261-174-4.

Článek v odborném časopise

ACKERMAN, Frank. Consumed in Theory: Alternative Perspectives on the Economics of Consumption. *Journal of Economics Issues*. 1997, Vol. 31, No. 3, pp 651-664. ISSN 0021-3624.

ALVAREZ-CUADRADO, Francisco a Ngo Van LONG. The Relative Income Hypothesis. *Journal of Economic Dynamics and Control*. 2011, Vol. 35, pp. 1489-1501. DOI 10.1016/j.jedc.2011.03.012.

ARROW, Kenneth J. Income, Saving and the Theory of Consumption Behavior. By James S. Duesenberry (book review). *American Economic Review*. 1950, Vol. 40. No. 5, pp 906-911. ISSN 0002-8282.

BRADY, Dorothy S. a Rose D. FRIEDMAN. Savings and the Income Distribution. *Studies in Income and Wealth*. 1947, pp 247-265. ISBN: 0-870-14165-1.

DYNAN, Karen E., SKINNER, Jonathan a ZELDES, Stephen P. Do the Rich Save More? *Journal of Political Economy*. 2004, Vol. 112, No. 2, pp. 397-444. ISSN 0022-3808.

DYNAN, Karen E. a Enrichetta RAVINA. Increasing Income Inequality, External Habits, and Self-Reported Happiness. *American Economic Review*. 2007, Vol. 97, No. 2, pp. 226-231. ISSN 0002-8282.

FRANK, Robert H. The Demand for Unobservable and Other Nonpositional Goods. *American Economic Review*. 1985, Vol. 75, No. 1, pp. 101-116. ISSN 0002-8282.

HAMILTON, David B. Institutional Economics and Consumption. *Journal of Economics Issues*. 1987, Vol. 21, No. 4, pp 1531-1554. ISSN 0021-3624.

HÖLLANDER, Heinz. On the Validity of Utility Statements: Standard Theory versus Duesenberry's. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 2001, Vol. 45, pp. 227-249. PII: S0167-2681(01)00144-5.

KRUEGER, Dirk a Fabrizio PERRI. Does Income Inequality Lead to Consumption Inequality? Evidence and Theory. *Review of Economic Studies*. 2006, Vol. 73, No. 1, pp. 163-193. ISSN 0034-6527.

MASON, Roger. The Social Significance of Consumption: James Duesenberry's Contribution to Consumer Theory. *Journal of Economic Issues*. 2000, Vol. 34, No. 3. ISSN 0021-3624.

METZLER, Lloyd A. Foundations of Econonuc Analysis. By Paul Anthony Samuelson (book review). *American Economic Review*. 1948, Vol. 38, No. 5, pp. 905-910. ISSN 0002-8282.

MODIGLIANI Franco. Fluctuations in the Saving-Income Ratio: A Problem in Economic Forecasting. *Studies in Income and Wealth*. 1949, pp 369-444. ISBN: 0-870-14166-X.

PALLEY, Thomas I. The Relative Income Theory of Consumption: A Synthetic Keynes - Duesenberry - Friedman Model. *Review of Political Economy*. 2010. Vol. 22 No. 1, pp. 41-56. DOI: 10.1080/09538250903391954.

POLLAK, Robert A. Habit Formation and Dynamic Demand Functions. *Journal of Political Economy*. 1970, Vol. 78, No. 4, pp. 745-763. ISSN 0022-3808.

POLLAK, Robert A. Interdependent Preferences. *American Economic Review*. 1976, Vol. 66, No. 3, pp. 309-320. ISSN 0002-8282.

PUTTASWAMAIAH, K. Contributions of Paul A. Samuelson. *International Journal of Applied Economics and Econometrics*. 2001, Vol. 9, No. 1, pp. 1-27. ISSN 1530-7247.

SANDERS, Shane. A Model of the Relative Income Hypothesis. *Journal of Economic Education*. 2010, Vol. 41, No. 3, pp. 292-305. ISSN: 2152-4068.

Elektronický dokument

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma – 1999 [online]. ČSÚ, 2000, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/informacni_sluzby_ustredi

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma – 2000 [online]. ČSÚ, 2001, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/informacni_sluzby_ustredi

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma – 2001 [online]. ČSÚ, 2002, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/informacni_sluzby_ustredi

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma – 2002 [online]. ČSÚ, 2003, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/informacni_sluzby_ustredi

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma – 2003 [online]. ČSÚ, 2004, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/informacni_sluzby_ustredi

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma – 2004 [online]. ČSÚ, 2005, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/informacni_sluzby_ustredi

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma – 2005 [online]. ČSÚ, 2006, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/informacni_sluzby_ustredi

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma – 2006 [online]. ČSÚ, 2007, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/informacni_sluzby_ustredi

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma – 2007 [online]. ČSÚ, 2008, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/informacni_sluzby_ustredi

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma – 2008 [online]. ČSÚ, 2009, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/informacni_sluzby_ustredi

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma – 2009 [online]. ČSÚ, 2010, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vydani-a-spotreba-domacnosti-statistiky-rodinnych-uctu-domacnosti-podle-postaveni-a-veku-osoby-v-cele-podle-velikosti-obce-prijmova-pasma-2009-qz3vrihum1>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma – 2010 [online]. ČSÚ, 2011, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vydani-a-spotreba-domacnosti-statistiky-rodinnych-uctu-domacnosti-podle-postaveni-a-veku-osoby-v-cele-podle-velikosti-obce-prijmova-pasma-2010-3cpxrfqxrr>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma, oblasti – 2011 [online]. ČSÚ, 2012, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vydani-a-spotreba-domacnosti-statistiky-rodinnych-uctu-domacnosti-podle-postaveni-osoby-v-cele-podle-velikosti-obce-prijmova-pasma-oblasti-2011-8ggqromsw9>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma, oblasti – 2012 [online]. ČSÚ, 2013, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vydani-a-spotreba-domacnosti-statistiky-rodinnych-uctu-domacnosti-podle-postaveni-osoby-v-cele-podle-velikosti-obce-prijmova-pasma-oblasti-2012-4ajo29fqjx>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma, regiony soudržnosti – 2013 [online]. ČSÚ, 2014, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vydani-a-spotreba-domacnosti-statistiky-rodinnych-uctu-domacnosti-podle-postaveni-osoby-v-cele-podle-velikosti-obce-prijmova-pasma-regiony-soudrznosti-2013-00ea4veuh6>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Ústřední statistická knihovna [online]. ČSÚ, 2015, [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/knihovna>

EUROSTAT. GDP and main components (output, expenditure and income) [online]. Eurostat, 2015, [cit. 2. 2. 2015]. Dostupné z [www: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do](http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do)

HARVARD GAZETTE. James Stemple Duesenberry [online]. Harvard Gazette, 2010, [cit. 15. 4. 2015]. Dostupné z: <http://news.harvard.edu/gazette/story/2010/10/james-stemple-duesenberry-2/>

Prohlášení o využití výsledků diplomové práce

Prohlašuji, že

- jsem byl seznámen s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. – autorský zákon, zejména § 35 – užití díla v rámci občanských a náboženských obřadů, v rámci školních představení a užití díla školního a § 60 – školní dílo;
- беру на вѣдомі, že Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava (dále jen VŠB-TUO) má právo nevýdělečně, ke své vnitřní potřebě, diplomovou práci užít (§ 35 odst. 3);
- souhlasím s tím, že diplomová práce bude v elektronické podobě archivována v Ústřední knihovně VŠB-TUO a jeden výtisk bude uložen u vedoucího diplomové práce. Souhlasím s tím, že bibliografické údaje o diplomové práci budou zveřejněny v informačním systému VŠB-TUO;
- bylo sjednáno, že s VŠB-TUO, v případě zájmu z její strany, uzavřu licenční smlouvu s oprávněním užít dílo v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- bylo sjednáno, že užít své dílo, diplomovou práci, nebo poskytnout licenci k jejímu využití mohu jen se souhlasem VŠB-TUO, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly VŠB-TUO na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše).

V Ostravě dne 23. 4. 2015

.....
Ondřej Badura